HÜNER TUNCER

ÖZAL'IN DIŞ POLİTİKASI

(1983-1989)

KAYNAK YAYINLARI

Doç. Dr. HÜNER TUNCER

ÖZAL'IN DIŞ POLİTİKASI (1983-1989)

Kaynak Yayınları No: 815
Yayıncı Sertifika No: 14071
ISBN: 978-975-343-970-1

1. Basım: Eylül 2015

Genel Yayın Yönetmeni
Erdem Ergen

Editör
Arif Bingöl

Redaktör
Gökçe Şenoğlu

Sayfa Tasarım
Güler Kızılelma

Kapak Tasarım
Bora Gürsoy

Kapak Görseli
ABD Başkanı George Herbert Walker Bush ve (solda) Turgut Özal

Baskı ve Cilt
Kayhan Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
Davutpaşa Cad. Güven San. Sit. C Blok No: 244
Topkapı-Zeytinburnu/İstanbul
Sertifika No: 12156

© Bu kitabın yayın hakları Analiz Bas. Yay. Tas. Gıda Ticaret ve Sanayi Ltd. Şti.nindir. Eserin bütün hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

ANALİZ BASIM YAYIN TASARIM GIDA TİCARET VE SANAYİ LTD. ŞTİ.
Galatasaray Meşrutiyet Caddesi Kardeşler Han No: 6/3
Beyoğlu 34430 İstanbul
www.kaynakyayinlari.com • iletisim@kaynakyayinlari.com
Tel: 0212 252 21 56-99 Faks: 0212 249 28 92

HÜNER TUNCER, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden mezun oldu.
1971-1975 yıllarında, Siyasal Bilgiler Fakültesi "Uluslararası İlişkiler Kürsüsü"nde asistanlık görevinde bulundu ve "Uluslararası İlişkiler" dalında doktora derecesi aldı.
1975-1977 yıllarında yüksek lisans öğrenimi gördüğü Viyana Diplomasi Akademisi'nden 1977'de mezun oldu.
1977-1997 yıllarında, Dışişleri Bakanlığı'nda meslek memuru (diplomat) olarak görev yaptı. Yurtdışında görev yaptığı yerler şunlardı: Kopenhag Büyükelçiliği, Meksiko Büyükelçiliği, Milano Başkonsolosluğu, Oslo Büyükelçiliği ve Pretoria (Güney Afrika) Büyükelçiliği.
1997 yılında, Kültür Bakanlığı Müsteşar Yardımcılığı'na atandı ve 1998'de bu görevden emekliye ayrıldı.
Kasım 1998'de, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde verdiği "Doçentlik" sınavının sonucunda, "Siyasi Tarih Doçenti" unvanını aldı.
1998-1999 yıllarında, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde ve ODTÜ Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde yarızamanlı öğretim üyeliği yaptı.
1999-2003 yıllarında, Atılım Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde tamzamanlı öğretim üyeliği yaptı.
2003-2007 yıllarında, ODTÜ Tarih Bölümü'nde yarızamanlı öğretim üyeliği görevinde bulundu.
2008-2009 yıllarında, Hacettepe Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde yarızamanlı öğretim üyeliği yaptı.
Haziran 2010'da, "Viyana Diplomasi Akademisi Mezunları Şeref Listesi"nde yer aldı.

14 Aralık 2010'da, "Avusturya Devleti Bilim ve Sanat Şeref Nişanı"nı aldı. Kaynak Yayınları tarafından yayımlanan *Metternich'in Osmanlı Politikası (1815-1848)* adlı çalışmasıyla "2013 Yunus Nadi Sosyal Bilimler Ödülü"nü aldı.

Doç. Dr. Hüner Tuncer'in yayımlanmış olan kitapları şunlardır: *Metternich'in Osmanlı Politikası (1815-1848)* (Ümit Yayıncılık, Ankara, Ocak 1996); *Irkçılıktan Özgürlüğe, Güney Afrika* (Çağdaş Yayınları, İstanbul, Temmuz 1997); *Dr. Hadiye Tuncer'e Armağan* (Sanat Kitabevi, Ankara, 1999); *Çözemediklerimiz* (Ümit Yayıncılık, Ankara, Mart 2000); *19. Yüzyılda Osmanlı-Avrupa İlişkileri* (Ümit Yayıncılık, Ankara, Aralık 2000); *İdealler Kuşağı'ndan Bir Örnek: Dr. Hadiye Tuncer* (Ümit Yayıncılık, Ankara, Şubat 2002); *"Doğu Sorunu" ve Büyük Güçler (1853-1878)* (Ümit Yayıncılık, Ankara, Nisan 2003); *Kıbrıs Sarmalı; Nasıl Bir Çözüm?..* (Ümit Yayıncılık, Ankara, Şubat 2005); *"Eski" ve "Yeni" Diplomasi* (4. basım, Ümit Yayıncılık, Ankara, Mart 2005); *Küresel Diplomasi* (Ümit Yayıncılık, Ankara, Ocak 2006); *İç Politikadan Dış Politikaya Türkiye'nin Sorunları ve Küreselleşme* (Kaynak Yayınları, İstanbul, Mayıs 2006); *Bir Kadın Diplomatın Anıları* (Logos Yayınları, İstanbul, Şubat 2007); *Osmanlı-Avusturya İlişkileri (1789-1853)* (Kaynak Yayınları, İstanbul, Kasım 2008); *Diplomasinin Evrimi/Gizli Diplomasiden Küresel Diplomasiye...* (Kaynak Yayınları, İstanbul, Nisan 2009); *Osmanlı Devleti ve Büyük Güçler (1815-1878)* (Kaynak Yayınları, İstanbul, Eylül 2009); *Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnameler* (3. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Kasım 2010); *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu, Osmanlı İmparatorluğu ve Birinci Dünya Savaşı* (Kaynak Yayınları, İstanbul, Nisan 2011); *Atatürkçü Dış Politika* (2. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Haziran 2011); *Osmanlı'nın Rumeli'yi Kaybı (1878-1914)* (2. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Aralık 2011); *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950), İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye* (2. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Nisan 2012); *Kıbrıs Sarmalı; Nasıl Bir Çözüm?..* (Genişletilmiş 2. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Ağustos 2012); *Metternich'in Osmanlı Politikası (1815-1848)* (Genişletilmiş 2. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Ocak 2013); *Menderes'in Dış Politikası, Batı'nın Güdümündeki Türkiye* (Kaynak Yayınları, İstanbul, Eylül 2013); *27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türk Dış Politikası* (Kaynak Yayınları, İstanbul, Mayıs 2014); *İki Darbe Arasında Türk Dış Politikası (1971-1980)* (Kaynak Yayınları, İstanbul, Ekim 2014).

Doç. Dr. Tuncer'in, kitaplarının yanı sıra çok sayıda makalesi çeşitli bilimsel dergilerde yayımlanmıştır.

Doç. Dr. HÜNER TUNCER

ÖZAL'IN DIŞ POLİTİKASI (1983-1989)

İÇİNDEKİLER

12 EYLÜL 1980 DARBESİ 13
Askeri Yönetim 16
Askeri Yönetim ve Türk-İslam Sentezi 17

BÜLEND ULUSU HÜKÜMETİ
(21 Eylül 1980-13 Aralık 1983) 21
24 Ocak 1980 Kararları 23

ÖZAL HÜKÜMETLERİ
(13 Aralık 1983-9 Kasım 1989) 27
Özal'ın Ekonomi Politikası 29
Özal'ın Dış Politika Anlayışı 33

TÜRKİYE-ORTADOĞU İLİŞKİLERİ 37
İslam Konferansı Örgütü'yle (İKÖ) İlişkiler 39
Filistin Sorunu ve Türkiye 40
Irak-İran Savaşı ve Türkiye (1980-1988) 41
Türkiye-PKK İlişkileri (1982-1989) 44
Türkiye, Irak ve Suriye Arasındaki Su Sorunu 47
İsrail'le İlişkiler 50
İran'la İlişkiler 51
Körfez Krizi ve Türkiye (1-2 Ağustos 1990) 56

TÜRKİYE'NİN KIBRIS POLİTİKASI
(1980-1990) 61
On Nokta Anlaşması (19 Mayıs 1979) 61
Toplumlararası Görüşmeler (1980-1983) 62
Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (15 Kasım 1983) 65
BM Güvenlik Konseyi'nin 18 Kasım 1983 Tarihli ve 541 Sayılı Kararı 70
1983 Ertesinde Bağdaştırılamayan İki Görüş 71
"Dolaylı Görüşmeler" (10 Eylül 1984-17 Ocak 1985) 74
Özal'ın Kıbrıs Politikası 76
BM Genel Sekreteri de Cuéllar'ın Anlaşma Tasarısı (29 Mart 1986) 77
Denktaş-Vasiliu Görüşmeleri (1988-1989) 79
Cuéllar Planı (25 Temmuz 1989) 80
Denktaş-Vasiliu Görüşmesi (Şubat 1990) 80
BM Güvenlik Konseyi'nin 12 Mart 1990 Tarihli ve 649 Sayılı Kararı 81

TÜRKİYE-YUNANİSTAN İLİŞKİLERİ 83
Yunanistan'da Papandreu Hükümeti (21 Ekim 1981) 84
Türkiye'de Özal Hükümeti (13 Aralık 1983) 87
Limni Sorunu 89
Yunanistan'la Yaşanan Krizler (1985-1987) 91
Mart 1987 Ege Krizi 93
Davos Görüşmeleri ve Davos Bildirisi (30-31 Ocak 1988) 95
Mersin Sorunu 98
Yunanistan'da 1989 Seçimleri ve Miçotakis Hükümeti 98
Batı Trakya Sorunu 99

TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİ 103
1980-1983 Dönemi ve "Çevik Kuvvet" 103
Özal Dönemi (1983-1989) 105

ABD Yardımı 107
Ermeni Sorunu ve ABD 109
Kürt Sorunu ve ABD 111
1980 Tarihli Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (SEİA) 111
ABD ile Ekonomik İlişkiler 114

TÜRKİYE-AVRUPA TOPLULUĞU (AT) İLİŞKİLERİ 117
Askeri Yönetim Döneminde Avrupa Topluluğu'yla İlişkiler 118
Özal Döneminde Avrupa Topluluğu'yla İlişkiler 120
Türkiye'nin Tam Üyelik Başvurusu (14 Nisan 1987) ve Başvuruya Tepkiler 122
Türkiye'nin Avrupa Topluluğu Üyeleri Nezdindeki Girişimleri 123
Avrupa Topluluğu Komisyonu'nun Türkiye'nin Üyelik Başvurusu Karşısındaki Tutumu 124

TÜRKİYE-SOVYETLER BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ 127
Sovyetler Birliği'ndeki Siyasal Gelişmeler 127
Sovyetler Birliği'yle Ekonomik İlişkiler 128

TÜRKİYE-BULGARİSTAN İLİŞKİLERİ 131

FOTOĞRAFLAR 137

KAYNAKÇA 147

12 EYLÜL 1980 DARBESİ

12 Mart 1971 Muhtırası ertesinde kurulan koalisyon hükümetlerinin çoğu, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) - Milli Selamet Partisi (MSP) Hükümeti gibi siyasal arenanın karşıt uçlarında yer alan partilerden oluşmaktaydı. Bu nedenle, güçsüz olan bu hükümetlerin varlık süreleri de uzun olamamıştı. Bunun sonucunda ise, Türkiye'de siyasal sistem istikrarsız hale geldi.

Ülkede istikrarı sağlayabilecek bir çözüm olarak iki büyük parti, yani Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ile Adalet Partisi (AP) arasında bir koalisyon hükümeti oluşturulabilirdi; ancak bu da, gerçekleştirilmesi mümkün olamayan bir çözümdü. İki büyük partinin, yani CHP ile AP'nin, 1973'ten sonra işbirliğinde bulunmasının mümkün olamaması ve bu durumun aşırı uçlarda yer alan küçük gruplara orantısız nüfuz sağlaması nedeniyle, siyasal sistem giderek felce uğramıştı. Büyük partiler arasındaki kutuplaşma, kısmen ideolojik öğelerden kısmen de liderler arasındaki kişisel rekabetten kaynaklanmaktaydı. Bunun yanı sıra, her parti mutlak çoğunluğu sağlamaya bir adım uzaklıkta olduğu düşüncesiyle, partiler arasındaki olası işbirliğinin gelecek seçimde bu şansını

yitirmesine neden olabileceğini varsaymaktaydı. İşte, iki büyük parti arasındaki kutuplaşma ve siyasal sistemin felce uğraması nedeniyle, hiçbir hükümetin, Türkiye'nin 1970'li yıllarda karşı karşıya bulunduğu iki dev sorunla, yani siyasal şiddet ve ekonomik buhranla savaşımda etkin önlemler alması ve bunları uygulamaya koyması mümkün olamamıştı.

1979-1980 yıllarında şiddet olaylarının niteliği değişmiş; bu olaylar, yalnızca aşırı sağcılar ile solcular arasında karşılıklı adam öldürmelerle sınırlı kalmamış, şiddet artık toplumun önde gelen kişilerini de hedef almaya başlamıştı. Öldürülenler arasında milletvekilleri, gazeteciler ile profesörler bulunmaktaydı. Siyasal şiddetten zarar görenlerin sayısı 1977 yılında 230 iken, iki yıl sonra bu sayı 1.500'e yükselmişti. Öte yandan, özellikle gecekondu mahalleleri sağcı ya da solcu gruplardan birinin denetimi altına girmiş ve buralara "kurtarılmış bölgeler" adı verilmişti. Ulusal ve yerel yönetim ise, düzeni yeniden sağlamada yetersiz kalmıştı.

Ordunun 12 Eylül 1980'de ülke yönetimine müdahalesinin arkasında yatan neden; yalnızca siyasal şiddetin artması değil, aynı zamanda, toplumu derinden sarsan ekonomik buhranın giderek vahim boyutlara ulaşmasıydı. Siyasal şiddetin artmasıyla birlikte, Türkiye'de ekonomik durum da kötüleşmişti. 1980 yılı itibariyle, yıllık enflasyon oranı %140'a yükselmiş, petrol ithalatı ihracatın önüne geçmiş ve ticaret dengesi büyük oranda bozulmuştu. Hükümetler ise, ülkedeki anarşi ortamının ya da vahim ekonomik koşulların üstesinden gelebilecek güçte olamamıştı.

Bu arada, 1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlükler ortamında, özellikle sol görüşlü kişi ve topluluklar hükümetlerin dış politikalarını eleştirmekte ve Türkiye'nin izlediği ABD ve NATO yanlısı dış politika yerine, Üçüncü Dünya'ya yakın bir politika izlemesinin daha doğru olacağı görüşünü ileri sürmekteydi.

1971 yılında Necmettin Erbakan'ın liderliğinde İslamcı Milli Nizam Partisi'nin kurulması ve bu partinin 1974 yılında Milli Selamet Partisi adıyla hükümette koalisyon ortağı olarak yer al-

ması, dinin politikadaki yerini yeni bir boyuta taşımıştı. Dış politikasını dinci öğeler çerçevesinde belirleyen MSP, iktidardaki hükümetlerin uygulayageldikleri dış politikanın bazı temel görüşlerine karşı çıkmaktaydı. Örneğin Erbakan, Türkiye'nin Avrupa Topluluğu üyeliğine karşı durmakta, Müslüman Türkiye'nin, "Hıristiyanlar kulübü" olarak nitelediği Avrupa Topluluğu içerisinde yeri olmadığı görüşünü ileri sürmekteydi.

1980 öncesinde, Türk dış politikasında İslamın yükselen rolüne tanık olunuyordu. İran'da Ocak 1979'da gerçekleştirilen İslam Devrimi, Milli Selamet Partisi ile diğer İslam topluluklarını cesaretlendirmiş ve bunlar, Türkiye'de daha dini bir toplum oluşturma isteklerini yüksek sesle dile getirmeye başlamıştı. İran'da esen İslami devrim rüzgârları ortamında ve 4 Kasım 1979'da Tahran'daki ABD Büyükelçiliği'nin işgali ertesinde Türkiye, NATO stratejistleri açısından Batı'nın bölgedeki istikrarlı bir ileri karakolu olarak görülmeye başlanmıştı. Öte yandan, Sovyetler Birliği'nin 26 Aralık 1979'da Afganistan'a müdahalesi, 1970'lerin "yumuşama" (detente) ortamını sona erdirmiş ve "İkinci Soğuk Savaş"ın başlangıcını oluşturmuştu.[1] Bu gelişme, Türkiye'nin Batı ittifakındaki stratejik konumunu güçlendirdi. İşte Türkiye'de ordunun yüksek komutası, Türkiye'nin Batı nezdinde birdenbire artan stratejik önemi nedeniyle, ülkede hüküm sürmekte olan istikrarsızlık ortamından büyük kaygı duymaktaydı.

Dinci toplulukların 6 Eylül 1980'de Konya'da bir kitle gösterisi düzenlemesi ve şeriatın geri getirilmesi çağrısında bulunması, askerler açısından bardağı taşıran son damla olmuştu.

Türkiye'de hüküm süren siyasal şiddet ortamı, ekonominin içinde bulunduğu vahim durum, kamuoyunun dış politikayı sorgulaması ve dinci toplulukların politikada giderek güç kazanması sonucunda, ordu 12 Eylül 1980'de yönetime el koydu.

---

1 Kâbil'de Aralık 1979'da darbeyle iktidara gelmiş olan Babrak Karmal yönetiminin çağrısı üzerine, Sovyetler Birliği 85 bin kişilik bir güçle Afganistan'a girmişti.

1960-1980 döneminde ordunun dış politikada karar verme sürecindeki rolü, Milli Güvenlik Kurulu'nun oluşturulmasıyla kurumsallaştırılmıştı. Bu dönemde askeri liderler, Milli Güvenlik Kurulu üyelerinin oluşturdukları rejimin koruyucuları olmaları nedeniyle, dış politikanın resmi olmayan belirleyicileri haline geldi. Bu nedenledir ki, bu yıllarda birbirini izleyen hükümetler, Türkiye'nin güvenliğinin gerek içten gerek dıştan tehdit edilmesi durumunda, Milli Güvenlik Kurulu'nun rejime müdahale etmede duraksamayacağı varsayımıyla ülkeyi yönetmekteydi.[2]

Askeri Yönetim

Beş kişiden oluşan Milli Güvenlik Konseyi (MGK), 12 Eylül 1980'de iktidara el koymuş ve bu kurul, bütün yurtta sıkıyönetim ilan ederek, yasama ile yürütme yetkilerini kendinde toplamıştı. Milli Güvenlik Konseyi; Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer ile Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Sedat Celasun'dan oluşmaktaydı. Yasama yetkisini üstlenen Milli Güvenlik Konseyi, yalnızca kendisine karşı sorumlu olan Bakanlar Kurulu'nu atamış, yeni anayasayı hazırlayacak olan Danışma Meclisi'ni oluşturmuş ve hazırlanan anayasaya son şeklini vermişti.

12 Eylül 1980 darbesinin lideri Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren, 13 Eylül 1980-7 Kasım 1982 tarihlerinde Milli Güvenlik Konseyi ve Devlet Başkanı, 7 Kasım 1982'de yapılan anayasa refe-

2 Milli Güvenlik Kurulu, Türkiye Cumhuriyeti devletinin ulusal güvenlik politikasının belirlenmesi ve uygulanmasına ilişkin kararların alınması ve gerekli kurumlar arası eşgüdümün sağlanması konularındaki görüşlerini Bakanlar Kurulu'na bildirmekle görevlidir. Bu kurul; cumhurbaşkanının başkanlığında başbakan, genelkurmay başkanı, başbakan yardımcıları, adalet, milli savunma, içişleri ve dışişleri bakanları ile kara, deniz ve hava kuvvetleri komutanları ve jandarma genel komutanından oluşmaktadır.

randumuyla onaylanan anayasanın geçici 1. maddesi uyarınca da, 7 Kasım 1982-9 Kasım 1989 tarihlerinde Cumhurbaşkanı olarak görev yaptı.[3] Milli Güvenlik Konseyi'nin varlığı ise, 6 Kasım 1983 genel seçimlerinin ardından TBMM Başkanlık Divanı'nın oluşturulduğu 7 Aralık 1983'te sona ermişti. MGK Başkanı Evren halkoylaması sonucunda Cumhurbaşkanı olunca, Konsey üyeleri de Cumhurbaşkanlığı Konseyi üyeliklerine getirilmiş ve Kasım 1989'a değin bu görevde kalmıştı.

Askeri yönetim döneminde siyasal partiler, Meclis ve dernekler kapatılmış, işçi liderleri tutuklanmış ve DİSK'in (Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) etkinliğine son verilmiş,[4] üniversitelerde ise yöneticileri seçimle değil, yukarıdan atamayla işbaşına getiren YÖK (Yükseköğretim Kurulu) düzeni kurulmuştu.

Askeri Yönetim ve Türk-İslam Sentezi

Atatürk döneminden sonra iktidara gelen hükümetler, İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı dönemi dışında, "Atatürk" ismini dillerinden düşürmemekle birlikte, Büyük Atatürk'ün özellikle önem verdiği "laiklik" ilkesinden ödün vermede duraksamamış ve din öğesini sömürmek suretiyle devlete "İslami" bir görüntü kazandırma yolunda dev adımlar atmıştı.

12 Eylül 1980 darbesi ertesinde iktidara gelen yönetim de, ülkedeki meşruiyetini güçlendirebilmek için, Türk halkının en duyarlı olduğu konuların başında gelen din öğesini devlet yönetiminde ön plana çıkarmayı yeğlemişti. 1982 Anayasası'nın 24. maddesiyle din dersleri liselerde ilk kez zorunlu kılınmış ve 1980-1982 döneminde

---

3 TBMM'nin bütün görev ve yetkilerini Milli Güvenlik Konseyi'ne, Cumhurbaşkanı'nın yetkilerini de MGK Başkanı Orgeneral Evren'e devreden ve toplum ile bireyin haklarını devlet ve iktidar karşısında sınırlandıran yeni anayasa, 7 Kasım 1982'de yapılan referandumun sonucunda %91,3'lük oy çoğunluğuyla yürürlüğe girmişti.

4 12 Eylül 1980 darbesi sonucunda kapatılan DİSK, 19 Ocak 1992 tarihinde yeniden kurulacaktır.

23 yeni ilahiyat fakültesi açılmıştı. Öte yandan, yurtdışına resmi görevle gönderilen din hocalarına bir Suudi Arabistan kuruluşu olan "Rabıtat al-Alam al-İslami" tarafından maaş ödendiğini gazeteci Uğur Mumcu Mart 1987'de ortaya çıkarmış ve dönemin yöneticileri de bu haberi doğrulamıştı.[5]

Askeri yönetimin benimsediği "Türk-İslam Sentezi", Türk sağının geleneksel iki kanadını (İslami ve ırkçı sağ kesimi) sol hareketa karşı tek blok olarak ortaya çıkarma kaygısının sonucu olarak 1970'lerde gündeme getirilmişti.

Türk-İslam Sentezi, Atatürkçülük görünümü altında devlet yönetiminde İslamcılık öğesini ön plana çıkarmayı hedeflemekte ve böylelikle, laiklik anlayışı da sulandırılmaktaydı.

Türk-İslam Sentezi, ABD Başkanı Jimmy Carter'in Sovyetler Birliği'ne karşı yürüttüğü "Yeşil Kuşak" stratejisiyle de uyum halindeydi.[6] Yeşil Kuşak stratejisi, ABD'nin, uluslararası, alanda nüfuzunu sürdürmesini sağlama, kendine yakın rejimleri ayakta tutabilme ve rakip ülkeleri zayıflatma amacına yönelik olarak, İslamı bir dış politika aracı olarak kullanmasıydı. ABD dış politikasında İslamın rolü, 1970'lerin sonuna doğru Sovyetler Birliği'yle ilişkiler ve sosyalizmle rekabet çerçevesinde daha çok önem kazanmaya başlamıştı. ABD Başkanı Carter'ın Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brzezinski'nin İslamın komünizme karşı bir kalkan olacağı doğrultusundaki bakış açısı, ABD'nin İslama yaklaşımında etkili olmuştu. ABD, radikal İslamı ve özellikle İran'ı kendisine büyük tehdit olarak görüyor; ancak, "ılımlı" İslama farklı bakıyordu.

ABD; "Ilımlı İslam" bakış açısıyla bir yandan, Sovyetler Birliği'nin güneyinde yer alan Türki Cumhuriyetlere İslam aracılığıyla sızmaya çalışacak ve bu bölgeye ABD'ye karşıt radikal

5 Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. Cemal Mıhçıoğlu, Fakülte'nin "Kamu Yönetimi" bölümüne 1987-1988 döneminde giren öğrencilerin %40'ının imam hatip lisesi kökenli olduğunu saptamıştı. Bkz. *Cumhuriyet*, 9 Ocak 1989.

6 Jimmy Carter, 20 Ocak 1977-20 Ocak 1981 tarihlerinde ABD Başkanı olarak görev yapmıştı.

İslamın girmesini önleyecek, öte yandan da, Türkiye gibi ülkelerde sol hareketlere karşı bir ağırlık oluşturacaktı. Başka bir deyişle ABD'nin politikası; ılımlı, denetlenebilir bir İslamı desteklemek, bunu Sovyetler Birliği'ne ve komünizme karşı kullanmak, radikal İslamı ılımlaştırmaya çalışmak ve bu mümkün olmazsa, bunu bastırmak olarak ortaya çıkmıştı.

ABD'nin "Ilımlı İslam" stratejisi, 1980'lerde Türkiye'ye iki açıdan yansımıştı; dış politikada ılımlı sayılan Arap ülkeleriyle ilişkiler geliştirilmiş; iç politikada ise, 12 Eylül baskı yönetimi kurulmuş ve bu yönetim, Türk-İslam Sentezi'ni benimsemişti.

BÜLEND ULUSU HÜKÜMETİ

(21 Eylül 1980-13 Aralık 1983)

12 Eylül darbesinin lideri Orgeneral Kenan Evren, 12 Eylül 1980 günü yaptığı radyo-televizyon konuşmasında dış politikaya ilişkin şunları söylemişti:

> "Türkiye Cumhuriyeti; NATO dahil bütün ittifak ve anlaşmalara bağlı kalarak, başta komşularımız olmak üzere bütün ülkelerle karşılıklı bağımsızlık ve saygı esasına dayalı, birbirlerinin içişlerine karışmamak kaydıyla eşit koşullar altında ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkilerini geliştirme kararındadır."[1]

İran'da İslami bir rejimin kurulmasının ve Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesinin ardından, Türkiye'de ABD'ye yakın askeri bir yönetimin kurulması ABD'li yetkilileri memnun etmişti.

---

1 Mehmet Gönlübol, Ömer Kürkçüoğlu, "1973-1983 Dönemi", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, 9. basım, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s.600.

12 Eylül müdahalesinden sonra, 21 Eylül'de Bülend Ulusu'nun başbakanlığı altında bir hükümet kuruldu. Ulusu Başbakan'dı, ancak, gerek iç gerek dış politikadaki yasama ile yürütme yetkileri tamamen Evren ile dört komutanın elinde toplanmıştı. Ulusu Hükümeti'nde Turgut Özal, "Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcısı" olarak ekonominin yönetimini ele aldı.[2]

Hükümet programının dış politikaya ilişkin bölümünde, özellikle NATO ittifakıyla ve başta ABD olmak üzere, bu ittifakın bütün üyeleriyle ilişkilerin geliştirilerek sürdürüleceği ifade edilmekteydi. Programın dış politika bölümünde ayrıca; Türkiye'nin, Avrupa Konseyi ve demokratik ülkelerin üyesi bulunduğu diğer kuruluşlarla ilişkilerinin ve işbirliğinin parlamenter düzene dönüş kararlılığından esinleneceği, Sovyetler Birliği ile olan dostane ilişkilerin geliştirileceği, Yunanistan ile ikili sorunlarda tarafların hak ve çıkarlarını gözeten hakça çözümlere görüşmeler yoluyla varılabileceği, Türkiye'nin Ege'deki hak ve çıkarlarının yaşamsal önem taşıdığı, Kıbrıs'ta iki bölgeli ve iki toplumlu federal bir çözümden yana olunduğu, Ortadoğu ülkeleriyle -başta İslam ülkeleri olmak üzere- ilişkilerin her alanda yakın dostluk ve kardeşlik anlayışıyla güçlendirilmesi için çaba harcanacağı yer almaktaydı.

Türkiye, 1980-1983 döneminde de çok yanlı dış politikayı uygulamayı sürdürmüştü. 1960'ların ortalarında çok yanlı dış politikanın oluşturulmasında daha çok siyasal etkenin rol oynadığı gözlemlenirken, 1970'lerden ve özellikle de 1980'lerden sonra çok yanlı dış politikanın uygulanmasında ekonomik etkenin rol oynadığı görülmekteydi. Örneğin, Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerinin geliştirilmesinde ekonomik etken belirleyici bir rol oynamıştı.

---

2 Turgut Özal, 14 Temmuz 1982'de "Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcılığı" görevinden istifa etmişti.

24 Ocak 1980 Kararları

Demirel Hükümeti, 1 Ocak 1980'de ordu yüksek komutasının Cumhurbaşkanı'na uyarı mektubu vermesi üzerine, 24 Ocak'ta ekonomide bir dizi radikal karar almıştı. Demirel, ABD'nin ve TÜSİAD'ın (Türkiye Sanayiciler ve İşadamları Derneği) istekleri doğrultusunda Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) önerilerini uyguladı. Demirel, Turgut Özal'ı baş ekonomik danışmanı olarak atamıştı. 24 Ocak kararları, Özal'ın imzasını taşımaktaydı. 24 Ocak kararlarıyla, ekonominin "piyasa kuralları"na göre dönüştürülme süreci başlatılmıştı. Bu kararların amacı, iç pazardan çok, ihracata yönelik yeni bir ekonomi oluşturmaktı. Ekonominin geleneksel hedefi olan ithalatı sınırlama ise, ticareti serbestleştirme yoluyla ihracatı artırma, Türk lirasını devalüe etme ve fiyatlar ile faiz oranları üzerindeki denetimleri giderek kaldırma lehine terk edilmişti. 24 Ocak kararlarıyla Türk lirası, dolar karşısında %30'un üzerinde devalüasyona uğruyordu. Petrol, petrol ürünleri, çimento, şeker, kâğıt ve kömür gibi kamu iktisadi teşebbüslerince denetlenen hemen hemen bütün ürünlerin fiyatları artırılmış; sigara ve alkol gibi tüketici malların fiyatları %70, demiryolu biletlerinin fiyatı ise %170 oranında yükseltilmiş; ülke Batılı yatırımcılara, Batılı bankalara ve Batılı petrol şirketlerine açılmış; kamu teşebbüsleri de kendi fiyatlarını belirlemede serbest bırakılmıştı.

24 Ocak kararlarını şu başlıklar altında toplamak mümkündü:

- Devletin ağırlığının azaltılması ve piyasa ekonomisine işlerlik kazandırılması.
- 1980 öncesi büyük ölçüde uygulanan fiyat denetimlerinin giderek kaldırılması.
- Faiz hadlerinin reel (gerçekçi) biçimde belirlenmesi.[3]

3 Daha sonra faiz hadlerinin belirlenmesi büyük ölçüde para ve sermaye piyasalarına bırakıldı.

- Esnek ve gerçekçi döviz kuru politikasının uygulanmaya başlanması.[4]
- İthal yasaklarının ve kotaların kaldırılması ve dış ticaretin serbest hale getirilmesi.[5]
- Kambiyo kontrol sisteminin büyük ölçüde serbestleştirilmesi[6] ve Türk lirasının cari işlemlerde konvertibiliteye kavuşturulması. 1989 yılında sermaye hareketleri serbestleştirilmiş ve Türk lirası sermaye işlemlerinde konvertibl hale getirilmişti. Böylelikle, Türkiye'ye yabancı sermaye ile modern teknolojinin girişi hızlanmış, Türk firmalarının dışa açılması ve yabancı ülkelerde etkinlik göstermeleri mümkün olabilmişti.
- KİT'lerin (kamu iktisadi teşebbüsleri) fiyat, üretim ve yatırım politikalarının daha serbest hale getirilmesi ve bu teşebbüslerin piyasa kurallarına göre çalışmasının sağlanması. Bu konuda yeterli başarı sağlanamayınca, kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesi için Kamu Ortaklığı İdaresi kurulmuştu. Özelleştirme yoluyla bir yandan ekonomik etkinlik artırılmaya çalışılmış, öte yandan da, devletin ekonomideki ağırlığı azaltılmak istenmişti.
- Sermaye Piyasası Kanunu'nun çıkartılarak İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nın kurulması. Böylelikle, Türk firmalarının yatırımlarını sağlıklı kaynaklardan finanse etmelerine olanak tanınmıştı. Bunun yanı sıra, yabancı bankaların Türkiye'ye girişi özendirilmiş ve mali sektörde rekabetin artması sağlanmıştı.

---

4 Daha sonra döviz kurunun belirlenmesi kambiyo piyasalarına bırakıldı.

5 Daha sonra ithalatta alınan gümrük vergileri ile fonlar önemli ölçüde azaltıldı. Böylelikle, Türk ekonomisi daha rekabetçi bir yapıya kavuşturulmuş olmaktaydı.

6 Özal, kambiyo denetimlerini kaldırıp dövizin serbestçe kullanımını amaçlamaktaydı.

Öte yandan, sanayileşme stratejisi de değiştirilmişti. İthal ikamesine dayanan, iç talep genişlemesiyle desteklenen ve ucuz kredi ve dövizle finanse edilen bir sanayileşme politikasından dış rekabete açık ve ihracata dönük bir sanayileşme politikasına geçildi. Sanayileşme stratejisindeki bu değişim, beraberinde sanayi sektöründe yapısal değişimin başarılması zorunluluğunu da getirmişti. Böylelikle, Türkiye'de rekabetçi bir sanayi yapısı oluşturulmuş, 1980'den itibaren sanayi ihracatı hızla artmış, 1980 yılında toplam ihracatın içinde %30 olan sanayi sektörünün payı 1990'larda %95'lere yükselmişti. Özellikle dokuma ve konfeksiyon, deri, gıda, beyaz eşya, televizyon, döküm, petro-kimya, otomotiv ve demir-çelik sanayiilerinde önemli üretim artışı sağlandı.

Özal döneminde yatırım politikası da değişti. Devletin esas olarak altyapı yatırımlarını yapması ve sanayi ile hizmet sektörlerinde yatırım yapmaması esas alınmış, sanayi ve hizmet sektörlerinde yerli ve yabancı özel sektörün yatırım yapması öngörülmüştü. Yabancı sermayenin özendirilmesi, çeşitli fonlardan sağlanan düşük faizli ve uzun vadeli finansman kaynakları ve devletin kamu arazilerini 40 yıllığına özel sektöre kiralamasıyla, Türkiye'de modern turizm tesisleri kuruldu.

24 Ocak kararlarının bir diğer amacı da, enflasyonun denetim altına alınarak fiyat istikrarının sağlanmasıydı; ancak Özal, enflasyonun önlenmesine gerekli önemi vermemiş, hatta zaman zaman enflasyonun ekonomik büyümenin bir sonucu olduğunu ifade etmişti.[7]

---

7 Orhan Morgil, "Turgut Özal ve Ekonomi Politikaları", *Devlet ve Siyaset Adamı Turgut Özal*, ed. İhsan Sezal, 20 Mayıs Eğitim, Kültür ve Sosyal Dayanışma Vakfı Yayını, İstanbul, 1996, s.106.

ÖZAL HÜKÜMETLERİ

(13 Aralık 1983-9 Kasım 1989)

6 Kasım 1983 seçimleri sonucunda; Milli Güvenlik Konseyi'nin desteklediği ve başında Emekli Orgeneral Turgut Sunalp'ın bulunduğu Milliyetçi Demokrat Parti (MDP) bekleneni veremezken, Turgut Özal'ın liderliğindeki Anavatan Partisi (ANAP), merkez sağ, merkez sol, dinci ve aşırı sağ eğilimleri bünyesinde barındırdığını ileri sürerek,1980 öncesi siyasal partiler arasındaki kısır çekişmelerden yılmış olan halkın desteğini sağlamıştı.

20 Mayıs 1983'te Turgut Özal'ın liderliğinde kurulan ANAP, 6 Kasım 1983 genel seçimleri sonucunda 211 milletvekili çıkararak tek başına iktidar oldu. Turgut Özal, 12 Eylül darbesinin getirdiği siyasal rejime sahip çıkmış ve 12 Eylül hareketinin gerekli olduğu görüşünü benimsemişti.

Ülke içinde büyük sermaye çevrelerinin desteğini alan Özal'ın dıştaki en önemli desteği ABD'ydi. Geçmişte ABD'deki Dünya Bankası'nda çalışmış olan Özal, Uluslararası Para Fonu'yla birlikte ekonomide 24 Ocak 1980 kararlarının alınmasında doğrudan yükümlülük üstlenmişti. Öte yandan, Nakşibendi tarikatına bağ-

lı olan Özal'ın dinsel eğilimleri de ABD'yi rahatsız etmemekteydi, zira ABD, bu dönemde ılımlı bir İslam kuşağını komünizmle savaşımında gerekli görüyordu. Hem Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye hem de liberal ekonomik politikaları uygulamaya hazır yeni bir politikacı olarak ortaya çıkan Özal, ABD'nin aradığı özelliklere fazlasıyla sahipti.

Özal, dış politika kararlarını bizzat almakta, Dışişleri Bakanlığı'nı ise ancak dış politikayı uygulama aracı olarak görmekteydi. Özal'ın temel amacı, güçlü bir ekonomi oluşturmaktı. Özal'ın dış politikasının odak noktasını ekonomik ilişkiler oluşturmaktaydı. Özal, ekonomik yardım almak, Amerikan pazarını Türk tekstil ürünlerine açmak ve yabancı sermayeyi çekmek için, ABD ile yakın siyasal ve askeri ilişkiler kurmaya çalıştı.

Birinci Özal Hükümeti, 13 Aralık 1983-21 Aralık 1987; İkinci Özal Hükümeti ise, 21 Aralık 1987-9 Kasım 1989 tarihlerinde iktidarda kalmıştı. 29 Kasım 1987'de yapılan genel seçimler sonucunda ANAP, 292 milletvekili çıkararak çoğunluğu sağlamış; Erdal İnönü liderliğindeki Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) 99, Süleyman Demirel liderliğindeki Doğru Yol Partisi de (DYP) 59 milletvekili çıkarmıştı. Bununla birlikte ANAP, ilk yenilgisini 26 Mart 1989 tarihli yerel seçimlerde almış, bu seçimlerden %28,71 oy alarak SHP birinci parti, %25,13'le DYP ikinci parti, %21,80'le ANAP da üçüncü parti olarak çıkmıştı.

7. Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in yedi yıllık görev süresini tamamlaması üzerine, 1989 Ekim'inde cumhurbaşkanlığı seçimleri yapıldı ve bu seçimlerde Başbakan Turgut Özal adaylığını koydu. Seçimlerin ilk turunda; Özal 247, Burdur milletvekili Fethi Çelikbaş 18 oy alırken, 17 oy boş çıkmış ve 3 oy da geçersiz sayılmıştı. İkinci turda; Özal 256, Çelikbaş 17 oy alırken, 9 oy boş çıkmış ve 2 oy da geçersiz sayılmıştı. 31 Ekim 1989'da yapılan üçüncü tur oylamada ise Özal, 263 oy alarak Türkiye Cumhuriyeti'nin 8. Cumhurbaşkanı seçildi. 9 Kasım'da resmen görevine başlayan Turgut Özal, 17 Nisan 1993 tarihinde ölümüne değin bu görevde kalacaktı.

Özal'ın Ekonomi Politikası

1980'li yıllarda Anglo-Amerikan dünyasına egemen olan neoliberalizm Türkiye'yi de etkisi altına almıştı. 24 Ocak kararlarıyla başlayan, bu kararların uygulanma koşullarını sağlayan 12 Eylül yönetimiyle süren ve Özal Hükümetleriyle doruğa çıkan ekonomideki neoliberal uygulamalar ve ihracata dayalı kalkınma programları; Ankara'yı, ABD'de Reagan ile Bush, İngiltere'de Thatcher ve Almanya'da Kohl yönetimleriyle paralel çizgiye çekmiş, ekonomi ağırlıklı dış politikayı geçerli hale getirmiş ve Türk dış politikasının geleneksel yapısını bozmuştu.

Özal'ın iktidara gelmesinden hemen sonra ekonomide yapısal değişikliklerin yapılması ağırlık kazanmaya başladı. Ekonominin yapısının dışa dönük olarak değiştirilmesi, kamu harcamalarının yeniden yükselmeye başlamasına ve ekonomide enflasyonist baskıların yeniden hissedilmesine yol açmıştı.[1] 1980-1982 dönemine kıyasla 1983'ten sonraki dönemin, yapısal değişiklik ve hızlı ekonomik büyüme sağlama konusunda daha başarılı, ancak, makro ekonomik dengeleri kurmada daha az başarılı olduğu söylenebilirdi.

Aralık 1983'te uygulanmaya başlanan ekonomi kararları içinde Özal'ın öncelikle vurguladığı hedef, Türk ekonomisini dünya ekonomisiyle bütünleştirmek olmuştu. Bu amaçla tek tip bir döviz kuru uygulamasına geçildi. Bunun yanı sıra, ithalatı daha fazla serbest bırakmak için ithali serbest mallar listesi yerine, yalnızca ithalatı izne bağlı ürünlerin listesi yayımlanmaya başlandı. 1984 yılı başında, yalnızca 200 malın ithaline izin verilmediğini gösterir bir liste açıklanmıştı. Bu gelişme, Türk ekonomisinde 30 yıldır uygulanan ithal ikamesine dayalı sanayileşme politikasına indirilen ilk ciddi darbeydi. Böylelikle, Türk ekonomisinin dış rekabete açılması doğrultusunda önemli adımlar atılmış olmaktaydı.

---

1 Hasan Kazdağlı, "Turgut Özal'ın İktisadi Reformları", *Devlet ve Siyaset Adamı Turgut Özal*, ed. İhsan Sezal, 20 Mayıs Eğitim, Kültür ve Sosyal Dayanışma Vakfı, İstanbul, 1996, s.96.

İthalatı daha fazla liberalleştiren önlemlerin yanı sıra Hükümet, Türk lirasının konvertibilitesini engelleyen kısıtlamaları da azaltıcı önlemler almıştı. Bu çerçevede, yabancı bankaların Türkiye'de şube açmaları özendirildi ve ticari bankaların döviz piyasalarındaki etkinliklerini genişletebilmelerine olanak tanıyan düzenlemeler yapıldı. Temmuz 1988'den itibaren, yabancı yatırımcıların Türk sermaye piyasasına girmesine olanak tanınmış ve 1989'da da, yabancı yatırım fonlarının Türkiye'de faaliyet göstermesi serbest bırakılmıştı. Öte yandan 1989 yılında, Türk vatandaşlarına 3.000 ABD dolarına kadar serbestçe döviz satın alabilme olanağı tanınmıştı. Yabancı sermayeyi ülkeye çekebilmek için, kâr ve sermaye transferini kolaylaştıran düzenlemelerle sermaye ve döviz piyasası denetimlerinin azaltılması yolunda da önlemler alındı.

1983 ekonomi kararlarının bir diğer boyutu da, mali sektörde yapılan geniş kapsamlı değişikliklerdi. 1986 yılında, finansal işlemler üzerindeki vergiler azaltılmış ve bankalar arası para piyasası kurulmuştu. Aynı yılda, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası etkinliklerine başlamış; 1988 Ekim'inde ise, bankalara mevduat ve kredilerine uyguladıkları faiz oranlarını belirleme yetkisi yeniden verilmişti. 1988 ve 1989 yıllarında yabancıların Türk mali piyasalarına girişini kısıtlayan mevzuatın ortadan kaldırılması, mali sistemin liberalleşmesine önemli ölçüde katkıda bulundu. 1984 yılından sonra başlatılan mali liberalizasyon süreciyle, devletin mikro düzeydeki denetimini en aza indirecek bir kurumsal yapının ortaya çıkarılması hedeflenmekteydi.

Özal döneminde vergi yapısında da önemli reformlar gerçekleştirilmişti. 1980'lerin başında, marjinal vergileme oranı %40'tan %25'e düşürülmüş ve vergi gelirlerinin gelire göre esnekliğini artırmak amacıyla gelir dilimleri yeniden düzenlenmişti. Vergi sisteminde yapılan en önemli değişiklik ise, 1985 yılında "katma değer vergisi"nin uygulamaya konması oldu. 1988 ve 1989 yıllarında, vergi borçlarını zamanında ödemeyenler için uygulanacak vergi

cezaları ile gecikme faizleri artırılmış; Maliye Bakanlığı'na, vergi yükümlülüklerini sistematik olarak yerine getirmeyen işyerleri için çok ağır cezalar uygulama, hatta işyerlerini kapatma yetkisi tanınmıştı.

Özal Hükümetleri döneminde, devletin ekonomideki rolünün azaltılıp özel sektörün ağırlığının artırılması yeğlenmişti. Bu çerçevede devlet, imalat sanayiinde yeni bir yatırım yapmamış, bunun yerine altyapı yatırımlarına ağırlık vermişti. Özellikle İkinci Özal Hükümeti'nde, KİT'lerin özelleştirilmesi ilk kez gündeme getirildi.

Özal, tasarladığı reform programlarını hızla uygulamaya koyabilmek için bütçe sistemi dışında yeni fonlar yaratmış ve bu fonlar, sayı ve büyüklük açısından adeta devlet bütçesine alternatif olabilecek bir düzeye ulaşmıştı.

Özal döneminde Türk ekonomisi, içe dönük yapısından büyük ölçüde kurtularak dış pazarlara açılabilmişti. Devletin imalat sanayiindeki rolü giderek azalmış, buna karşılık piyasa güçlerine daha fazla ağırlık verilmişti. Özellikle 1983'ten sonra iletişim, enerji ve ulaştırma alanlarında gerçekleştirilen altyapı yatırımları devletin önceliği haline geldi. Enerji kısıtlamalarının sona ermesi, yeterli düzeyde çağdaş iletişim olanaklarının geliştirilmesi ve ulaştırma alanında sağlanan ilerlemelerle Türk sanayicisinin dışa açılması büyük ölçüde kolaylaştırılmıştı.

Özal, turizmin gelişmesine de büyük önem vermişti. Ülkeye gelen turistlerin ve turistik tesislerin sayısı büyük ölçüde artmış ve buna bağlı olarak turizm gelirlerinde de büyük artış kaydedilmişti. 1983'te var olan 66 bin dolayında turizm belgeli yatak kapasitesi 10 yıl içinde yaklaşık beşe katlandı. 1980-1990 yıllarında Türkiye'ye gelen yabancı turist sayısı yılda ortalama %17 gibi yüksek bir artış gösterdi. 1980 yılında 327 milyon dolar olan toplam turizm geliri, 1990 yılında 10 kat artarak 3,3 milyar dolara yükselmişti.[2]

2 Agm, s.100.

Öte yandan, 1980-1988 döneminde tarımsal üretim de oldukça hızlı bir artış gösterdi. Bu dönem boyunca tarım sektörünün yıllık büyüme hızı %4 dolayında gerçekleşmişti. Sanayi sektöründeki büyüme ise daha hızlı olmuş ve büyümenin yıllık ortalaması %7'yi aşmıştı. Tarım sektörünün gayrisafi milli hasıla içinde 1980 yılında %24 olan payı 1989'da %19'a düşerken, sanayinin payı %22'den %26'ya yükselmişti. Bu durum, Türk ekonomisinde 1980-1990 yıllarında önemli bir yapı değişikliğinin gerçekleştirilmiş olduğunun en belirgin göstergesiydi.[3]

Türkiye'nin serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde Özal'ın reform niteliğinde attığı iki adım, "reel kur" ile "reel faiz" politikasıydı. Özal'ın ekonomi politikası denilince akla hemen şunlar gelmekteydi: Kambiyo rejimiyle dış ticaretteki liberalleşme, "gerçekçi" kurla ihracat seferberliği, yabancı sermayeye uygun ortamın hazırlanması, devlet sübvansiyonlarının kaldırılmasına ilişkin politikaların sürdürülmesi, "reel" faiz ve bankacılık kesiminde bunu izleyen adımlar, ücretlerin "reel" olarak düşürülmesinin sürdürülmesi, "ithal ikamesi" anlayışının bir yana bırakılarak ihracata dönük, dünya sanayi ve ticaretiyle bütünleşmeyi amaçlayan bir sanayileşme politikasının hedeflenmesi, ekonomide devleti küçültme ve özelleştirme.

Özal, ekonomi-politika ilişkisi konusunda, 1986 Ekim'inde Harbiye Orduevi'nde gazetecilere şunları söylemişti:

> "Önce ekonomi yasaklardan arındırılacak, tam liberal olacak; bu yolla ekonomi güçlenecek ve bu gelişmelere koşut olarak da demokrasi gelişecek. Batı'da demokrasinin temelinde liberal ekonomi yatmaktadır. Demokrasi için ekonominin ayakları üzerinde durması gerekir."

Özal da, Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) Hükümeti'nin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın dilinden düşürmediği "Yeni

3 Agm, s.102.

Türkiye'yi biz kurduk" söylemine benzer şekilde, "yeni düzen" sözcüklerini yinelemekten geri kalmıyordu. Özal, bu konuda şöyle demekteydi:

"Yepyeni bir sistem kurduk biz. Hâlâ eski günleri özleyenler varsa, bilsinler ki geriye dönüş mümkün değildir."

Özal'ın Dış Politika Anlayışı

Başbakan Turgut Özal'ın önceliği, "ekonomi"ydi. Özal, dış politikanın, ekonomik temellerden hareket edilerek belirlenmesini savunmaktaydı. Başka bir deyişle Özal, Türkiye'nin ekonomik gereksinmelerini göz önüne alarak bir dış politika belirlemeyi amaçlamaktaydı. Özal, başka ülkelerle de ekonomi öğesini dikkate alarak ilişkiler kurmayı yeğlemekteydi. Özal döneminde Arap ülkeleriyle geliştirilen ekonomik ilişkiler, Özal'ın bu doğrultudaki ekonomi politikasının bir göstergesiydi.

Başbakan olur olmaz Özal'ın, Dışişleri Bakanlığı'na verdiği ana talimat şu olmuştu: "Bana 10 yıllık bir barış sağlayın! Çevreyle kavga etmeyelim! Ekonomiyi güçlendirmek için buna ihtiyacımız var!" Özal'ın dış politikasının arkasında, Türkiye'deki ekonomik dönüşümü sağlayana değin Türkiye'nin çevresinde bir barış ve uzlaşma kuşağı oluşturmak düşüncesi yatmaktaydı.

Özal, demokrasi ile serbest pazar ekonomisinin birbirini tamamladığı görüşündeydi. Özal, Türkiye'yi serbest pazar ekonomisine bağlı kılmayı istiyordu. Özal'ın görüşüne göre, köklü bir ekonomik değişim; sosyal, siyasal ve kültürel değişimi de beraberinde getirecekti.

Özal iktidarının başlangıç döneminde, Türkiye'nin artan dış borçları Türkiye'yi dış politikada sıkıştırmış ve devletin hareket alanını daraltmıştı. Türkiye'nin toplam dış borçlarının 1987 yılında 6 milyar dolar artarak, 37 milyar 293 milyon dolara yükseldiği gö-

rüldü. Bu miktara ABD'den alınan askeri satış kredilerinin (FMS) eklenmesiyle, dış borç toplamının 40 milyar doları bulacağı kaydedilmekteydi.

Özal, başbakanlığının dördüncü ayında gerçekleştirilen bir basın toplantısında düşüncelerini şu şekilde dile getirmişti:

"Ekonomisi kuvvetlenen ülke siyasi ağırlığa sahip olur. Bir ülkenin dış siyasetinde ekonomi %80 ağırlıktadır. Bütün ülkelerin sefirleri, bakanları, başbakanları bugün artık mal satmak için uğraşıyorlar. Çoğunu gördüm, şu malı alın, şu işinizi kolaylaştıralım diyenler var. Siyaseti, salonlarda güzel laf etmek şeklinde anlamıyorum ben. Hepsi karşılıklı menfaate dayanır. Tabii bu menfaatin içinde de ticari hususlar önem kazanıyor."

Özal, ülkeler arasındaki ekonomik işbirliğinin ve ülke liderleri arasındaki kişisel dostlukların, siyasal anlaşmazlıkların giderilmesinde ve siyasal ilişkilerin düzeltilmesinde büyük önem taşıdığını düşünüyordu. Özal'a göre, karşılıklı ekonomik ilişkileri geliştirerek siyasal sorunlar çözüme kavuşturulabilirdi. Başka bir deyişle, verimli bir ekonomik işbirliği, iki ülke arasında güven ortamının yaratılmasını özendirecek ve böyle bir ortam da siyasal sorunların çözümünü kolaylaştıracaktı. Özal, sorunlara karşı tepki gösteren değil, sorunların çözümü için harekete geçebilen, girişimi ele alabilen bir lider görüntüsünü Batı dünyasına yansıtmaya çalışmıştı.

Özal'ın görüşüne göre, Türkiye'nin dünyadaki siyasal değişimde rol alabilmesi için, daha aktif bir dış politika izlemesi gerekiyordu. Özal; geleneksel, pasif ve ihtiyatlı bir dış politika yerine, girişimci ve tepkisel olmayan bir dış politika benimsemeyi hedeflemekteydi. Peki, böyle bir dış politikayı biçimini acaba Özal uygulamaya koyabilmiş miydi, koyabilmişse de bunda başarılı olabilmiş miydi? Bu sorunun yanıtını ilerideki bölümlerde ayrıntılarıyla göreceğiz.

Türkiye'nin aktif bir dış politika uygulaması konusunda Özal şöyle demekteydi:

"Türkiye, bölgesinde anahtar bir ülke... Türkiye, hem Doğu hem de Batı için vazgeçilmez bir ülke olmalıdır. Bu da, ancak hareketli, aktif ve dürüst bir dış politika uygulamakla mümkündür."[4]

Özal'a göre dış politika, statükocu ilkeler üzerine kurulmamalıydı. Türkiye; ileriye dönük, girişimci ve risk alabilen bir dış politika çizgisi izlemeliydi.

Uluslararası serbest ticaret sistemine inanç, Özal'ın dış politika felsefesinin belkemiğini oluşturmaktaydı. Bölgesel ekonomik işbirliği de, Özal'ın dış politikasının temel ilkelerinden bir diğeriydi. Özal'ın geniş ufuklu dış politika anlayışı; ABD'den Japonya'ya, Avrupa ve Balkanlar'dan Kafkasya ve Orta Asya'ya, Karadeniz'den Ortadoğu'ya değin uzanıyordu. Özal, ekonomik işbirliği ve ekonomik bütünleşmeyle gerçekleşen bir çıkar birliğinin barış ve istikrarın en önemli güvencesi olduğunu düşünüyordu.

Politika ile ekonomi arasında sıkı bir bağ kuran Özal, dış politikayı ekonomik öğeler çerçevesinde biçimlendirmişti. Özal'ın görüşüne göre, bir ülkenin etkili bir dış politika izleyebilmesi, ancak sağlıklı ve dinamik bir ekonomiye sahip olmasıyla mümkün olabilirdi. Bunun için de Türkiye, çevresinde bir barış ve istikrar ortamı oluşturmalıydı. Özal, Türkiye'nin Doğu-Batı ve Kuzey-Güney eksenleri üzerinde bir serbest ticaret geçidi ve bağlantı noktası olabileceğini düşünüyordu.

Özal, Türkiye'nin dünyada bir lokomotif görevi yapması gerektiğini savunuyor; Ortadoğu ile Balkanlar'da yapılacak yeni düzenlemelerde Türkiye'nin liderlik yapması gerektiğine inanıyordu.

Demokrasi rejiminin erdemine inanmayan, bürokrasiye güven duymayan, bürokrasiyi dışlamaya ve ondan kurtulmaya çalışan, hukuku ayak bağı olarak gören, devlet deneyimi yetersiz olan ve yeterli bir siyasal deneyime sahip olmayan "sığ" bir politikacıydı

4 Agm, s.81.

Turgut Özal.[5] Ne yazıktır ki, bu tür sığ politikacılar, bugüne değin ülkemizin yönetiminde söz sahibi olagelmiştir!

Kanımca Turgut Özal, dış politika alanında da başarılı bir başbakan olamamıştı. Özal, Menderes'in başlattığı dış politika doğrultusunda yürümeyi yeğlemiş, Atatürkçü dış politikanın hedeflerini benimsememiş; dış politikada Türkiye'nin ulusal çıkarlarını ikinci plana iterek, mali ve ekonomik açılardan Türkiye'nin bağımlı bulunduğu ABD ile Batılı devletlerin dış politikalarına koşut bir politika izleme zorunluluğuyla hareket etmişti.

Büyük Atatürk ve İsmet İnönü'den sonra ülkemizi yöneten liderler; ne yazık ki, dış politikada, ülkemizin kurucusu olan bu iki büyük liderin yolundan gitmek ve ülkenin çıkarlarını ön plana almak yerine, daha çok kendi iktidarlarının çıkarları peşinden gitmek yolunu seçmiş ve Türkiye'nin, ekonomik alandaki bağımlılığının yanı sıra, dış politikada da bağımlı bir konuma gelmesine göz yummuştur!

5 Turgut Özal, Elektrik Etüd İdaresi'nde, Devlet Planlama Teşkilatı'nda, özel sektörde, işveren sendikalarında ve Dünya Bankası'nda çalışmış; ancak, "devlet bürokrasisi" denilen çarkın içinde tam anlamıyla yer almamıştı.

TÜRKİYE-ORTADOĞU İLİŞKİLERİ

Türkiye'de gerek 1980-1983 döneminde iktidarda bulunan askeri yönetim gerekse 1983-1989 döneminde iktidardaki ANAP yönetimi, içeride temel ideoloji olarak "Ilımlı İslam"ı benimserken, dış politikada da Avrupa'dan uzaklaştıkça ABD'ye bağlanmakta ve "Yeşil Kuşak" ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmekteydi. Özellikle Özal döneminde, tutucu Körfez ülkeleriyle siyasal ve ekonomik ilişkiler geliştirilmeye başlanmıştı.[1]

Ulusu Hükümeti döneminde, Türkiye ile İslam ülkeleri arasındaki siyasal ve ekonomik ilişkiler büyük bir gelişme gösterdi. Bu durumun öncelikli nedeni, Ulusu Hükümeti'nin, ülke içindeki yasallığını güçlendirmek için Müslüman çevrelere ödün verme gereksinimi duymuş olmasıydı.[2]

---

1 Basra Körfezi kıyısında bulunan ülkelere "Körfez Ülkeleri" denilir. Bunlar; Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri ve Umman'dır.

2 M. Hakan Yavuz, "İkicilik (Duality): Türk-Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu (1947-1994)", *Türk Dış Politikasının Analizi*, der. Faruk Sönmezoğlu, 2. basım, Der Yayınları, İstanbul, 2001, s.575.

1980 yılında Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik kriz ve özellikle petrol sorunu, Türkiye'yi Arap ülkelerine yöneltmişti. 1980 yılında Türkiye, Irak'tan 5 milyon ton, İran'dan 3,4 milyon ton, Libya'dan 2 milyon ton ve Suudi Arabistan'dan da 1 milyon ton petrol satın aldı. Suudi Arabistan, Ağustos 1980'de Türkiye'ye 75 milyon dolar ekonomik yardım ile 2 milyon ton petrol vereceğini açıklamış ve bu yardımların karşılığında Türkiye'ye, İsrail'le ilişkilerini kesmesi önerisinde bulunmuştu. Suudi Arabistan, çekini Türkiye'ye 2 Aralık 1980'de sunmuş, aynı gün Türkiye de, İsrail ile diplomatik ilişkilerini "ikinci kâtip" düzeyine indirmişti.[3]

12 Eylül yönetimi sırasında, Türkiye ile Suudi Arabistan, Körfez ülkeleri ve Libya arasındaki ticaret ve turizm önceki yıllarla karşılaştırıldığında büyük bir gelişme göstermiş; Türkiye, söz konusu ülkelere hem işçi göndermiş hem de Türk işadamları başta inşaat sektörü olmak üzere bu ülkelere yatırım yapmaya başlamıştı. Askeri yönetim döneminde Türkiye, bir yandan siyasal olarak Avrupa'dan uzaklaşıp Ortadoğu'ya yakınlaşırken, öte yandan da, Türkiye'nin ihracat ve ithalatında giderek gerileyen Avrupa'nın yerini Ortadoğu almaktaydı.

24 Ocak 1980'de başlatılan "ihracatı özendirme" politikası nedeniyle, Ortadoğu pazarları giderek önem kazanmıştı. Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerine yapılan ihracatın toplam ihracat içinde 1979'da %17 olan payı, 1980'de %21,7'ye, 1981'de ise %42'ye yükselmişti. Aralık 1983'te iktidara gelen ANAP Hükümeti döneminde bu eğilim daha da belirginleşti.

1980-1983 döneminde Türkiye ile Suudi Arabistan ve Kuveyt arasında askeri eğitim, askeri malzeme satımı ve ortak yatırım alanlarında işbirliği konularında anlaşma sağlanmıştı.

21-24 Şubat 1984'te Cumhurbaşkanı Evren'in Suudi Arabistan ziyaretinden sonra Riyad ile Ankara arasında savunma konusunda işbirliği artmış; iki ülke arasında "Askeri Eğitim, Öğretim,

3 Agm, s.576.

Geçici Görev Alanlarında Ortak İşbirliği Anlaşması" imzalanmıştı. Öte yandan, iki ülke özel sektörlerince kurulacak "Türk-Suudi Ortak Yatırım ve Ticaret Şirketi" için hükümetlerin teşviklerinin sağlanması konusunda ilke anlaşmasına varılmış ve Türk ile Suudi yetkililer arasında 18 yatırım projesi, yatırım finansman şirketi kurulması, ticaret hacminin artırılması ve inşaat sektörünün geliştirilmesi konularında görüşmeler yapılmıştı. Evren, ziyaretinin sonunda yaptığı açıklamada, Türkiye'nin İslam dünyasına, Arap kardeşliğine ve Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerine büyük önem verdiğini vurgulamış ve böylelikle, Türk dış politikasında "İslam" öğesini ön plana çıkarmıştı.

Bu dönemde, Suudi Arabistan'ın desteğiyle Türkiye ile Kuveyt arasında da benzer bir askeri işbirliğine gidilmişti.

Görüldüğü gibi 1980'lerde, Türkiye'nin dış ilişkilerinde giderek laiklikten uzaklaşmanın ve din öğesinin vurgulanmasının işaretleri verilmekteydi.

İslam Konferansı Örgütü'yle (İKÖ) İlişkiler

1980'lerde Türkiye'nin Körfez ülkeleriyle ilişkilerinin gelişmesine koşut olarak, İslam Konferansı Örgütü içindeki etkinliği de artmıştı. Türkiye, Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in çabalarıyla İKÖ'nün toplantılarına üst düzeyde katılmış ve İKÖ'nün aktif bir üyesi durumuna gelmişti. 25-29 Ocak 1981'de Taif kentinde toplanan İslam Ülkeleri III. Zirve Konferansı'na Türkiye, ilk kez Başbakan (Bülend Ulusu) düzeyinde katıldı. Ulusu, konferansta yaptığı konuşmada, Türkiye'nin laik bir devlet olduğunun ve dış politikasını bu ilkeyi göz önüne alarak yürüteceğinin altını çizmişti; ancak kanımca, Ulusu'nun bu sözleri yalnızca laftan ibaret kaldı.

Türkiye, 16-18 Ocak 1984'te Kazablanka'da yapılan İslam Ülkeleri IV. İslam Zirvesi Konferansı'na ise, Cumhurbaşkanı (Kenan Evren) düzeyinde katılmıştı.

Evren'in liderliği altındaki askeri yönetim, gerçek "Atatürkçülük"ün ne olduğunu kavrayamadığını ya da kavramak istemediğini ve Atatürk Devrimi'nin ilkelerini benimsemekten uzak olduğunu uygulamalarıyla kanıtlamaktaydı.

Filistin Sorunu ve Türkiye

Türkiye, 1979'da Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ)nün Ankara'da ofis açmasına izin vermişti. Bunun olası nedeni, Türkiye'nin Arap ülkeleriyle geliştirmek istediği ekonomik ilişkilerdi.

Öte yandan İsrail, 30 Temmuz 1980'de Doğu Kudüs'ü ilhak edip (topraklarına katıp), kutsal Kudüs kentini "ebedi ve değişmez başkent" yaptığı zaman Türkiye, 31 Temmuz'da bu ilhakı tanımadığını bildirmiş ve İsrail'e tepki olarak 28 Ağustos 1980'de Kudüs Başkonsolosluğu'nu kapatmıştı. 2 Aralık 1980'de ise Türkiye, İsrail'le diplomatik ilişkilerini "ikinci kâtip" düzeyine indirme kararı aldı ve böylece, İsrail'le ilişkiler en alt düzeye indirildi.

Türkiye, 14 Aralık 1981'de İsrail Parlamentosu'nun Golan Tepeleri'ni ilhak kararını protesto etmiş ve bu kararı tanımadığını bildirmişti.[4] 6 Haziran 1982'de İsrail'in Lübnan'ı işgal etmesi ve Filistin Kurtuluş Örgütü'nü Lübnan'dan çıkarması üzerine Türkiye, İsrail'den bu yoğun saldırılarını sona erdirmesini istedi. 17 Eylül'de Filistinlilere ait Sabra ve Şatilla kamplarında İsrail güçlerinin gerçekleştirdiği katliamdan sonra, gerek Evren gerek Dışişleri Bakanı İlter Türkmen açıklama yaparak üzüntülerini dile getirmişti.[5]

1986'da FKÖ lideri Yaser Arafat'ın Türkiye'ye yaptığı ikinci ziyarette, Türkiye'nin, Filistin halkının bağımsız bir devlet kurmasını destekleyeceği açıklandı. Özellikle "intifada" hareketi, yani Filistin halkının Aralık 1987'den itibaren Batı Şeria ve Gazze'de

4 Gönlübol, Kürkçüoğlu, "1973-1983 Dönemi", agm, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, s.606.

5 İlter Türkmen, 21 Eylül 1980-24 Ekim 1983 tarihlerinde Dışişleri Bakanı olarak görev yapmıştı.

İsrail askerlerine karşı başlattığı taşlı sopalı savaş, Türk halkının Filistin davasına olan sempatisini artırmıştı.

2 Ağustos 1988'de Ürdün Kralı Hüseyin, Batı Şeria ve Doğu Kudüs üzerindeki egemenlik haklarından vazgeçtiğini açıklayarak, FKÖ'nün Ürdün'den ayrı bağımsız bir Filistin devleti kurma isteğine saygı duyduğunu açıklamış ve 15 Kasım 1988'de Filistin Milli Konseyi, bağımsız Filistin Devleti'nin kurulduğunu ilan etmişti. Türkiye, üzerinde egemenlik kullanacağı topraklara fiilen sahip olmamakla birlikte, bağımsız Filistin Devleti'ni tanıyan devletler arasında yer aldı. Türkiye'nin Filistin Devleti'ni "tanıma" kararının arkasında, bölge sorunları karşısında izlenen Arap yanlısı tutumunun ve özellikle Başbakan Turgut Özal'ın etkili olduğu söylenebilirdi. Ortadoğu'da bölgesel güç olarak rol oynamayı hedefleyen Özal, Filistin Devleti'nin tanınmasını bir fırsat olarak değerlendirmişti. Öte yandan Türkiye, Arafat'ın başkanlığını yaptığı "Fatah" örgütünü Ortodoks ve Yunan sempatizanı Filistinlilere karşı güçlü kılmak istemekteydi.[6] Türkiye'nin "tanıma" kararı almasında "intifada"nın yarattığı kamuoyu baskısının da rolü olmuştu.

Irak-İran Savaşı ve Türkiye (1980-1988)

Irak'ın, 22 Eylül 1980'de İran topraklarını işgal etmesiyle sekiz yıl sürecek olan Irak-İran Savaşı başlamıştı. 12 Eylül yönetimi, savaşın başlangıcında Türkiye'nin tarafsızlığını ilan etti ve Özal Hükümetleri döneminde de tarafsızlık politikasında bir değişiklik olmadı.

Irak-İran Savaşı'ndan yararlanmasını bilen Kürdistan İşçi Partisi (PKK); Kürdistan Demokrat Partisi (KDP) ve Kürdistan Yurtsever Birliği (KYB) aracılığıyla Suriye'den doğrudan yardım almakta ve Türkiye'de yapacağı eylemlerin hazırlıklarını tamamlamaktaydı.[7] Suriye, İran ve Kürt örgütleri arasındaki yakınlaş-

6 Yavuz, agm, *Türk Dış Politikasının Analizi*, s.578.

7 Gerek İran gerek Suriye, Irak'ı güçsüz kılabilmek amacıyla, Kürt örgütlerine maddi ve lojistik destek sağlamaktaydı.

maya karşı Türkiye, Irak'la işbirliği yapmaya başlamıştı. 19 Aralık 1980'de iki ülke arasında petrol, sulama ve ulaşım sektörlerinde işbirliğini öngören bir anlaşma imzalandı; ayrıca, ekonomik ilişkileri geliştirme konusunda da önemli adımlar atıldı. Örneğin, Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı'nın kapasitesinin artırılması konusunda Irak ile Türkiye arasında anlaşmaya varılmıştı.

12 Eylül döneminde Irak'la ilişkilerde yakınlaşma yaşanırken, Suriye'yle ilişkilerde gerilim artıyordu. Bunun başlıca nedeni, 12 Eylül sonrasında Türkiye'den kaçan Türklerin ve Kürtlerin Ermenilerle birlikte Suriye'de eylemlerde bulunmalarıydı. Türkiye, 12 Eylül sonrasında Suriye'ye kaçmış olan teröristlerin iadesini isteyince Suriye, topraklarında bulunan Türk uyrukluların terörist değil, siyasi mülteci olduklarını bildirmişti. PKK ise; "Türkiye Kürdistanı"ndan söz etmekte, Suriye'nin denetimindeki bölgelerde eğitim etkinliklerine hız vermeyi, Irak'taki Kürt hareketleriyle ilişki kurmayı ve Türkiye'ye dönmek üzere siyasal ve askeri hazırlıklarını tamamlamayı hedeflemekteydi.

Irak-İran Savaşı'nı başlatan Irak'ı İran'a karşı savaş açmaya yönelten birinci neden, İran'ın, Irak nüfusunun yarıdan fazlasını oluşturan Şii kesitini Bağdat yönetimine karşı kışkırtarak, Irak'ta da bir "Şii-teokratik" yönetim kurulması için çaba harcaması; diğer nedeni ise, Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin'i rahatsız eden 6 Mart 1975 tarihli Şatt'ül-Arab Antlaşması'ydı.[8] Bu antlaşmayla Irak ile İran Şatt'ül-Arab Nehri'ni paylaştıkları için, Irak'ın Basra Körfezi'ne çıkışı daralmıştı. Bu nedenle Saddam Hüseyin, Irak-İran Savaşı'ndan birkaç gün önce 17 Eylül 1980'de bu antlaşmayı feshederek, Şatt'ül-Arab'ın tamamını Irak'ın denetim altına aldığını ilan etti.[9]

---

8 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990)*, c.II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1991, s.43.

9 Saddam Hüseyin, 16 Temmuz 1979-9 Nisan 2003 tarihlerinde Irak Devrim Komuta Konseyi Başkanı ve Irak Devlet Başkanı olarak görev yapmıştı.

Irak-İran Savaşı, 22 Eylül 1980'de başlamış ve 20 Ağustos 1988'de sona ermişti. BM Güvenlik Konseyi'nin 598 sayılı kararını 17 Temmuz 1988'de Irak'ın ve 18 Temmuz'da İran'ın kabul etmesi üzerine, 20 Ağustos 1988'de bütün cephelerde ateşkesin yürürlüğe girmesiyle Irak-İran Savaşı da bitmişti.[10]

Irak-İran Savaşı'nın başlangıcında çatışmalar İran topraklarında yaşanmaktaydı; ancak, 1982 Temmuz'unda Irak ordusu İran topraklarından çıkarıldığı gibi, İran da Irak topraklarına girmişti. Bu durum Türkiye'yi de etkiledi, zira İran'ın Irak'a girmesi karşısında, Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı nedeniyle Irak'la ortak çıkarları bulunan Türkiye, bundan böyle tarafsızlık politikasını sürdüremeyecekti. Nitekim Türkiye, petrol boru hattının zarar görmemesi konusunda İran'ı uyardı.[11]

Sekiz yıl süren bu savaşta ne Irak ne de İran birbirine karşı bir üstünlük sağlayabilmişti. Savaşın sonunda Irak, ancak çok az İran toprağını denetimi altına alabildi.

Irak-İran Savaşı sırasında Batılı devletler, Arap ülkelerinin büyük çoğunluğu, Sovyetler Birliği ve sosyalist devletler Irak'ı desteklemişti. Bunun nedenlerinden biri, İran'da Şubat 1979'da kurulan teokratik, Şii ve İslami radikal rejimin bütün komşularına "devrim ihracı" çabası içinde olması; bir diğer nedeni ise, İran Şahı Rıza Pehlevi'nin devrilmesinden önce İran'ın girişmiş olduğu yoğun silahlanma faaliyetiydi. İran Şahı, Körfez'de İran hegemonyasını oluşturabilmek için silahlanmaya büyük ağırlık vermişti.

Türkiye, savaşın başından itibaren "aktif tarafsızlık" politikası izlemişti. Başka bir deyişle Türkiye, hem Irak hem de İran'la yakın ilişkiler içinde olmuştu. Türkiye'nin her iki tarafa da "eşit" davranması, savaş sırasında bu iki ülkeyle olan ticaret hacmini milyarca

10 BM Güvenlik Konseyi'nin 10 maddelik 598 sayılı kararı, yalnızca savaşın sona ermesiyle ilgili hususları kapsamaktaydı.

11 Irak, 1985 yılında Irak-Suudi Arabistan Boru Hattı inşa edilene değin, petrol ihracı konusunda Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı'na, yani Türkiye'ye bağımlı kalmıştı.

dolara çıkardı. Oysa savaştan önce Türkiye'nin bu iki ülkeyle olan ticaret hacmi, petrolün dışında birkaç yüz milyon doları geçmemekteydi.[12] Türkiye'nin İran'la toplam ticaret hacmi 2 milyar dolara yükselmiş, Kerkük-Yumurtalık Boru Hattı'nın ikincisi de bu dönemde yapılmıştı.

Türkiye, savaşı sona erdirmek üzere İslam Konferansı'nın Taif'teki Zirve Konferansı'nda oluşturulan "Aracılık Komitesi"nde yer aldığı gibi, Başbakan Bülend Ulusu da, Ocak 1982'de Irak ile İran arasında arabuluculuk girişiminde bulunmuştu.

Irak ile İran, savaşa karşın Türkiye'yle sürdürdükleri diplomatik ilişkilerini 1987 Temmuz'unda kesince, Türkiye nezdinde çıkarlarının korunması yetkisini Türkiye'nin Bağdat ve Tahran Büyükelçiliklerine verdi.

4 Haziran 1989'da Humeyni'nin ölümünden sonra,[13] İran'da "dini liderliğe" Hamaney getirilmiş; yürütme erkini temsil eden cumhurbaşkanlığı için 28 Temmuz 1989'da yapılan seçimi ise, %94 oy ile Haşimi Rafsancani kazanmıştı. Irak-İran Savaşı'nın sona ermesinin ardından Rafsancani'nin iktidara gelmesiyle birlikte, İran'ın dış politikasında yeni bir dönem başlamaktaydı.

Türkiye-PKK İlişkileri (1982-1989)

1982 yılında Türkiye açısından önemli bir gelişme, İsrail'in Lübnan'ı işgali ve bu işgalin PKK üzerindeki etkileri olmuştu. İsrail'in Lübnan'ı işgali, PKK'yı bölgede dikkate alınan bir güç haline getirmişti, çünkü bu işgal sırasında PKK'lıların İsrail ordusuna karşı gösterdiği direniş, PKK'nın Filistinli örgütlerin ve Suriye'nin sempatisini kazanmasını sağlamıştı. Bundan sonra Filistinlilerin boşalttığı alanlara PKK yerleştirilmiş, PKK'nın Kuzey Irak'taki Kürt hareketleriyle ve Avrupa'yla bağlantıları güçlendirilmişti.

---

12 Armaoğlu, *age*, s.33.

13 Ruhullah Humeyni, 1 Şubat 1979-3 Haziran 1989 tarihlerinde "İran İslam Devrimi Önderi ve İran Dini Lideri" olarak görev yapmıştı.

Türkiye, gerek ASALA'nın (Ermenistan'ın Kurtuluşu İçin Ermeni Gizli Ordusu) gerekse PKK'nın, Suriye'den destek alarak Lübnan'da faaliyetlerini sürdürmesinden son derece rahatsızdı. Suriye Hükümeti ise, Türkiye'ye yönelik terör eylemleriyle hiçbir ilgisinin bulunmadığını ileri sürmekteydi.

Şubat 1983'te Türkiye ile Irak arasında "Sınır Güvenliği ve İşbirliği Antlaşması" imzalanmıştı. Bu antlaşma iki devlete, önceden haber vermek koşuluyla birbirlerinin topraklarında "sıcak takip" yapma hakkını tanıyordu. Türkiye, bu antlaşmaya dayanarak, PKK militanlarını takip amacıyla 26 Mayıs 1983'te Irak topraklarında yer alan Zaho ve Amediye arasındaki bölgeye beş kilometre girmişti.

Kürdistan Demokrat Partisi (KDP) Ankara'nın bu harekâtını kınamış, örgütün lideri Mesud Barzani PKK'nın kurucu lideri Abdullah Öcalan'a işbirliği önermiş[14] ve Temmuz 1983'te "KDP-PKK Dayanışma İlkeleri" adlı bir protokol imzalanmıştı.

Türkiye'nin Suriye'ye karşı tutumunu sertleştirmesi üzerine, 1983 sonunda Suriye, ASALA ile PKK güçlerini kendi topraklarından çıkararak İran'a, Kuzey Irak'a ve Bekaa Vadisi'ne gönderdi.

15 Ekim 1984'te "Türkiye-Irak Güvenlik Protokolü" imzalandı. Bu protokol Türkiye ile Irak'a, birbirlerinin topraklarında beş kilometreye değin "sıcak takip" hakkı tanımaktaydı. Protokole en büyük tepki ise KDP ile Kürdistan Yurtsever Birliği'nden (KYB) gelmişti.

Türkiye, Irak'ın ardından Suriye'yle de 5 Mart 1985'te "Sınır Güvenliği Protokolü"nü imzaladı. Türkiye; Irak ve Suriye ile güvenlik protokolleri imzaladıktan sonra, bölgede korucu sistemini kurarak, PKK'yla savaşımda askeri çözümü tek yol olarak benimsemişti.

---

14 Abdullah Öcalan, 27 Kasım 1978 tarihinde Diyarbakır'ın Lice ilçesi Fis köyünde, Türkiye, İran, Irak ve Suriye devletlerinin bir kısım toprakları üzerinde bağımsız bir devlet kurmayı amaçlayan PKK adlı örgütü kurmuştu. Kısa bir süre sonra Suriye'ye geçen Öcalan, örgütün eylemlerini buradan yönetmeye başladı.

12 Ağustos 1986'da Uludere'de 12 jandarma erinin PKK militanlarınca öldürülmesi üzerine, 15 Ağustos'ta 20 Türk fantom uçağı Kuzey Irak'taki Kürt bölgelerine harekât düzenledi ve KDP'ye ait kampları bombaladı. Türkiye'nin bu operasyonundan büyük zarar gören KDP ile KYB, bundan böyle PKK'nın yükünü taşımak istemediklerini açıkladı.

1987 yılında PKK, şiddet eylemlerini artırmış ve bölge halkından da destek alarak etkili bir güç haline gelmeye başlamıştı. 22 Şubat 1987'de PKK'nın Hakkâri'nin bir köyünde 14 kişiyi öldürmesi üzerine, 4 Mart 1987'de Türkiye 30 savaş uçağıyla Kuzey Irak'ta yeni bir harekâtta bulundu. Öte yandan Barzani'nin KDP'si, PKK'yla ilişkilerini koparma kararı almış ve PKK'yı terörist ilan etmişti. Ancak, KDP'nin boşluğu Celal Talabani'nin lideri olduğu Kürdistan Yurtsever Birliği (KYB) tarafından doldurulmuş ve KYB ile PKK arasında 1988 yılında ittifak yapılmıştı.

Türkiye, Suriye'den kaynaklanan PKK sızmalarından rahatsızdı. 1979'dan beri PKK'ya en büyük destek Suriye tarafından sağlanmaktaydı. Suriye, Türkiye'den kaçan PKK'lılara barınak, para ve kimlik sağlamakta, PKK'nın temsilcilik ve propaganda büroları açmasına, Lübnan'daki kamplara yerleşmesine ve bu kamplarda askeri eğitim görmesine olanak tanımaktaydı.

Başbakan Özal, Temmuz 1987'de Suriye'ye resmi bir ziyarette bulundu. Türk ile Suriyeli yetkililer arasında yapılan görüşmelerde Türk yetkililer, PKK terörünü de masaya yatırmış; ancak Suriyeli yetkililer, Öcalan ile PKK'lıları terörist değil, siyasi mülteci olarak nitelendirmeyi sürdürmüş ve Suriye'nin kuzey sınırı çok uzun olduğu için sınır ötesi eylemleri her zaman denetlemenin mümkün olamayabileceğini dile getirmişti. Suriye tarafı ayrıca, su sorununu da dile getirerek, Fırat sularının belirli bir miktarının Suriye'ye bırakılmasını öngören bir anlaşmanın imzalanmasını istemişti.

Özal'ın ziyareti sırasında Suriye'yle iki protokol imzalanmış; bu protokollerden birinde, tarafların kendi topraklarında karşı tarafa yönelik terörist eylemlere izin vermeyecekleri; ikincisinde ise,

Suriye'ye Fırat'ın sularından saniyede 500 m^3 su verileceği öngörülmüştü. Bu ziyaretin sonucunda Suriye, kendi topraklarındaki PKK kamplarının tümünün Bekaa Vadisi'ne taşınmasını sağladı. Bununla birlikte Suriye, Türkiye'de eylem yapan PKK'lıların topraklarından geçmelerine izin vermeyi sürdürmekteydi.

1989 yılı, gerek Türkiye gerekse PKK açısından siyasal alanda sertleşmenin yaşandığı bir yıl olmuştu. 17 Ağustos'ta Genelkurmay Başkanı Torumtay bir açıklama yaparak, silaha silahla karşılık verileceğini belirtti. PKK'yla savaşım Türkiye ile Suriye'yi karşı karşıya getiriyordu. 1 Ekim 1989'da Başbakan Özal, Suriye'yi Türkiye'ye karşı düşmanca tutumundan ötürü eleştirmiş ve bu ülkeyi 1987 Protokolü'ne uymamakla suçlamıştı. Suriye ise, Türkiye'yle su sorununu kesin çözüme kavuşturmadan PKK kozundan vazgeçmek niyetinde değildi.

Türkiye, Irak ve Suriye Arasındaki Su Sorunu

Fırat ile Dicle sularının paylaşımı, 1960'lardan beri Türkiye ile Irak ve Suriye arasında yürütülen görüşmelerin gündeminde yer almaktaydı. 1980'lerde PKK terörünün Türkiye gündeminin ilk sırasına yükselmesi ve Suriye ile PKK arasındaki bağlantının ortaya çıkması üzerine Türkiye, giderek su ile terör arasında bağlantı kurmaya ve su öğesini Ortadoğu politikasında değerlendirmeye başlamıştı. Öte yandan Irak ile Suriye, Türkiye'nin Fırat ile Dicle Nehirleri üzerinde barajlar yapması nedeniyle, özellikle Fırat'ın sularının tarımı olumsuz etkilediğini ileri sürmekteydi.

1983'te Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Projesi'ni (GAP) başlatması Irak ile Suriye'yi büyük ölçüde kaygılandırmıştı. GAP, 14'ü Fırat üzerinde olmak üzere 22 barajı, 11'i Fırat üzerinde olmak üzere 19 hidroelektrik santralı ve 47 depolama tesisi ile sulama tesisleri için gerekli 86 pompa istasyonunu kapsamaktaydı. Türkiye, GAP için Dünya Bankası'ndan kredi almak istemiş; ancak, dış kredi alabilmek için aşağı havza ülkelerinin onayı gerektiğinden ve Irak ile

Suriye'nin bu onayı vermemesinden ötürü Türkiye, projeyi tümüyle kendi kaynaklarıyla uygulamaya koyma kararı almıştı. Bunun üzerine, 1980'de Irak'la "Karma Ekonomik Komisyon Protokolü" imzalanmış ve 1983'te Suriye'nin de katıldığı bu protokole uygun olarak "Ortak Teknik Komite" kurularak çalışmalara başlanmıştı.

1986 yılında, Suriye ile işbirliği için de dört komite kurulmuştu: Uluslararası Konular, Sınır Güvenliği, Su ve Elektrik, Ticaret ve Ekonomi. Su ve Elektrik Komitesi'nin toplantısında Suriye heyeti, Karakaya ve Atatürk Barajlarının doldurulması sırasında Türkiye'den yeterli miktarda su bırakılmasını istemiş; Türk heyeti de, gayriresmi olarak saniyede 500 m^3 su bırakılacağına ilişkin söz vermişti.

Karakaya ve Atatürk Barajlarının yapımı ve PKK eylemlerinin artması sonucunda Suriye'yle gerginleşen ilişkileri düzeltmek üzere -daha önce de değinildiği gibi- 17 Temmuz 1987'de Başbakan Özal Şam'ı ziyaret etmiş ve bu ziyaret sırasında iki ülke arasında "Güvenlik Protokolü" ile "Ekonomik İşbirliği Protokolü" imzalanmıştı. Ekonomik İşbirliği Protokolü uyarınca, Atatürk Barajı rezervuarının doldurulması sırasında ve Fırat sularının üç ülke arasında nihai tahsisine kadar Türk tarafı, Türkiye-Suriye sınırından yıllık ortalama olarak saniyede 500 metreküpten fazla su bırakmayı taahhüt etmekteydi.

Türkiye, 23 Kasım 1989'da Suriye ve Irak'a, 13 Ocak-13 Şubat 1990 tarihlerinde Atatürk Barajı'nın rezervuarını doldurmak amacıyla Fırat'ın yatağını değiştireceğini bildirdi. Suriye'ye bırakılan su miktarı, yine 1987 Protokolü'ne uygun olarak saniyede 500 m^3 olacaktı. Ancak Suriye, Fırat'ın yatağının değiştirilmesi önerisini protesto etmiş ve Türkiye'nin kararından vazgeçmesini istemişti.

Öte yandan Özal, 1988 yılında Suriye yetkililerine, ortak bir proje olarak Seyhan ve Ceyhan Nehirlerinin sularının içme suyu olarak borularla Arap ülkelerine taşınması projesini sunmuştu. Bu projeye, "Barış Suyu Projesi" denildi. Türkiye, kendi topraklarında doğan ve yine kendi topraklarında denize dökülen Seyhan

ve Ceyhan Nehirlerinin kendi kullanımından arta kalan sularının iki boru hattıyla Suudi Arabistan ile Oman'a (Umman) taşınmasını öneriyordu. Batı hattı, günlük 3,5 milyon metreküplük kapasitesiyle Suriye üzerinden Ürdün ve Suudi Arabistan'a giderek, Mekke ve Cidde'de son bulacaktı. Doğu ya da Körfez hattı ise, Suriye, Ürdün ve Suudi Arabistan üzerinden Kuveyt, Bahreyn, Katar ve Oman'a günde 2,5 milyon m^3 su taşıyacaktı. Ancak, Türkiye'nin bu projeyle İsrail'e su sağlamayı planladığından kuşku duyan Araplar, Türkiye'nin bu yolla Ortadoğu bölgesinde söz sahibi olmasını ve su gibi yaşamsal bir konuda güçlü bir Türkiye'ye bağımlı duruma gelmek istemiyordu. Bunun üzerine Türkiye, bu projeyi rafa kaldırmak zorunda kalmıştı.[15]

Ortadoğu'da Fırat ve Dicle başta olmak üzere suların paylaşımı konusunda Türkiye ile Irak ve Suriye'nin tezleri birbirinden farklıydı. Türkiye, Fırat ile Dicle'yi "sınır aşan sular" olarak nitelerken; Irak ve Suriye ise, "uluslararası sular" olarak nitelemekteydi. Türkiye, bu iki nehrin Irak'ta birleştiği ve Şatt'ül-Arap ismiyle tek bir nehir olarak denize döküldüğü için, Fırat ile Dicle'nin sınır aşan sular olduğunu savunmakta ve bu çerçevede suların paylaşımının değil, dağıtımının söz konusu olduğunu ileri sürmekteydi. Türkiye, bu akarsuların ilgili ülkelere hakkaniyete dayalı tahsisini öngörürken, Irak ve Suriye paylaşma ilkesini savunmaktaydı.

Türkiye, Fırat ile Dicle'nin kendi topraklarındaki bölümünün egemenliğinin kendisine ait olduğunu ileri sürerek, suların paylaşılması konusunda üçlü bir anlaşmanın yapılmasını reddetmekteydi. Oysa Irak ve Suriye, uluslararası sular olarak niteledikleri Fırat ile Dicle sularının paylaşılması konusunda üçlü bir anlaşma yapmak istiyordu. Türkiye'nin görüşüne göre, ortak kaynakların paylaşılması sınır aşan sularla ilgili kabul edilmeyen bir yaklaşımdı, çünkü sınır aşan sular, Uluslararası Hukuk Komisyonu'nca

15 Melek Fırat, Ömer Kürkçüoğlu, "Ortadoğu'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası*, c.II, ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.144-145.

"bölüşülebilir doğal kaynaklar" olarak kabul edilmemekteydi. Türkiye, Fırat ve Dicle'yle birlikte Asi Nehri'nin de göz önüne alınması gerektiği görüşündeydi ve bu çerçevede suların paylaşımı değil, tahsisi söz konusu edilmeliydi. Türkiye ayrıca, hakkaniyet ilkesi çerçevesinde, Fırat Nehri'nden taahhüt ettiği su miktarını göndermede son derece dikkatli davranmaktaydı.[16]

İsrail'le İlişkiler

1978'den itibaren Batı Şeria'da Yahudi yerleşim bölgeleri kurmaya başlayan İsrail, Temmuz 1980'de Doğu Kudüs'ü, Aralık 1981'de de Golan Tepeleri'ni topraklarına katmış ve İsrail'in başkenti Tel Aviv'den Kudüs'e taşınmıştı. Türkiye, bu gelişmelere tepki olarak 28 Ağustos 1980'de Kudüs Başkonsolosluğu'nu kapatmış ve 2 Aralık 1980'de, Tel Aviv'deki maslahatgüzarlığını[17] "ikinci kâtip" düzeyine indirmişti.

Türkiye Şubat 1982'de, İsrail'in Golan Tepeleri'ni ilhakına daha yumuşak bir tepki gösterdi ve BM'de ilhakı kınayan karara çekimser oy kullandı. İsrail'in Haziran 1982'de Lübnan'ı işgal etmesi ve FKÖ mensuplarının Beyrut'tan atılmaları ise, Ankara'da tepkiyle karşılanmıştı. Ancak, Lübnan'ın işgali karşısında Türkiye'nin resmi tepkisi, Kudüs'ün ilhakı karşısında gösterilen tepkiyle karşılaştırıldığında daha alt düzeyde kalmaktaydı.

Öte yandan Lübnan'ın işgali, Türkiye-İsrail ilişkilerinde kısa süreli bir yumuşama dönemi yaşanmasına neden oldu. Türkiye'ye karşı eylemlere girişen ASALA ile Ermeni Soykırımı Adalet Komandoları (JCGA) adlı örgütlerin Lübnan'da bulunan karargâhları ile eğitim merkezleri, İsrail'in çağrısı üzerine Lübnan'a gönderilen Türk görevlilerinin de katıldığı operasyonlarla tahrip edilmişti.

---

16 Agm, s.147.

17 Maslahatgüzar, çeşitli nedenlerden ötürü büyükelçi atanamayan bir ülkeyle diplomatik ilişkileri yürütmek üzere görevlendirilen ya da misyon şefinin yokluğunda ona vekâlet eden diplomattır. (Y.N.)

1985 yılından itibaren, Türkiye-İsrail ilişkilerinde yeni bir yakınlaşmanın işaretleri belirmeye başlamış; ikili ilişkilerin güvenlik ve istihbarat değişimi gibi alanlarında ilerlemeler kaydedilmişti. 1986'da "elçi, genel müdür" konumunda bir diplomat olan Ekrem Güvendiren'in Tel Aviv'e gönderilmesiyle, iki ülke arasındaki temsil düzeyi "de facto" (fiilen) yükseltilmiş olmaktaydı. Öte yandan, ilişki düzeyinin "de jure" (yasal) olarak da yükseltilmesi doğrultusundaki düşünceler yetkililer tarafından dile getirilmeye başlanmıştı.[18]

Şu hususun vurgulanmasında yarar olabilir: Türkiye, bir yandan İsrail'le ilişkilerin normalleştirilmesi için çaba gösterirken; öte yandan da, 15 Kasım 1988'de kurulan Filistin Devleti'ni tanımaktaydı. Türkiye'nin bu kararı almasının altında yatan temel neden, 1960'ların ortalarından itibaren bölge sorunları karşısında izlediği Arap yanlısı tutumuydu.

1986'dan sonra Türkiye-İsrail ilişkilerini belirleyen öğeler, turizm ile ekonomik alandaki işbirliğiydi. İki ülke arasındaki ticaret hacmi 1992 yılında 187 milyon dolardı. Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişmesinin bir diğer nedeni de, her iki ülkenin Suriye'nin silahlanmasından duyduğu rahatsızlıktı. Türkiye ile İsrail, Suriye ve Irak "korkusu"nu paylaşmaktaydı.

İran'la İlişkiler

İran'da 1979'da İslam Devrimi'nin gerçekleştirilmesi ve Türkiye'de 12 Eylül askeri yönetiminin Kemalizm'i -sözde de olsa- yeniden canlandırmaya başlaması, iki ülke arasında ideolojik bir çatışma ortamının doğmasına neden olmuştu.

Türkiye, İran'daki yeni rejimi kuruluşundan iki gün sonra, yani 13 Şubat 1979'da tanıdı. Başbakan Ecevit, İran'ın yeni liderine gön-

18 FKÖ'nün Kuveyt'in işgali sırasında sergilediği Irak yanlısı tutum, Türkiye'nin İsrail'le ilişkilerini büyükelçilik düzeyine çıkarma kararını kolaylaştırmış, 19 Aralık 1991'de Türkiye, Filistin ve İsrail'le temsil düzeyini eş zamanlı olarak büyükelçiliğe yükseltmişti.

derdiği kutlama mesajında, iki ülke arasındaki ilişkileri geliştirme niyetini ifade etmekteydi.

Kasım 1979'da iktidara gelen Demirel Hükümeti de, ABD tarafından İran'a yapılacak bir askeri müdahale için Türkiye'deki üsleri kullandırmayacağını açıklamış ve ABD'nin İran'a uyguladığı ambargoya katılmayı reddetmişti.[19]

12 Eylül 1980 harekâtı, İran'da olumsuz karşılanmış ve Amerikan yanlısı bir darbe olarak nitelendirilmişti. 12 Eylül'den 10 gün sonra Irak-İran Savaşı başladı. Türkiye 2 Ekim'de, bu savaşta tarafsız bir politika izleyeceğini ilan etti. Savaşın kısa sürede bitmeyeceği anlaşılınca, Türkiye ile İran arasındaki ticari ilişkiler geliştirilmeye başlanmıştı. 1981 ve 1982'de İran'la takas usulüyle petrol karşılığı ihracat öngören anlaşmalar imzalanmış, 1979'dan 1982'ye değin iki ülke arasındaki ticaret hacmi 9 kat artmıştı.

İran Devrimi sonrasında İran'dan Türkiye'ye birçok İranlı gelmişti. Sayıları 1,5 milyona ulaşan bu kişiler genellikle rejim karşıtlarıydı; İran, Türkiye'nin rejim karşıtlarına "yataklık" ettiğini ileri sürüyordu. Buna karşılık Türkiye de, İran'ın Türkiye'deki köktendinci gruplara destek verdiğini ve kendi rejimini Türkiye'ye ihraç çabası içinde olduğunu öne sürmekteydi.

Ticari ilişkileri artırmak ya da ticaretteki tıkanıkları aşmak amacıyla, Mart 1982'de Başbakan Yardımcısı Turgut Özal ile işadamlarından oluşan bir heyet Tahran'ı ziyaret etmiş; 1982 ve 1983 yıllarında iki ülke arasındaki üst düzey temaslarda özellikle ekonomik konular görüşülmüştü.

1984 yılının başında İran'ın Türkiye'yle ilişkilerinde iki temel kaygısının bulunduğu görülmekteydi. İran, Türkiye'nin Araplara yaklaşmasının dış politikasında bir değişiklik oluşturup oluşturmayacağı kaygısını taşıyor; öte yandan da, iki ülke arasındaki yalnızca petrole dayanan ticaretten şikâyet ediyor ve Türkiye'nin, petrolün yanı sıra başka ürünleri de almasını istiyordu.

---

19 Süha Bölükbaşı, "Turkey Copes With Revolutionary Iran", *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, XIII/1-2 (1989), s.98-99.

Özal döneminde İran'a ilk resmi ziyareti Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu Mart 1984'te gerçekleştirmiş ve bunu Nisan sonunda Başbakan Özal'ın İran ziyareti izlemişti. Özal'ın ziyareti sonucunda çeşitli ticaret anlaşmaları imzalandı.

Ağustos 1984'te başlayan PKK eylemleri üzerine, kamuoyunda PKK'ya İran desteği tartışması başlamıştı. Ekim 1984'te Türkiye, İran'dan Irak'la imzaladığı "sıcak takip" antlaşmasının benzerini talep etmiş; ancak İran, bu talebi reddetmekle birlikte, PKK'nın Türkiye'ye yönelik hiçbir harekâtında kendi topraklarını kullandırmayacağı konusunda güvence veren bir antlaşmayı Türkiye'yle Kasım 1984'te imzalamıştı.

Türkiye, Irak-İran Savaşı sırasında İran'dan Irak-Türkiye ticaretinin zarar görmemesi yönünde bir istekte bulunmuştu. Böylelikle, hem Irak petrolünün Türkiye üzerinden pazarlanması sabote edilmeyecek hem de Türk malları Habur'dan sonra güvenli biçimde Kuzey Irak'tan geçebilecekti. Türkiye, buna benzer bir isteği, yani mal taşımacılığının asıl yükünü çeken Türkiye-İran demiryolu hattının vurulmaması talebini Irak'a da götürdü. İran ile Irak, büyük ölçüde Türkiye'nin istekleri doğrultusunda hareket etti.

Türkiye'nin İran'la ilişkileri, Evren ile Humeyni dönemlerinde iki ülke arasında var olan ideolojik çatışma ortamına karşın dondurulmamıştı. Türkiye'nin trampa (değiş tokuş) usulü çalışabileceği yeni bir pazara ve istikrarlı petrol alımına olan gereksinmesi ile İran'ın savaş sırasında ithalatının güvenli ve sürekli bir biçimde geçeceği transit bir ülkeye gereksinimi, iki ülke arasındaki ilişkilerin bir krize dönüşmesini engellemekteydi.

Türkiye'nin temel tüketim malları karşılığında İran'ın petrol vermesini içeren ticaret anlaşmalarının imzalanmasından sonra, Türkiye-İran ticareti 1985'te yüzyılın en üst düzeyine ulaşmıştı. 1985'te Türkiye ile İran arasındaki ticaret hacmi iki milyar dolara çıktı. Ancak, 1985'ten sonra iki ülke arasındaki ticarette iniş başlamıştı, çünkü İran, Türkiye'nin yalnızca petrol almasından, İran'ın sanayi ve tarım ürünlerine ilgi göstermemesinden şikâyetçiydi.

1985-1986 yıllarında Türkiye ile İran arasındaki siyasal ve ticari ilişkiler bozulmaya başlamıştı. Türkiye'nin, Irak-İran Savaşı'nda tarafsızlık politikası uygulaması giderek zorlaşmaktaydı, çünkü Türkiye hem Irak'ın hem de İran'ın baskısı altındaydı. Türkiye'nin, savaşın yoğunlaşması sonucunda Körfez'den petrol alması da zorlaşmıştı. Öte yandan İran birlikleri, Kuzey Irak'ta ilerlemekte ve Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı'nı tehdit etmekteydi. İran, Kuzey Irak'ta Irak Kürtleriyle işbirliği içindeydi ve Kürtlerle birlikte Irak'a karşı savaşıyordu. Buna bir de İran'ın PKK'ya yardım ettiği kaygısı eklenince, Türk-İran ilişkilerinin gerginleşmesi kaçınılmaz olmuştu.

Bir yandan Kuzey Irak'taki bütün Kürt grupların birleşerek İran'ın denetimi altına girmesi; öte yandan da, İran ordusunun Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı'nı tehdit etmeye başlaması, Türkiye açısından kaygı verici gelişmeler olmuştu. Özellikle 1987 yılında bu konulardan dolayı Türk-İran ilişkilerinde büyük gerginlik yaşandı ve Türkiye, Irak sınırında bazı askeri önlemler alma yoluna gitti. Bu dönemde PKK da ciddi bir sorun olmayı sürdürmüştü. Bir yandan İran'ın PKK'ya yardım ettiği şüphesi Türkiye'yi rahatsız etmekte; öte yandan da, Türkiye'nin PKK'ya karşı Kuzey Irak'ta gerçekleştirdiği askeri operasyonlar İran'ın tepkisiyle karşılanmaktaydı. İran, bunu Iraklı Kürtlere karşı bir hareket olarak görmekte ve Türkiye'nin savaşta Irak'a yardım etmesi olarak değerlendirmekteydi.

1987 başından itibaren Türkiye, Irak-İran Savaşı'nda arabuluculuk girişimlerinde bulunmuştu, çünkü savaş giderek Türkiye'yi ekonomik açıdan tehdit eder duruma gelmişti. Türkiye'nin arabuluculuk girişimleri 1988 yılının ilk yarısında da sürdü. Özal'ın ateşkes sağlama girişimleri İran tarafından kabul edilirken, Irak tarafından reddedilmekteydi.

Irak-İran Savaşı'nın sona ermesi, Türkiye-İran ilişkilerinde "dondurulmuş" sorunların gündeme gelmesine neden olmuş ve iki

ülke arasındaki ilişkiler kısa sürede bozulmuştu. Savaş sürecince Türkiye-İran ilişkilerini donduran etmen ekonomik bağımlılıktı; 1980'lerin sonlarına gelindiğinde ise, iki ülke de bu bağımlılıktan kurtulmuştu.

İran açısından, Türkiye artık tek güvenli transit yolu değildi ve İran, Türkiye'nin sunduğu düşük kaliteli mallara artık gereksinim duymamaktaydı. Öte yandan Türkiye de, döviz sıkıntısını aşmıştı ve trampaya gereksinim duymadan petrol alabiliyordu. Ayrıca Türkiye, Arap ülkeleri pazarına girdiğinden beri İran pazarına bağımlı olmaktan da kurtulmuştu. Bu nedenlerle, Irak-İran Savaşı sonrasında Türkiye ile İran arasındaki ticaret hacmi önemli ölçüde azaldı ve 1985'teki miktarın %10'una kadar geriledi.

1988 Ağustos'unda savaşın bitmesini izleyen dönem, Türk-İran ilişkilerindeki en kötü dönemlerden biri olmuş ve iki ülke arasında yoğun bir kriz dönemi yaşanmıştı. 10 Kasım 1988'de Ankara'daki İran Büyükelçiliği'nin bayrağını yarıya indirmemesi, Mart 1989'da Anayasa Mahkemesi'nin aldığı üniversitelerde türban yasağı kararının İran'da iç politika konusu haline gelmesi, Evren'in Salman Rüşdi'ye[20] benzetilmesi ve Mayıs 1989'da İran'ın Ankara Büyükelçisi Mottaki'nin geri alınması, Türkiye-İran ilişkilerinde yaşanan krizin örnekleriydi.[21] Ancak, İslam Devrimi'nin lideri Humeyni'nin Haziran 1989'da ölmesiyle, iki ülke arasındaki krizler dönemi sona ermişti.

İran'ın yeni Cumhurbaşkanı Rafsancani'nin iç ve dış politikada daha ılımlı ve pragmatik bir politika izlemesi sonucunda, 1990'ların başında Türkiye-İran ilişkileri mesafeli ama krizlerden uzak bir görüntü sergilemeye başlayacaktı.

---

20 Salman Rüşdi, 1988'de yayımlanan Şeytan Ayetleri adlı kitabında, Müslümanlığa hakaret ettiği gerekçesiyle, Humeyni tarafından hakkında ölüm fetvası verilen Hint asıllı İngiliz yazardır.

21 Türkiye-İran ilişkilerinde ideolojik zıtlaşmalar; genellikle "Atatürk", "Humeyni", "Anıtkabir", "başörtüsü" gibi simgeler etrafında oluşmuştu. Öte yandan İran'ın, rejimini ihraç amacıyla Türkiye'deki bazı İslamcı örgütlere maddi destek sağladığından da kuşku duyulmaktaydı.

Körfez Krizi ve Türkiye (1-2 Ağustos 1990)

Irak'ın Kuveyt'i işgaline varan Irak-Kuveyt anlaşmazlığı 1990 Mayıs'ında başlamıştı. 1990 Mayıs'ında Bağdat'ta yapılan Arap Birliği Zirvesi'nde Saddam Hüseyin, bazı Arap ülkelerinin, OPEC (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü) kotalarına uymayarak fazla üretim yaptıklarından ve bu nedenle de, petrol fiyatlarını düşürdüklerinden şikâyet etmişti.[22] Söz konusu ülkelerin başında ise, Suudi Arabistan ile Kuveyt gelmekteydi.

Irak, 16 Temmuz 1990'da Arap Birliği Genel Sekreterliği'ne verdiği bir memorandumda, Kuveyt'in, Irak'ın güneyinde bulunan ve Kuveyt sınırları içinde olan Rumeyla bölgesinden 1980'den itibaren petrol çıkardığını ve bu şekilde Irak'ı 2,4 milyar dolar zarara soktuğunu belirtmekte; Irak'ın bazı Körfez ülkelerine (başta Suudi Arabistan ve Kuveyt) olan en az 30 milyar dolarlık borcunun silinmesini ve Irak-Kuveyt sınırının yeniden saptanmasını istemekteydi.

Irak ile Kuveyt arasındaki anlaşmazlığı çözüme kavuşturabilmek üzere, iki ülkenin temsilcileri 31 Temmuz 1990'da Cidde'de bir araya gelmiş; ancak Irak'ın, Rumeyla petrol bölgesi ile Warbah ve Bubiyan adalarını Kuveyt'in Irak'a terk etmesi ve Kuveyt'e olan 15 milyar dolarlık borcunun silinmesi istekleri Kuveyt tarafından reddedilince, taraflar arasındaki görüşmeler 1 Ağustos'ta kesilmişti.

1 Ağustos'u 2 Ağustos'a bağlayan gece, Kuveyt sınırlarında konuşlandırılmış olan Irak kuvvetleri sınırı aşarak Kuveyt topraklarına girmeye başlamıştı. Irak kuvvetleri başkent Kuveyt'i tamamen işgal etti ve böylelikle, Birinci Körfez Krizi başlamış oldu.

BM Güvenlik Konseyi 6 Ağustos'ta, Irak'a geniş kapsamlı ekonomik ambargo uygulanmasını öngören 661 sayılı kararı kabul etti. Türkiye, Güvenlik Konseyi'nin ambargo kararına 7 Ağustos'ta ka-

22 Arap Birliği; Mısır, Irak, Ürdün, Lübnan, Suudi Arabistan ve Suriye tarafından 22 Mart 1945'te Kahire'de kurulmuştu. Arap Birliği'nin bugün 22 üyesi bulunmaktadır. Bu örgütün amacı, Arap ülkeleri arasında ekonomik, kültürel, siyasal ve sosyal ilişkileri düzenlemektir.

tılarak, Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı'nı tamamen kapadı,[23] yani Irak'ın Türkiye üzerinden petrol ihracını engelledi. Ayrıca, Irak ile Kuveyt'in Türkiye'deki mal varlıkları dondurularak, bu iki ülkeyle ticarete de son verildi.

Körfez Krizi, ABD ile Irak'ı karşı karşıya getirmiş; ABD'yi en fazla destekleyen ülkeler ise, İngiltere ile bir dereceye kadar da Türkiye olmuştu.

Türkiye, Körfez Krizi'nde Irak'ın karşısında ve ABD'nin yanında yer aldı ve bu tutumunu kriz boyunca sürdürdü. Türkiye'nin bu politikasında, Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın dış politikanın yönetimindeki etkinliği büyük rol oynamıştı. Körfez Krizi'ni büyük bir fırsat olarak değerlendiren Özal, bu buhran sırasında Türkiye'nin bölgesel bir güç olduğunu göstermeye çalışmıştı.

Özal, Türkiye'nin çıkarlarını tamamen ABD'nin bölgesel çıkarlarıyla özdeşleştirmiş ve kanımca, dış politikada vahim bir hataya düşmüştü.

Irak'ın Kuveyt'i işgal ettiği 2 Ağustos 1990 günü Dışişleri Bakanlığı yaptığı açıklamada, Kuveyt'in işgalinin kabul edilemez olduğunu ve Kuveyt'e egemenlik haklarının geri verilmesi gerektiğini bildirdi. Bu tarihten önce Türkiye-Irak ilişkileri en alt düzeyde bulunmaktaydı, çünkü Irak, PKK'yı açıkça desteklemekteydi ve Türkiye'nin teröristleri Irak topraklarında izlemesine izin veren Kasım 1989 Antlaşması'nı tek taraflı olarak iptal etmişti.

Türkiye, Irak-İran Savaşı'nda benimsediği "aktif tarafsızlık" politikasını Körfez Krizi'nde terk etmiş ve ABD'nin yanında yer almıştı. Öte yandan Körfez Krizi'nde, Türkiye ile İran benzer politikalar izlemiş ve iki ülke arasında temel bir anlaşmazlık konusu olmamıştı. Türkiye ile İran, krizin çeşitli aşamalarında işbirliği yapmış ve aralarındaki ekonomik işbirliğini daha da geliştirmişti.

---

23 Oysa Türkiye, petrol gereksiniminin %40'ını Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı'ndan sağlamaktaydı.

Irak Başbakan Birinci Yardımcısı Taha Yasin Ramazan'ın 5 Ağustos'ta Türkiye'ye yaptığı ziyarette Türk yetkililer, Irak'ın Kuveyt'ten çekilmesi gerektiğini bildirdi.

ABD Dışişleri Bakanı James Baker, 9 Ağustos'ta Ankara'ya gelmiş ve Baker'ın ziyareti, ABD'nin denetiminde bulunan İncirlik Hava Üssü'nün Körfez'e yapılacak askeri bir müdahalede ABD tarafından kullanılabilme olasılığını ortaya çıkarmıştı. Öte yandan, 10 Ağustos'ta Brüksel'de yapılan NATO toplantısında, Türkiye'ye bir saldırıya uğrama olasılığı karşısında güvence verilmiş ve böylelikle NATO, savunma alanını Ortadoğu'ya kaydırmıştı.

Cumhurbaşkanı Özal,[24] 10 Ağustos'ta, Körfez Krizi'ni görüşmek üzere, Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP)[25] lideri Erdal İnönü ile Doğru Yol Partisi (DYP) lideri Süleyman Demirel'e çağrıda bulunmuş; ancak, her iki lider de Cumhurbaşkanı'nın davetini reddetmişti, çünkü gerek SHP gerekse DYP, Türkiye'nin Irak'a cephe almasına ve ABD'ye fazla bağlanmasına karşıydı.

12 Ağustos'ta Hükümet'in, "savaş ilanı ve Silahlı Kuvvetler'in kullanımı" konusunda "yetki" istemesine karşın, TBMM aynı gün yaptığı gizli oturumda, ancak "Türkiye'ye bir saldırı durumunda" Hükümet'e savaş açma "izni" vermişti. Meclis, Hükümet'in istediği "yetki"yi "izne" çevirmişti. Burada dikkat çeken nokta, savaş açmanın ancak bir saldırıya uğrama koşuluna bağlanmış olmasıydı.

Cumhurbaşkanı Özal, TBMM'nin yeni yasama yılına başlaması vesilesiyle 1 Eylül'de Meclis'te yaptığı konuşmada, Anayasa'nın 92. maddesi çerçevesinde, "savaş ilanı dışında" Hükümet'e, Türkiye'de yabancı asker bulundurma ve Türk askerini yabancı ülkelere gönderme izninin verilmesini önerdi. TBMM 5 Eylül'de yaptığı gizli oturumda, 136 aleyhte oya karşı 246 oyla Hükümet'e, Türkiye'ye

24 Turgut Özal, 13 Aralık 1983-31 Ekim 1989 tarihlerinde Başbakan, 9 Kasım 1989-17 Nisan 1993 tarihlerinde de Cumhurbaşkanı olarak görev yapmıştı.

25 Sosyaldemokrat Halkçı Parti, 12 Eylül 1980 darbesinden sonra kapatılan Cumhuriyet Halk Partisi'nin oylarını bünyesinde toplayabilmek amacıyla kurulmuş olan bir siyasal partiydi. Bu Parti, Halkçı Parti ile Sosyal Demokrasi Partisi'nin 3 Kasım 1985 tarihinde birleşmesiyle kurulmuştu.

yabancı asker kabul etme ve Türk askerini yabancı ülkelere gönderme izni verdi.[26] Muhalefet, oy vermediği bu izne şiddetli tepki göstermişti.

Cumhurbaşkanı Özal'ın 24 Eylül'de çıktığı ABD ziyaretinde 25 Eylül günü Washington'da Başkan Bush ve ABD'li yetkililerle yaptığı görüşmelerden sonra, Türkiye'nin tutumu belirgin biçimde rahatlamıştı. Özal, ABD ziyareti ertesinde basına verdiği demeçlerde, Türkiye'nin çıkarlarını ön planda tutmak koşuluyla ABD'ye destek verilebileceğini, Körfez Krizi'nin mutlaka askeri seçenekle çözüme kavuşturulacağına ilişkin kesin bir karar bulunmadığını ve Türkiye'deki Amerikan üslerinin Irak'a bir saldırı için kullanılması konusunun Beyaz Saray'da konuşulmadığını belirtmişti.

Hükümet'in Körfez Krizi'ne ilişkin tutumunun yumuşamasında, muhalefet partilerinin ve kamuoyunun Türkiye'nin krizde aktif rol oynamasına karşı çıkmasının da rolü olmuştu.

26 Armaoğlu, *age*, s.62.

TÜRKİYE'NİN KIBRIS POLİTİKASI
(1980-1990)

On Nokta Anlaşması (19 Mayıs 1979)

19 Mayıs 1979'da Kıbrıs Türk Federe Devleti Başkanı Rauf Denktaş ile Güney Kıbrıs Rum Yönetimi Başkanı Spyros Kyprianou, BM Genel Sekreteri Kurt Waldheim'ın gözlemciliği altında On Nokta Anlaşması'nı (Ten Point Agreement) imzalamıştı. Bu anlaşmanın maddeleri şöyleydi:

1. Toplumlararası görüşmelerin 15 Haziran 1979'da yeniden başlatılması kararlaştırılmıştır.
2. Görüşmelerin temelini, 12 Şubat 1977'de imzalanan Denktaş-Makarios Anlaşması ile Kıbrıs sorununa ilişkin BM kararları oluşturacaktır.[1]

1 12 Şubat 1977 tarihli "Dört Nokta Anlaşması"nın içeriği için bkz. Hüner Tuncer, *İki Darbe Arasında Türk Dış Politikası (1971-1980)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, Ekim 2014, s.50-52.

3. Cumhuriyet'in bütün yurttaşlarının insan haklarına ve temel özgürlüklerine saygı gösterilmelidir.
4. Görüşmeler, toprak ve anayasa sorunlarını kapsayacaktır.
5. Toprak ve anayasa sorunlarını çözebilmek amacıyla başlatılan görüşmelerde, Maraş'ın BM gözetiminde yeniden yerleşime açılması konusunda bir anlaşmaya varıldıktan sonra, Kıbrıs sorununun diğer yönleriyle ilgili görüşmelerin sonucu beklenmeden bu anlaşma uygulanacaktır.
6. Görüşmelerin sonucunu olumsuz etkileyecek hareketlerden kaçınılması ve olağan koşullara dönüşü kolaylaştırabilecek uygulamaya dönük önlemlerin alınması kararlaştırılmıştır.
7. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin askerden arındırılması ve buna ilişkin konuların görüşülmesi öngörülmüştür.[2]
8. Cumhuriyet'in bağımsızlığı, egemenliği, toprak bütünlüğü ve bağlantısızlığı, bir başka ülkeyle kısmen ya da bütün olarak birleşmesine ya da taksimine karşı güvence altına alınmalıdır.[3]
9. Görüşmeler, gecikmelerden kaçınılarak sürekli ve temelli bir biçimde sürdürülecektir.
10. Toplumlararası görüşmeler Lefkoşa'da yapılacaktır.

On Nokta Anlaşması, Kıbrıs sorununa ilişkin somut bir gelişme sağlayamamıştı. Bundan sonra Rum tarafı, sorunu uluslararası alana taşıma çabasını sürdürecekti.

Toplumlararası Görüşmeler (1980-1983)

Toplumlararası görüşmeler, 15 Haziran 1979'da başlamış; ancak, 22 Haziran'da kesilmişti. Rum tarafı, görüşmelerde önce

2 Burada dikkati çeken husus, "yabancı kuvvetlerin" geri çekilmesinden değil, nihai statü olarak Ada'nın "askerden arındırılması"ndan söz edilmesidir.

3 Bu maddeyle "enosis" ile "taksim"in söz konusu olmayacağı kabul edilmektedir.

Maraş sorununun ele alınmasını istemiş; Türk tarafı ise, Maraş sorununun anayasa ve toprak sorunlarıyla birlikte ele alınması gerektiğini, bu nedenle, Rum tarafının 1977 Denktaş-Makarios Anlaşması'nın öngördüğü "iki bölgelilik" ve "iki toplumluluk" ilkeleriyle "Türk toplumunun güvenliği" ilkesini kabul etmesini öne sürmüştü. Taraflar arasında bir uzlaşma sağlanamayınca görüşmeler 22 Haziran'da kesildi.

BM Genel Kurulu 20 Kasım 1979'da, 5 aleyhte (Türkiye, Pakistan, Bangladeş, Cibuti ve Suudi Arabistan) ve 35 çekimser oya karşı 99 oyla 34/30 sayılı kararını aldı. Kararda; Kıbrıs Cumhuriyeti'nin egemenliği, bağımsızlığı, toprak bütünlüğü, birliği ile bağlantısızlığı desteklenmekte, Kıbrıs Cumhuriyeti'ndeki bütün yabancı güçlerin geri çekilmesi ve toplumlararası görüşmelere On Nokta Anlaşması çerçevesinde başlanması istenmekteydi.

16 Eylül 1980 tarihinde yeniden başlayan toplumlararası görüşmelerde, Türk tarafının iki toplumlu, iki bölgeli federal devlet önerisine karşılık, Rum tarafı, iki toplumluluğu kabul etmekle birlikte iki bölgeliliği reddetmişti. Ayrıca, federe devletlerin yetkileri konusunda da taraflar arasında uyuşmazlık vardı. Rum-Yunan ikilisi enosise açık bir anlaşma istediğinden, 1981 Ağustos'una değin bu görüşmelerden olumlu bir sonuç alınması mümkün olamamıştı. 5 Ağustos 1981 günü Türk tarafı, görüşmelerde esas alınmak üzere kapsamlı ve somut önerilerini içeren bir paketi Rum tarafına sundu. Bu pakette yer alan Kıbrıs Türk toplumunun önerileri şunlardı:

1. KTFD sınırlarını gösteren bir harita,
2. Maraş'a ilişkin bir harita,
3. Anayasa taslağı,
4. Güvenlik konuları,
5. Garantiler.

Türk tarafının bu önerileri karşısında, 16 Ağustos 1981 günü Rum tarafının yanıtı şu olmuştu:

1. Türk önerileri, Kıbrıs sorununun çözümü için zemin olamaz.
2. Kıbrıs için federal bir sistemi kabul etmekle birlikte, iki devletli bir konfederasyonu kabul edemeyiz, çünkü böyle bir düzenleme Ada'nın bölünmesine yol açacaktır.
3. Bağlantısız Kıbrıs Cumhuriyeti, bağımsız ve toprağı bütün olmalıdır.
4. Göçmenlerin ata yadigârı topraklarına dönme hakları ellerinden alınamaz.

Böylece Kıbrıs Rum tarafı, Türk önerilerini üstü kapalı olarak reddetmiş olmaktaydı.

Kyprianou, yaptığı bir konuşmada şunları söylemişti:

"Makarios'un rüyaları gerçekleşinceye kadar mücadeleye devam edilecek ve Türk tarafı ile diyaloğun sonuç vermemesi durumunda, uluslararası alanda daha yoğun 'Haçlı Seferleri'ne çıkılacaktır."

Taraflar, 7 Ocak 1982'den itibaren anayasa sorunlarını ele aldılar. 17 Mart'tan 18 Mayıs'a değin geçen sürede de, aralarında esas görüş farklılıklarının bulunduğu dolaşım ve yerleşim özgürlüğü ile mülk edinme gibi konuları görüştüler. 25 Mayıs'ta federal hükümetin organlarını görüşmeye başlayan taraflar, 25 Kasım'da da toprak sorunlarını ele aldılar.

1980-1983 yıllarında iki toplum arasında yürütülen görüşmelerin başarısızlığının arkasında yatan temel neden, Kıbrıslı Rumların, Türkleri eşit olarak kabul etmek istememeleriydi. Kıbrıs Türk toplumunun, bir çözüm için vazgeçilmez olarak kabul ettiği başlıca hususlar ise şunlardı:

1. Kıbrıs'ta iki ulusal toplumlu, iki bölgeli, coğrafî temele dayalı bir federasyon kurulacaktır.
2. Türklerin can ve mal güvenliğini güvence altında tutacak olan Türk Silahlı Kuvvetleri'ne bağlı yeterince güç, Türk Federe Devleti'nin sınırları içinde kalacaktır.

3. Kıbrıslı Türkler, yıldırma politikasına boyun eğdirilip Ada'dan yeniden göç etmeye zorlanmayacak ve Rum merhametine asla terk edilmeyecektir.
4. Kıbrıs Türk halkı, kesinlikle Rum yönetiminin denetimi altına alınmayacaktır.
5. Enosis kesinlikle önlenecektir.

Kıbrıs sorunu 1983 yılına değin sürekli olarak BM'nin gündeminde yer almasına karşın, soruna hiçbir çözüm bulunamamıştı. Örneğin, BM Genel Kurulu'nun 13 Mayıs 1983 tarihli kararı, Kıbrıs Türkleri ve Türkiye tarafından tepkiyle karşılandı. Bu kararda; Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Ada topraklarının tümü üzerinde egemenlik ve denetim hakkı vurgulanmakta, "Kıbrıs Cumhuriyeti halkı" deyimi kullanılmakta, Ada'dan bütün işgal güçlerinin çekilmesi, Kıbrıs Rum mültecilerin evlerine geri dönmeleri ve sorunun çözülebilmesi için uluslararası bir konferansın toplanması istenmekteydi. Karar ayrıca, Güvenlik Konseyi'nin soruna el koymasını ve iki toplumun Genel Sekreter'in koruyuculuğu altında anlamlı, sonuca yönelik, yapıcı görüşmeler yapmasını öngörmekteydi. BM'nin bu kararı, Kıbrıs Türk Federe Devleti ile Türkiye tarafından reddedilmiş ve Kıbrıs Federe Meclisi, 17 Haziran 1983'te yayımladığı bir bildiriyle Kıbrıs Türkü'nün self-determinasyon (kendi kaderini belirleme) hakkını ilan etmişti.

Kıbrıs Rum liderliği ise; Kıbrıs Türklerinin ayrı bir halk değil, Kıbrıs Rumlarından oluşan yerli halk içinde sonradan gelme bir azınlık, bir etnik topluluk olduğu görüşünü dünyaya yaymaya çalışmakta ve Türk halkının self-determinasyon hakkının olmadığını ileri sürmekteydi.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (15 Kasım 1983)

Kıbrıs Rum toplumunda 13 Şubat 1983'te yapılan seçimlerde Kyprianou yeniden Başkan seçilmiş ve Kyprianou, Yunan Başbakanı

Andreas Papandreu'dan aldığı destekle Kıbrıs sorununu toplumlararası görüşmeler çerçevesinden çıkartarak uluslararası alana çekme politikasını başlatmıştı.[4] Bu, aslında 1981'den beri Papandreu Hükümeti'nin Kıbrıs politikasıydı. Papandreu'ya göre Kıbrıs, Türk-Yunan ilişkilerini etkilemekle birlikte, bir Türk-Yunan ya da NATO sorunu değildi. Sorunun, BM kararları çerçevesinde ve uluslararası bir konferansta ele alınması gerekmekteydi. Papandreu, Kyprianou'yu, Türkiye'ye uluslararası baskı yapılmadığı sürece Denktaş'ın Kıbrıs Rum önerilerinin tümünü reddedeceğine inandırmıştı.

Kıbrıs Türk toplumunun, Rum toplumunun öne sürdüğü gibi bir "etnik grup" yani azınlık olmamasından ve 1975 yılından itibaren bir devlete sahip olmasından ötürü, bağımsızlığını ilan etmesinde hiçbir sakınca bulunmamaktaydı. Kıbrıs Türk halkı, 1960 Anayasası'ndan doğmuş olan self-determinasyon hakkını 15 Kasım 1983'te kullanarak, Kıbrıs Türk Federe Devleti Meclisi'nin oybirliğiyle aldığı kararla "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti"ni (KKTC) ilan etti.[5] Rauf Denktaş, yeni devletin Cumhurbaşkanı seçildi. KKTC'nin tezi, Ada'daki iki eşit toplumun ortaklığı üzerine kurulu bir federasyonun yeniden oluşturulmasıydı.

KKTC'nin kuruluş nedeni Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş tarafından özetle şöyle açıklanmıştı:

> "1960 tarihinde kurulmuş olan ve Kıbrıs Türk halkı ile Kıbrıs Rum halkının ortaklığına dayalı Kıbrıs Cumhuriyeti, Kıbrıs Rum Yönetimi tarafından 1963'ten itibaren yıkılmış ve yok edilmiştir. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin yasama, yürütme ve yargı organları ile bütün devlet kadroları Kıbrıs Rumları tarafından zapt ve işgal edilerek, devletin ortak parçası olan iki

4 Andreas Papandreu, 21 Ekim 1981 - 2 Temmuz 1989 tarihlerinde Yunan Başbakanı olarak görev yapmıştı.

5 Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin ilan edilmesinden hemen önce, 6 Kasım 1983'te Türkiye'de genel seçimler yapılmış ve Turgut Özal'ın liderliğindeki Anavatan Partisi (ANAP) seçimleri kazanmıştı.

ulusal toplumdan yalnızca birinin tekeline alınmıştır. Yalnızca Rumlardan oluşan polis ve ordu birlikleri gerçekleştirilerek, bu silahlı güçler Kıbrıs Türk halkına karşı baskı ve zulüm aracı olarak kullanılmıştır. 20 yıldan beri Kıbrıs Türk halkı, varlığına, temel hak ve özgürlüklerine ve siyasal statüsüne yöneltilen tehdit ve saldırılara karşı yasal bir direniş içinde ve meşru savunma durumundadır.

'Kıbrıs Cumhuriyeti'nin yasama meclisinde 1964'ten beri tek bir Türk üye yoktur. Bu meclis seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı, 20 yıldan beri fiilen Kıbrıs Rumlarının tekelindedir. Yalnızca Kıbrıslı Rumların seçtiği ve yalnızca Kıbrıslı Rumların seçilebildiği bir Temsilciler Meclisi, iki ulusal topluma dayalı bir ortaklık devletinin parlamentosu olamaz.

Sözde Kıbrıs Cumhuriyeti'nin parlamentosu gibi, yürütme organı da Kıbrıslı Rumların tekelindedir. Kıbrıs Türk toplumu lideri, 1963'ten itibaren cumhurbaşkanı yardımcılığı görevini yerine getirmekten zorla ve zorbalıkla alıkonmuştur. 20 yıldan beri Bakanlar Kurulu'nun Türklere ait olması gereken koltukları Kıbrıslı Rum bakanların işgalindedir.

'Kıbrıs Cumhuriyeti'nin yargı organlarında, yüksek mahkemeden en alt kademedeki mahkemeye kadar Kıbrıs Türk toplumundan tek bir yargıç yoktur. Karma yargı organları, tümüyle Kıbrıslı Rumların tekeli altına alınmıştır. Bu durumda Kıbrıs Türk toplumu, kendi bağımsız mahkemelerini kurmak zorunda kalmıştır.

Ortaklık devleti kurulurken 'karma' olması öngörülen devlet memurları kadrolarının tümüne Kıbrıs Rumları el koymuştur. Böyle bir kamu görevlileri kadrosunu, Kıbrıs Türk halkının kendi yasal kamu yönetimi olarak görmesi elbette mümkün olamazdı.

Sözde Kıbrıs Cumhuriyeti'nin dış ülkelerde ve uluslararası örgütlerde görevli bütün temsilcileri, tek bir istisna olmak-

sızın Rum toplumundandır. Dışişleri örgütünde Kıbrıs Türk toplumundan tek bir diplomat yoktur. Sözde Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bütçesinden bir kuruş bile Kıbrıs Türkleri için harcanmaz. 'Kıbrıs Cumhuriyeti', Kıbrıs Türklerine yönelik devlet olmanın gerektirdiği hiçbir kamu hizmetini yerine getirmemiştir.

20 yıldan beri 'Kıbrıs Cumhuriyeti'nin polis, jandarma ve ordu kadrosu içinde hiçbir rütbeden Kıbrıs Türk'ü yoktur. Geçmişte Kıbrıs Türkü'nü katletmiş olan böyle bir güvenlik gücüne Kıbrıs Türk halkı canını, malını ve namusunu nasıl emanet edebilirdi?

EOKA,[6] yüzlerce Türk köyünde ve kentlerin Türk kesimlerinde sindirme ve yok etme planlarını birçok kez uygulamaya koymuştur.

Sözde Kıbrıs Cumhuriyeti'nin uyguladığı ayırımcı politikaların sonucunda, Kıbrıs Türk toplumu ile Kıbrıs Rum toplumu arasındaki ekonomik ve sosyal eşitsizlikler giderek artmıştır. İki toplum arasındaki ekonomik uçurum, Kıbrıs Rumlarının uyguladıkları baskı ve sömürü politikalarıyla bağlantılıdır.

'Kıbrıs Cumhuriyeti', Kıbrıs Türk halkını kesinlikle temsil etmemektedir. Kıbrıs Türk halkının güvenliğini, eşitliğini, temel özgürlüklerini, devlet yönetimine etkili biçimde katılma hakkını, kendi kaderini belirleme hakkını yadsıyan ve hatta yaşama hakkını kabul etmeyen 'Kıbrıs Cumhuriyeti'nin, Kıbrıs Türk halkıyla hiçbir yasal bağı ve ilişkisi kalmamıştır. Ne coğrafya açısından ne de tarihî olarak Kıbrıs Yunanistan'ın bir parçası olmadığı halde, Kıbrıs Rum liderleri, Kıbrıs'ı Yunanistan'a katma amacından hiçbir zaman vazgeçmemiştir.

---

6 EOKA, 1950'li yılların başlarında, Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanması amacıyla Grivas liderliğinde kurulmuş bir terör örgütüydü.

Kıbrıs Türk halkı, her zaman iki kesimli federal bir çözüm çerçevesinde, iki halkın eşit ortaklığına dayanacak bir düzenin yeniden kurulmasına çalışmıştır. Oysa Kıbrıs Rum liderliği, Yunanistan'dan gelen olumsuz etkiler altında görüşme sürecini baltalamak, görüşmelerin dayandığı temel anlaşma noktalarını ve görüşme çerçevesini yıkmak niyetiyle hareket etmiştir.

İki toplum liderince kabul edilen 1977 Doruk Anlaşması'nda (Dört Nokta Anlaşması), iki toplumlu, iki kesimli bir federasyon ortak amaç olarak ilan edilmişti. Bu amaç 1979 Doruk Anlaşması'nda da (On Nokta Anlaşması) onaylandı. Ve bu amacı gerçekleştirebilmek için, BM Genel Sekreteri'nin gözetimi altında iki toplum lideri arasında doğrudan görüşmelerin yapılması tek geçerli yöntem olarak kabul edildi.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin ilanı, iki eşit halkın ve onların kurdukları yönetimlerin gerçek bir federasyon çatısı altında yeniden bir ortaklık kurmalarını engellemez. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, başka hiçbir devletle birleşmeyecektir.

Kıbrıs Türk tarafı olarak, iki halk arasındaki bütün sorunların barışçı ve uzlaşmacı bir yaklaşımla çözülebilmesi için, BM Genel Sekreteri'nin 'iyi niyet' görevinin sürdürülmesini ve BM Genel Sekreteri'nin gözetimi altında görüşmelerin yürütülmesini istiyoruz."[7]

Denktaş'ın bu açıklamalarına ayrıntılı olarak yer vermemizin başlıca nedeni, Kıbrıs Türk toplumunun bugüne değin büyük ölçüde değişmeyen bakış açısını ortaya koymak ve Kıbrıs sorununa çözüm arayışlarında Kıbrıslı Türklerin bu bakış açısının genellikle göz ardı edilmiş olmasına dikkatleri çekmektir.

---

7 BM Genel Sekreteri'nin "iyi niyet" görevi, belli bir uyuşmazlığı çözmeye çalışan tarafların bir araya gelmelerini ve sorunlarını karşılıklı olarak tartışmak suretiyle çözüme kavuşturmaya çalışmalarını kolaylaştırmak üzere, BM Genel Sekreteri'nin kendisinin ya da kendisinin atadığı bir kişinin üstlendiği görevdir.

Kıbrıs sorununda taraflardan birinin temel bakış açısının dikkate alınmaması durumunda, soruna uluslararası düzeydeki çözüm arayışlarında kalıcı ve geçerli bir çözüm bulunabilmesi kanımızca olası değildir.

KKTC'nin ilanı, Kıbrıs sorununun tarihinde bir dönüm noktasıydı. Artık iki toplum arasında değil, -her ne kadar tanınmasa bile- iki devlet arasında var olan bir sorun söz konusuydu. Bağımsızlık ilanı, Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Ada'nın tek otoritesi olarak benimsenmesine son vermeyi ve Kıbrıs Türk toplumunun uluslararası platformlarda Kıbrıslı Rumlarla eşit düzeyde kabul görmesini amaçlıyordu.

KKTC, bağımsızlığını ilan ettiği gün yalnızca Türkiye tarafından tanınmıştı. Türkiye, KKTC ile idari, mali, siyasi ve askeri alanlarda tam bir işbirliğine girişti. Hem KKTC hem de GKRY (Güney Kıbrıs Rum Yönetimi), kendi anavatanlarıyla "özel ilişki" içindeydi.

Kyprianou, bağımsızlık kararını ilga etmediği sürece Denktaş ile görüşmeyeceğini bildirmişti.

BM Güvenlik Konseyi'nin 18 Kasım 1983 Tarihli ve 541 Sayılı Kararı

Kıbrıs Rum Yönetimi, Yunanistan ile İngiltere'nin başvurusu üzerine BM Güvenlik Konseyi, 17 Kasım 1983'te toplanarak yine İngiltere'nin sunduğu bir karar tasarısını görüşmüş ve 18 Kasım 1983'te 541 sayılı kararı kabul etmişti. BM Güvenlik Konseyi bu kararıyla, KKTC'nin yasal bir varlık olmadığını kabul etmekte ve KKTC'nin ilanının geri alınmasını talep etmekteydi. Güvenlik Konseyi ayrıca, Kıbrıs'ta adil ve kalıcı bir çözümün bulunmasında en kısa zamanda bir gelişme sağlanabilmesi amacıyla, BM Genel Sekreteri'nin "iyi niyet misyonu"nu sürdürmesini ve bütün devletlerin "Kıbrıs Cumhuriyeti"nin egemenliğine, bağımsızlığına, toprak bütünlüğüne ve bağlantısızlığına saygı göstermesini istemekteydi. BM Güvenlik Konseyi 541 sayılı kararıyla, bütün devletlere,

"Kıbrıs Cumhuriyeti"nin dışında başka hiçbir Kıbrıs devletini tanımamaları çağrısında da bulunmaktaydı.

Burada hemen akla şu soru gelmektedir: KKTC'nin yasallığını tanımayan BM, ortada hiçbir geçerli gerekçe olmaksızın 1960 Antlaşmalarını tek taraflı olarak ihlal eden ve KKTC'nin kurulmasına neden olan Kıbrıs Rum Yönetimi'nin yasallığını tanımada acaba niçin hiçbir sakınca görmemişti? Bu, BM'nin, Kıbrıs sorununda "çifte standart" uyguladığının bir göstergesi değil miydi?

1983 Ertesinde Bağdaştırılamayan İki Görüş

1983 yılı ertesinde, iki toplum arasında varılacak bir anlaşmada Kıbrıs Türk tarafının benimsediği görüş şu öğeleri içermekteydi:

1. Türkiye'nin etkili ve fiili güvencesi,
2. İki bölgeli, iki ulusal toplumlu, bağımsız ve bağlantısız bir Federal Cumhuriyet'in kurulması,
3. Merkezî hükümetin yetkilerinin sınırlı olması.

Rum-Yunan ikilisinin görüşleri ise şöyleydi:

1. Geçici bir hükümetin kurulmasından önce Türk askerinin Ada'dan çekilmesi, (bu, 1959 tarihli Garanti Antlaşması'nın feshi demekti)[8]
2. Türk göçmenlerin Türkiye'ye iade edilmesi,
3. Dolaşım, yerleşim ve mülk edinme hakkının Rumlara tanınması, (Türkler, "azınlık" konumunda olacaktı)
4. Müdahale hakkı olmayan uluslararası bir "garantörlük" kurumunun getirilmesi.

Doğaldır ki Kıbrıs Türk toplumu, kendini "azınlık" statüsüne indirgeyecek, Rum yönetiminin mutlak egemenliği altında yaşa-

8 11 Şubat 1959 tarihli Garanti Antlaşması'yla; İngiltere, Yunanistan ve Türkiye, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını, toprak bütünlüğünü, güvenliğini ve Kıbrıs Anayasası'nın temel hükümlerinin gereklerini güvence altına alıyordu. Bu antlaşmanın hükümleri ihlal edilecek olursa, İngiltere, Yunanistan ve Türkiye, ya ortaklaşa ya da teker teker müdahalede bulunabilecekti.

masını zorunlu kılacak ve Türkiye'nin güvencesini ortadan kaldıracak olan böyle bir düzenlemeyi kabul edemezdi.

KKTC'nin kurulmasının ertesinde Kıbrıslı Türkler, Kıbrıs Rum tarafını yeniden görüşme masasına çağırmış ve Kıbrıslı Rumlarla eşit ortaklar olarak kurulacak bir federasyon çerçevesinde çözüme kapıyı açmış; ancak Kıbrıslı Rumlar, Türklerin bu çağrısına kulaklarını tıkamayı yeğlemişti. Yunan Başbakanı Papandreu, Kasım 1983'te şöyle demekteydi:

> "Biz ancak üniter bir Kıbrıs için görüşmelerde bulunabiliriz. Bizim için ne federasyon ne de konfederasyon kabul edilebilir bir çözüm yoludur. Bizim önerimiz, Kıbrıs'ta üniter bir devletin kurulmasıdır. Ancak Türk askerinin Ada'yı terk etmesinden sonra, böyle bir çözüm için görüşmelerde bulunabiliriz."

Acaba Kıbrıs Rum Yönetimi, niçin Kıbrıs sorununa çözüm bulma çabalarına yapıcı olarak katılmayı reddetmekteydi? Çünkü Kıbrıslı Rumların, soruna bir çözüm bulunmasında doğrudan çıkarları bulunmamaktaydı. Uluslararası topluluk tarafından yasal "Kıbrıs Hükümeti" olarak tanınan, yabancı devletler nezdinde ve uluslararası örgütlerde "Kıbrıs Cumhuriyeti"ni temsil eden Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Kıbrıs sorununa bir çözüm bulunmasına gereksinimi yoktu. Ayrıca, Kıbrıs Rum toplumunun yaşam standardı, Kıbrıs Türk toplumuna kıyasla çok daha yüksekti, çünkü diğer devletlerin sağladığı ekonomik, malî ve teknik yardımlardan Kıbrıs'ın "yasal hükümeti" olarak yalnızca Kıbrıslı Rumlar yararlanmaktaydı. Bu da, Güney Kıbrıs'ın ekonomik gelişmesinin hızla gerçekleşmesine büyük ölçüde katkıda bulunmuştu. Kıbrıs Türk toplumu ise, ekonomik ambargo altında "belini doğrultamamakta" ve uluslararası forumlarda temsil edilme olanağına sahip olmadığından, yalnızlığa itilmiş olarak yalnızca varlığını sürdürebilme yolunda çaba harcamaktaydı.

Şu gerçeğin vurgulanması gerekir ki, Kıbrıslı Rumlar, uluslararası topluluk tarafından Ada'nın tümünü yöneten ve temsil eden yegâne yasal güç olarak tanındıkları ve desteklendikleri sürece, Kıbrıslı Türklerle ikili görüşmeler yoluyla bir çözüme varılmasında ne siyasal iradeye ne de geçerli bir gerekçeye sahip olacaklardır.

Kıbrıs sorununda bu engelin aşılabilmesi ve Kıbrıslı Rumların "uzlaşma istemez" tutumlarının üstesinden gelinebilmesi için, uluslararası toplumun, hem Kıbrıslı Rumları hem de Kıbrıslı Türkleri eşit olarak görmesi ve ancak Ada'da her iki toplumun eşit statüsünün tanınmasıyla soruna bir çözüm bulunulabileceği gerçeğini kabul etmesi gerekmektedir. Öte yandan, güney kıyılarından yalnızca 40 mil ötede bulunan Kıbrıs'ın Türkiye'nin kendi güvenliği açısından sahip olduğu olağanüstü konumu nedeniyle de, Türkiye'nin, hem ulusal savunması hem de Ada'daki Kıbrıs Türk toplumunun varlığını sürdürebilmesini temin açısından, gerektiğinde Kıbrıs'a müdahale hakkı sorgulanmamalıdır.

Kıbrıs sorununa taraflardan biri uluslararası toplumun "yasal" bir üyesi, öteki ise "yasadışı" olarak kabul edilmişken, görüşmelerin BM kararlarında öngörüldüğü gibi "tarafların eşitliği" temelinde yürütülebilmesi mümkün olabilir miydi? Siyasal ve ekonomik açılardan Kıbrıslı Türklere kıyasla çok daha avantajlı konumda bulunan Kıbrıslı Rumlar, yararlandıkları ayrıcalıkları Kıbrıslı Türklerle eşit olarak paylaşmayı isteyecek miydi? Kıbrıs Rum toplumu, siyasal iktidara tek başına sahipken, bu iktidarı Türklerle ortaklaşa paylaşmayı kabul edebilecek miydi?

Kıbrıs Türk tarafı, eşitlik, egemenlik, iki bölgelilik ve Türkiye'nin fiilî güvencesi altında var olmak ilkelerini benimserken; Kıbrıs Rum tarafı, Ada'da Rum yönetiminin mutlak egemenliğini sağlamayı, Türk toplumunu azınlık statüsüne indirgemeyi ve Türkiye'nin fiilî güvencesini ortadan kaldırmayı hedefleyen bir çözümden yanaydı. Acaba bu iki farklı görüş bağdaştırılabilinir miydi? Bağdaştırılabilinse de, tarafların verecekleri hangi ödünlerin sonucunda bir uzlaşmaya varmak mümkün olabilecekti? Taraflar, bu ödünleri vermeye hazır ve yatkın mıydı?

"Dolaylı Görüşmeler" (10 Eylül 1984-17 Ocak 1985)

Özal'ın iktidarında gerek Dışişleri Bakanlığı gerekse Denktaş, Özal'ın "ver-kurtul" biçiminde özetlenebilecek Kıbrıs politikasının karşısında yer almıştı. Denktaş, 1980'li yıllar boyunca yürütülen BM nezdindeki toplumlararası görüşmelerde, Ankara'dan gelebilecek bir "oldubitti"yi önleyebilmek amacıyla daha yapıcı bir tutum benimsemiş ve öneri götüren taraf durumunda olmuş; buna karşılık Kyprianou ise, uzlaşmaz bir tutum takınmıştı.

KKTC'nin ilanından sonra kesilen toplumlararası görüşmeler, Denktaş'ın 2 Ocak 1984'te BM Genel Sekreteri Javier Perez de Cuéllar'a sunduğu "iyi niyet" önerileriyle yeniden canlanmaya başladı. Bu öneriler arasında Maraş konusunda atılabilecek adımlar, Lefkoşa havaalanının açılması, Kayıp Kişiler Komitesi'nin çalışmaya başlaması ve iki toplum arasında işbirliği yapılabilecek konular bulunuyordu.

Öte yandan BM Genel Sekreteri, taraflara yalnızca Maraş'a ilişkin bir plan sunmuştu. Bu plana göre Maraş, 5 Ağustos 1981 tarihli Türk önerilerinde belirtilen sınırlar içinde, "geçici olarak" BM yönetimine bırakılacak ve Türk tarafı, bağımsızlığı pekiştirecek davranışlardan kaçınacaktı. Kyprianou, Denktaş'ın önerilerini reddettiği gibi, Cuéllar'ın planına da olumlu yaklaşmamıştı.

10 Eylül 1984'ten itibaren New York'ta "dolaylı görüşmeler" (proximity talks) süreci başladı. Kyprianou, KKTC'nin bağımsızlık ilanını geri alana değin Kıbrıs Türk tarafıyla doğrudan görüşmeyi reddettiği için, BM Genel Sekreteri Pérez de Cuéllar, Kıbrıs Türk tarafı ve Kıbrıs Rum tarafıyla ayrı ayrı görüşüyordu. Görüşmelerin ilk turu, hiçbir ilerleme kaydedilemeden 20 Eylül 1984'te sona ermişti.

Dolaylı görüşmelerin ikinci turu 15 Ekim 1984'te başlamış, ancak, taraflar arasında yine hiçbir olumlu gelişme kaydedilmeksizin 26 Ekim'de son bulmuştu. BM Genel Sekreteri'nin himayesi altında gerçekleştirilen üçüncü tur görüşmeler ise, 26-29 Kasım ve 9-11 Aralık 1984 tarihlerinde iki kesimli olarak yapıldı. Üçüncü tur

görüşmelerin sonunda taraflara bir ön anlaşma taslağı sunuldu. Bu taslağa göre Kıbrıs Federal Cumhuriyeti, bağımsız ve bağlantısız, iki kesimli, iki toplumlu, iki resmî dilli (Türkçe ve Rumca) bir devlet olacaktı. Kıbrıslı Türklerin %50'yle temsil edildikleri Senato ve %30'la temsil edildikleri Meclis'ten oluşacak iki yapılı bir parlamento kurulacaktı. Türk Federe Devleti'nin toprakları Ada topraklarının %29'unu oluşturacaktı. Maraş bölgesi, nihai anlaşmaya değin BM gözetimine bırakılacaktı. Cumhurbaşkanı Rum, Yardımcısı Türk olacaktı. Kıbrıslı olmayan güçler Ada'dan çekilecekti. Taslak metninde yer alan "gerekli garantiler" ifadesiyle kastedilen "Türkiye'nin garantileri" değil, "uluslararası garantiler"di.

Bu anlaşma taslağını imzalamak üzere taraflar, 17 Ocak 1985'te New York'ta bir araya gelmişti. İki toplum lideri, altı yıl sonra ilk kez karşılıklı olarak görüşüyordu. Denktaş, bu taslak anlaşmayı imzalamaya hazır olduğu halde, Kyprianou bunu imzalamamakta diretti. Kyprianou, federasyon temeli üzerinde Kıbrıs sorununa bir çözüm bulunması ilkesini hiçbir zaman benimsememiş ve bu nedenle, 1977 Denktaş-Makarios ile 1979 Denktaş-Kyprianou Anlaşmalarına saygı göstermemişti. Böylece, liderler arasında New York'ta yer alan doruk toplantısı, tarafların üzerinde anlaşmaya varacağı temel ilkeleri saptayamadan sona erdi.

New York'ta Denktaş, ödün vermenin son noktasına gelmiş; Kıbrıslı Türklerin egemenliğine bırakılacak toprakların %30'un altına inmesine razı olmuş, rotasyonla cumhurbaşkanlığı usulünden vazgeçmiş ve Türkiye'nin garantisi yerine uluslararası garantiyi kabul etmişti. Denktaş, görüşmelerde "uzlaşmaz" taraf olarak görünmek istememişti. Öte yandan Özal Hükümeti de, çözüm konusunda ısrarlı davranıyor; Denktaş ise, Türkiye'nin müdahale etmesiyle daha büyük ödün vermek zorunda kalmaktan çekiniyordu. Denktaş, kanımca, bu kaygısında haklıydı, çünkü Özal, dış politikada hiçbir zaman Kıbrıs sorununa öncelik vermemiş, "Batı ile bütünleşebilmek" onun dış politikasında ağırlık noktasını oluşturmuştu.

Şubat 1985'te BM Genel Sekreteri de Cuéllar, Cenevre'de Kyprianou'yla görüştükten sonra "17 Ocak Belgesi" üzerinde Kyprianou'nun istekleri doğrultusunda değişiklikler yapmış ve Nisan 1985'te, Perez de Cuéllar'ın hazırladığı bu yeni tasarıyı Kyprianou hemen kabul etmişti. Bu kez de Cuéllar, Türklerin veto yetkisini kısıtlamakta; Türkiye'nin, oluşturulması öngörülen Kıbrıs Federasyonu'nun garantörü olmaya devam etmesine atıfta bulunmamaktaydı. Perez de Cuéllar, bu yeni anlaşma taslağını 12 Nisan 1985'te Rauf Denktaş'a iletti. Denktaş, Genel Sekreter'e verdiği yanıtta, 17 Ocak Belgesi üzerinde Rum istekleri doğrultusunda değişiklikler yapılmış olduğunu vurgulayarak, yeni taslakta, çözümün 1960 Anayasası'na doğru götürülmek istendiğinin, Türk kuvvetlerinin Ada'dan bir an önce çekilmesinin ve Türkiye'nin garantörlüğünün kaldırılarak uluslararası garantiler sistemine dönülmek istenmesinin yer aldığını belirtmiş ve taslağı reddetmişti.

5 Mayıs 1985'te yapılan bir referandumla KKTC halkı, 164 maddelik bir anayasa kabul ederek gerçek devlet olma yolunda büyük bir adım atmaktaydı.

Anayasa referandumunun ardından 9 Haziran'da yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Rauf Denktaş, oyların %70'ini alarak KKTC'nin ilk "seçilmiş" Cumhurbaşkanı olmuştu.

Özal'ın Kıbrıs Politikası

Özal, iktidara geldiği andan itibaren Kıbrıs sorunu nedeniyle uluslararası baskı altındaydı ve her türlü ekonomik girişiminde önüne Kıbrıs sorunu çıkarılıyordu.

Özal Hükümeti'nin KKTC'ye yönelik ilk politikası, Ada'nın kuzeyini serbest bölge yapmak ve yabancı yatırımcıları bölgeye çekmek olmuştu. Temmuz 1984'te Kuzey Kıbrıs bankaları döviz hesabı açmaya başlamış; ancak, siyasal baskılar ve istikrarsızlık uluslararası sermayenin bölgeye gelmesine engel olmuştu.

Serbest bölge planının başarısız olması üzerine, KKTC ekonomisini Türk ekonomisine benzetmek üzere harekete geçildi. 2 Temmuz 1986'da Özal'ın KKTC'ye yaptığı resmi ziyarette kendisine önemli Türk işadamları eşlik etmişti. Aralık 1986'da Türkiye ile KKTC arasında Ekonomik İşbirliği Protokolü imzalandı. Buna göre, iki ülke arasında serbest para transferi yapılabilecek, KKTC'deki kambiyo rejimi gözden geçirilecek, gümrük vergileri %30 oranında indirilecek, kamu harcamaları kısılacak ve emeklilik yaşı yükseltilecekti.[9] Ancak, Türk sermayesi Kıbrıs'a yatırım yapmayı rasyonel bulmamaktaydı.

Özal döneminde, KKTC'ye yönelik ekonomik ve siyasal planlar yapılmakla birlikte, ne yazık ki KKTC'nin uluslararası alanda tanınması yolunda adımlar atılamamıştı!

BM Genel Sekreteri de Cuéllar'ın Anlaşma Tasarısı (29 Mart 1986)

BM Genel Sekreteri de Cuéllar, 29 Mart 1986'da yine federal çözümü öngören yeni bir çerçeve anlaşma tasarısını taraflara sundu. Kıbrıs Türklerine Ada topraklarının %29'unun verilmesini öngören bu planda da önerilen "başkanlık sistemi"ydi. Başkan Kıbrıslı Rum, başkan yardımcısı da Kıbrıslı Türk olacaktı. Veto yetkileri korunmuştu. Dışişleri Bakanlığı Kıbrıslı Türklere verilmiş, Bakanlar Kurulu'nun kararlarını en az bir Türk üyenin olumlu oyuyla alabileceği düzenlenmişti. Yasama organı iki meclisten oluşacak; alt meclise 70/30, üst meclise de 50/50 oranları korunacaktı. "İki bölgeli" toprağın sınırlarının çizilmesi ise, Türk tarafının 5 Ağustos 1981'de Rum tarafına verdiği belgeye ve taraflar arasındaki anlaşmaya göre olacaktı. Maraş bölgesi ile Lefkoşa havaalanı geçici olarak BM Barış Gücü kuvvetlerinin yönetimine teslim edilecekti. Bu anlaşma tasarısı, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin, anayasa açısından "iki toplumlu" ve

9 Melek Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası*, c.II, ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.120.

toprak açısından da "iki kesimli" federal bir devlet olacağını belirtmekle beraber iki toplumun "eşitliği"nden söz etmemekteydi.

Kıbrıslı Türkler, bu anlaşmayı da tümüyle kabul etmişti. Kıbrıslı Rumlar ise, söz konusu anlaşmaya ilişkin görüşlerini belirtmeden önce, Ada'dan Türk askerinin geri çekilmesi ve Temmuz 1974'ten itibaren Ada'ya Türkiye'den gelmiş olanların Ada'yı terk etmeleri, kendilerine etkin uluslararası güvencelerin, hareket özgürlüğünün, yerleşme özgürlüğünün ve mülk edinme hakkının tanınması gerektiğini ileri sürdüler. Kyprianou, de Cuéllar'ın görevinin "aracılık" olduğunu, bu nedenle de Genel Sekreter'in, tarafların önceden onayını almadan usul ve esas konularında bir çerçeve çizemeyeceğini belirtmişti.

Görüldüğü gibi, Kıbrıslı Türkler ile Kıbrıslı Rumların görüşmelere ilişkin bakış açıları birbirinden tamamen farklıydı. Kıbrıs Türk toplumunun amacı, her iki toplumun da siyasal açıdan eşit iki varlık olarak tanınması ve her iki tarafça kabul edilebilecek yeni bir siyasal birliğin oluşturulmasıydı. Oysa Kıbrıs Rum liderliği, kendini Kıbrıs'ın tümünün yasal hükümeti olarak varsaymakta ve Kıbrıs Türklerini, Rum yönetimini kabul etmesi gereken "asi bir azınlık" olarak görmekteydi. Kıbrıs Rum Yönetimi'nin amacı, ya bütün Kıbrıs üzerinde kendi denetiminin sağlanması ya da Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanmasıydı. Böylelikle, temelden birbiriyle çelişen bu iki farklı görüşün uzlaştırılması çok ama çok güçtü!

Kıbrıs'ın Yunanistan topraklarına katılmasını destekleyenlerin başında, Kıbrıs Rum toplumu üzerinde büyük nüfuz sahibi olan Rum Ortodoks Kilisesi gelmekteydi. Ada'nın Rum yöneticilerinin, Kilise'nin onaylamayacağı herhangi bir çözümü kabul etmesi hemen hemen olanaksızdı. Kilise, Türkiye'nin etkin güvencesini öngören herhangi bir anlaşmanın kesinlikle karşısındaydı, çünkü böyle bir güvencenin olması durumunda, Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleşmesi mümkün olamayacaktı.

29 Mart 1986 Belgesi'ne ilişkin tarafların uzlaşmaz tutumları nedeniyle, Kıbrıslı Türkler ile Kıbrıslı Rumlar arasındaki diyalog 1987 yılında dondurulmuştu.

Denktaş-Vasiliu Görüşmeleri (1988-1989)

Şubat 1988'de Kıbrıslı Rumların yeni lideri Yorgo Vasiliu olmuştu. Vasiliu liderliğindeki Kıbrıs Rum Yönetimi de, bir önceki yönetim gibi Kıbrıslı Türkleri eşit bir ortak olarak kabul etmemekteydi. Vasiliu, kendini Kıbrıs'ın tümünün "başkanı" olarak görmekteydi. Vasiliu, başlangıçta Denktaş'la görüşmeyi reddetmiş, doğrudan Türkiye Başbakanı Turgut Özal ile görüşmek istemiş; ancak, Vasiliu'nun bu isteği Türkiye tarafından reddedilmişti.

Özal ile Yunanistan Başbakanı Papandreu, 30 Ocak 1988'de Türk-Yunan sorunlarını görüşmek üzere Davos'ta bir araya geldi. Önceden Kıbrıs sorununu Türkiye'nin işgali sonucunda ortaya çıkan bir sorun olarak görüp görüşmeyi reddeden Yunanistan, Davos'ta Kıbrıs konusunu da ele almayı kabul etmişti.

Kıbrıs Rum tarafıyla karşılıklı görüşmeler için ilk girişimde bulunan yine Denktaş olmuştu. Denktaş, 3 Mart 1988'de ticaret, turizm, çevre, belediyecilik, spor ve kültür alanlarında işbirliği içeren yeni "iyi niyet" önerilerinde bulundu; ancak, bu önerileri Vasiliu reddetti.

BM Genel Sekreteri'nin arabuluculuğuyla Kıbrıs Türk tarafı ile Kıbrıs Rum tarafı arasında 1988 Eylül'ünden 1989 yazına değin toplam 100 saat süren bir görüşmeler dizisi yaşandı. Denktaş ile Vasiliu, Eylül ve Kasım 1988'de, biri Cenevre'de, öteki de New York'ta olmak üzere iki doruk toplantısı yapmıştı. Denktaş, dolaşım özgürlüğünü kabul etmekle birlikte, yerleşim ve mülk edinme özgürlüğüne bazı kısıtlamalarla onay vermiş ve İsviçre sistemine uygun federal bir yapı önermişti. Vasiliu ise, 1960 anayasa sistemini yeniden canlandırmaya çalışmış, federal bir sistemde Kıbrıs Türk kesimi için "federe devlet" deyimini kullanmayıp "vilayet" ya da "eyalet" deyimini kullanmayı yeğlemiş ve Kıbrıs'ın askerden arındırılarak Güvenlik Konseyi'nin güvencesi altına konulmasını istemişti. Böylece, tarafların görüşlerini bağdaştırabilmek yine mümkün olamamıştı.

Cuéllar Planı (25 Temmuz 1989)

25 Temmuz 1989'da BM Genel Sekreteri, "Cuéllar Planı" ismini alacak olan yeni bir planı taraflara sundu. Genel Sekreter, görüşmeleri bir tarafa bırakarak re'sen bir anlaşma tasarısı ortaya atıyordu. Bu anlaşma tasarısına göre, iki devletten oluşacak Kıbrıs Federal Cumhuriyeti, anayasal olarak "iki kesimli" ve "iki toplumlu" bir yapıya sahip olacaktı. Kıbrıs Türk birlikleri ile Kıbrıs Rum birlikleri arasında sayısal bir denge kurulacak ve asker sayısında indirime gidilecekti. Kendi görüşünün alınmamış olmasını gerekçe gösteren Denktaş, bu planı reddetti.

Denktaş, 11 Ekim 1989'da Genel Sekreter'e verdiği bir belgede, Kıbrıs'taki iki halkın ayrı ayrı self-determinasyon haklarının bulunduğunu belirterek, iki halkın ayrı kültürel, dinsel ve ulusal kimliklerinin kabul edilmesini istemiş; ancak Vasiliu'nun, Kıbrıslı Türklerin self-determinasyon hakkını tanımayı kabul etmemesi üzerine görüşmeler kesilmişti.

Denktaş-Vasiliu Görüşmesi (Şubat 1990)

Şubat 1990'da Denktaş ile Vasiliu, BM Genel Sekreteri'yle yeniden New York'ta bir araya gelmişti. Genel Sekreter bu görüşmede, Kıbrıslı Rumlar ile Kıbrıslı Türkler arasındaki ilişkinin bir çoğunluk-azınlık ilişkisi olmadığını ve varılacak çözümün her iki tarafın da kabul edebileceği bir çözüm olması gerektiğini öne sürdü. Görüşmelerin başarısızlıkla sonuçlanmasının başlıca nedeni, Kıbrıslı Rumların, Kıbrıslı Türklere self-determinasyon hakkının tanınmasını reddetmesiydi. Vasiliu, Kıbrıslı Türklerin yalnızca bir toplum olduğu ve bu nedenle, self-determinasyon hakkına sahip bulunmadığı görüşünü savunmaktaydı. Oysa dünyanın iki önemli uluslararası hukukçusu olan Elihu Lauterpacht ve Monroe Leigh, Kıbrıs'taki her iki toplumun da self-determinasyon hakkı olduğunu onaylamıştı.

Kanımca sorun dönüp dolaşıp şu noktada kilitlenmekteydi: Kıbrıs Rum Yönetimi, Kıbrıs Türk halkına self-determinasyon hakkını tanımayı yadsımakta, Kıbrıs Türkü'nü, kendi yönetimi altında yaşamak durumunda olan bir azınlık olarak görmekteydi.

BM Güvenlik Konseyi'nin 12 Mart 1990 Tarihli ve 649 Sayılı Kararı

BM Güvenlik Konseyi, 12 Mart 1990'da aldığı 649 sayılı kararla; Kıbrıs sorununun çözümünün her iki tarafça kabul edilebilir nitelikte olması ve tarafların özgür iradelerinin doğrultusunda -üçüncü bir kişinin ya da kuruluşun "dayatması" olmaksızın- oluşturulması gerektiğini belirterek, en erken zamanda genel bir çerçeve anlaşmasının sağlanması amacıyla, her iki tarafın liderini eşit olarak BM Genel Sekreteri'yle işbirliğinde bulunmaya çağırmaktaydı. Sorun, 1977 ve 1979 Doruk Anlaşmaları çerçevesinde, "iki toplumlu" ve "iki bölgeli" bir federasyonun oluşturulmasıyla çözüme kavuşturulacaktı. Güvenlik Konseyi'nin bu kararı doğrultusunda Genel Sekreter, "iyi niyet" misyonunu sürdürecek ve iki topluma yardımcı olmak üzere görüşmelerin kolaylaştırılmasını sağlayacaktı. Burada, belki şu noktanın altını çizmek gerekir: Bu kararda Genel Sekreter'in, yalnızca arabulucu rolünü üstlenmesi, taraflara telkinlerde bulunması; ancak, kesinlikle "dayatmacı" çözümler empoze etmemesi ve tarafları baskı altında tutmaması dile getirilmekteydi.[10]

Güvenlik Konseyi'nin 12 Mart 1990 tarihli kararında, 1960 sistemine atıfta bulunulmadığı gibi, Türk toplumunun "eşitliği" ilkesi ile "iki toplumlu" ve "iki kesimli" federal bir sistemin kurulması savunulmaktaydı.

---

10 12 Temmuz 1990'da BM Güvenlik Konseyi'ne bir rapor sunan Genel Sekreter de Cuéllar, iki toplumun eşit olduğunu vurgulamakta ve şöyle demekteydi: "Kıbrıs, Kıbrıs Türk ve Rum toplumlarının ortak evidir. Bu iki toplumun arasındaki ilişkiler, azınlık-çoğunluk ilişkisi değil, Kıbrıs devletinin iki eşit toplumu arasındaki ilişkilerdir. İki toplum bu sürece eşitlik temelinde katılmalıdır."

Güvenlik Konseyi'nin bu kararından sonra Kıbrıs sorunu yeniden bir durgunluk dönemine girmişti, çünkü Nisan ayı içinde hem Yunanistan'da genel seçimler olmuş hem de KKTC'de cumhurbaşkanlığı ile Cumhuriyet Meclisi seçimleri yapılmıştı.

KKTC'de Cumhurbaşkanlığı seçimi 22 Nisan 1990'da yapıldı ve Rauf Denktaş, oyların %66,7'sini alarak yeniden Cumhurbaşkanı seçildi.

Öte yandan Kıbrıs Rum Yönetimi, 4 Temmuz 1990'da KKTC'ye hiç haber vermeden tam üyelik için Avrupa Topluluğu'na başvurmuş ve Topluluk, Rum başvurusunu incelemeye başlamıştı.[11] Kıbrıs Rum Yönetimi'nin 1990'da tam üyelik başvurusu, Rumların, Türkleri yalnızca çoğunluğun kararlarına uyması gereken bir azınlık olarak gördüklerinin kanıtıydı. Kıbrıslı Türkler, Kıbrıs sorunu çözüme kavuşmadan "Kıbrıs"ın Avrupa Topluluğu'nun üyesi olması sonucunda Rumların, taleplerinin birçoğunu ödün vermek zorunda kalmadan elde edeceğinden korkmaktaydı. Türkiye Avrupa Topluluğu'nun üyesi olmadığına göre, "Kıbrıs"ın Avrupa Topluluğu üyeliği uygulamada enosis anlamına gelecekti, çünkü "Kıbrıs", Avrupa çatısı altında Yunanistan'la bütünleşecekti.

Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Avrupa Topluluğu'na başvurusuna karşılık olmak üzere, Türkiye ile KKTC arasında Ekim 1990'da bir "Ortak Deklarasyon" imzalanmıştı. Deklarasyon'da, "Kıbrıs Türk halkının güvenliğine ve çıkarlarına bir tehdidin yönelmesi ya da Kıbrıslı Türklere karşı güç kullanılması durumunda taraflar, tam bir dayanışma içinde hareket edecekler ve Kıbrıs Türk halkına yönelik herhangi bir saldırı ile şiddet hareketini caydıracak ve durduracaklardır. Bu amaçla gerekli siyasal ve diğer önlemleri alacaklardır" deniliyordu.

---

11 Avrupa Topluluğu, 1970'lerin başından itibaren Kıbrıs Rum Yönetimi'ni "Kıbrıs Hükümeti" olarak tanımış ve bu da, Topluluğun Kıbrıs sorununa yaklaşımını etkilemişti. Avrupa Topluluğu'nun Rumların haklarını gözeten tutumu ise, Kıbrıs Türkleri üzerinde olumsuz etki yapmıştı.

TÜRKİYE-YUNANİSTAN İLİŞKİLERİ

Türkiye'de 12 Eylül 1980'de askeri yönetimin iktidarı ele geçirdiği sırada Yunanistan'da da, 1981'e değin sürecek olan Konstantin Karamanlis'in liderliğindeki Yeni Demokrasi Partisi iktidardaydı. Karamanlis'in dış politikası, "Yunanistan Batı'nındır" sloganıyla özetlenebilirdi. Bu çerçevede Yunanistan, Avrupa Topluluğu'na tam üyelik başvurusunda bulunmuş ve Karamanlis, Avrupa ana eksenli çok yönlü bir dış politikanın temellerini atmıştı.

NATO Avrupa Kuvvetler Başkomutanı (SACEUR) Bernard Rogers, 17 Ekim 1980'de Ankara'ya gelerek Kenan Evren'le görüşmüş ve altı ay sonra Yunanistan'da yapılacak olan seçimlerden önce Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına yeniden alınması gerektiğini söylemişti, çünkü seçimlerin sonucunda Yunanistan'da sosyalistlerin iktidara gelmesi durumunda, bu ülkenin bir müttefik olarak kaybedilebilme olasılığı söz konusuydu.[1] Rogers, Evren'i, Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına dönmesi konusunda ikna etmiş ve Türkiye, Yunanistan'ın NATO'nun askeri

1 Türkiye'nin 14 Ağustos 1974'te Kıbrıs'ta gerçekleştirdiği ikinci harekât üzerine, NATO'nun bunu önleyemediğini ileri süren Yunanistan, ittifakın askeri kanadından çekilmişti ama Yunanistan'ın NATO'ya üyeliği sürüyordu.

kanadına dönüşüne ilişkin uyguladığı vetoyu hemen kaldırmayı kabul etmişti. Böylelikle Türkiye, Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına geri dönüşünü onaylaması karşılığında, Yunanistan'dan hiçbir ödünde bulunmasını istememişti. Bu, Türk dış politikasında yapılan vahim bir hataydı, çünkü bilindiği gibi, diplomatik görüşmelerde tarafların ancak karşılık ödünlerde bulunduktan sonra ortak bir noktada uzlaşmaları olağan bir yöntemdi.

NATO yetkilileri, 20 Ekim 1980'de NATO Savunma Planlama Konseyi'ni toplayarak Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına dönüşünü onayladı.

Yunanistan'da Papandreu Hükümeti (21 Ekim 1981)

Yunanistan'da yapılan 18 Ekim 1981 seçimleri sonucunda, Andreas Papandreu'nun liderliğindeki Panhelenik Sosyalist Hareketi Partisi (PASOK) iktidara gelmişti. "Yunanistan Yunanlılarındır" sloganı altında radikal bir Batı karşıtlığı politikasını benimseyen Papandreu, Yunanistan'ın NATO'dan çıkmasını, ülkedeki ABD üslerinin kapatılmasını, Avrupa Topluluğu'yla ilişkilerin askıya alınmasını ve bu konuda bir referandum yapılmasını savunuyordu. Oysa 1981-1989 yıllarında iktidarda kalan PASOK döneminde Yunanistan, NATO'dan ayrılmamış, ABD ile üslere ilişkin görüşmeleri sürdürmüş ve Avrupa Topluluğu üyeliği konusunda referanduma gitmemişti.

Papandreu, Yunanistan'a tehdidin "Kuzey"den, yani Varşova Paktı'ndan değil, "Doğu"dan, yani Türkiye'den geldiğini ileri sürerek dış politikasını bu tehdit üzerine oturtmuştu.

Yunanistan'da ilk kez bir sosyalist parti, yani Panhelenik Sosyalist Hareketi Partisi (PASOK) iktidara gelmişti. PASOK'un lideri Andreas Papandreu, Türk-Yunan ilişkileri konusunda, Ege'nin bütün deniz ve hava denetiminin Yunanistan'ın hakkı olduğunu savunmaktaydı. Bilindiği gibi Yunanistan, karasularının genişliğini 6 milden 12 mile çıkarmayı ve Ege'deki adalarına da bu ölçütü uygulamayı düşünmekteydi. Oysa böyle bir uygulama, Türkiye

açısından hem güvenlik sorunları yaratacak hem de Türkiye'nin Ege Denizi'nden daha az oranda ekonomik yarar sağlaması sonucunu doğuracaktı. Yunanistan'ın karasularının genişliğini 12 mile çıkarması durumunda, yalnızca Yunan anakarasının değil -Türkiye kıyıları açığındakiler dahil- Ege'deki her Yunan adasının karasularının sınırı da 12 mile çıkacaktı. Böyle bir durumda ise, Ege'de açık deniz oranı büyük ölçüde azalacak ve Ege'nin %73'ü Yunan egemenliği altına girmiş olacaktı. Türkiye, 1970'lerden itibaren böyle bir gelişmeyi "savaş nedeni" (casus belli) olarak sayacağını açıklamaktaydı. Keza kıta sahanlığı sorununa ilişkin olarak da Yunanistan, Ege kıta sahanlığının sınırlandırılmasında bütün adaların göz önüne alınması görüşünü savunurken, Türkiye, Ege kıta sahanlığının sınırlandırılmasında adalara öncelik ya da eşit ağırlık verilmesi durumunda, Anadolu karasının kıta sahanlığının yok varsayılacağını ileri sürmekteydi. Türkiye, adaların kıta sahanlığına itiraz ederken, bu adaların Anadolu yarımadasının "doğal uzantısı" üzerinde yer aldıklarını da vurgulamaktaydı.[2]

Öte yandan Papandreu, 1980 Ekim'inde Türkiye'deki askeri yönetim ile NATO Başkomutanı General Rogers arasında varılan anlaşmayı ifade eden ve Ege'de Yunanistan'ın tekelci hava kontrolüne son veren "Rogers Planı"nı da kabul etmiyordu.[3] Türkiye ise, Rogers Planı'nı kabul etmekle, ancak Ege'deki komuta alanlarının yeniden belirlenmesinden sonra Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına dönmesini kabul edebileceği doğrultusundaki politikadan kesin bir geri dönüş yapmaktaydı.[4]

---

2 Şule Kut, "Türk Dış Politikasında Ege Sorunu", *Türk Dış Politikasının Analizi*, der. Faruk Sönmezoğlu, 2. basım, Der Yayınları, İstanbul, 2001, s.262-266.

3 "Rogers Planı" ile Türkiye'nin, Ege hava kontrol sahasının kuzey-güney doğrultusunda ortadan ikiye ayrılması isteğinden, Yunanistan'ın da, 1974 öncesi statünün yeniden ve aynen ihdasından vazgeçmesi öngörülüyordu.

4 Rogers Planı'nın görüşülme sürecinden Evren ile çevresindekiler haberdarken, Dışişleri Bakanlığı bu sürecin dışında bırakılmıştı. ABD, bu sorunun askerler arasında çözüme kavuşturulmasını istemişti, zira seçimle iktidara gelen hükümetler kamuoyu baskısı nedeniyle dış politikada bu tür ödünler veremezken, askeri yönetimler dıştan gelen baskılara daha açık olabilirlerdi.

Papandreu Hükümeti, 8 Aralık 1981'de Rogers Planı'nı tanımadığını açıklamış, Kara Karargâhı ile Yedinci Hava Karargâhı'nı kurmayı reddederek, buradaki kuvvetlerini NATO'ya tahsis etmeyip ulusal savunma sistemi içinde bırakmıştı. Papandreu'ya göre, Yunanistan'ı tehdit eden Türkiye ile Ege'deki egemenlik hakları görüşülemezdi. Öte yandan PASOK Hükümeti, Türkiye'nin Kıbrıs'tan askerlerini çekmeden Türkiye ile hiçbir konunun ele alınamayacağı görüşünü de savunmaktaydı.

Papandreu, Aralık 1981'de Brüksel'de yapılan NATO Savunma Bakanları Toplantısı sonundaki bildiriye, bir Türk saldırısına karşı NATO'nun "güvencesi"ni koydurmak istemişti. Yunanistan'ın bu isteği kabul edilmemekle birlikte, Papandreu'nun bundan sonraki politikası, "Türk saldırısı", "Doğu'dan gelen tehlike" gibi kavramların vurgulanmasıyla "Türkiye düşmanlığı" politikasına dönüşecekti.[5]

Papandreu'nun "Türkiye düşmanlığı" politikasının amacı, Türkiye'yi "saldırgan" devlet olarak göstermek suretiyle Türkiye'nin, hem NATO içindeki hem de ABD ile Avrupa Topluluğu nezdindeki saygınlığını yitirmesini sağlamaktı.

Papandreu, 1981 Aralık ayı ortalarından itibaren, Türkiye'ye yakın olan ve Lozan Antlaşması'yla silahsızlandırılmış bulunan Ege Adaları'na silah ve asker yığmaya başlamıştı. Bu adımın ardından Ocak 1982'de Papandreu Hükümeti, Batı Trakya Türklerine baskı yapmaya başladı. Papandreu'ya göre, İstanbul'daki Rumların sayısı 10 bin olduğuna göre, Batı Trakya'daki Türklerin sayısı da bu rakamı geçmemeliydi.[6]

Dışişleri Bakanı İlter Türkmen, 25 Ocak 1982'de yaptığı bir konuşmada, Yunanistan'ın, Ege'deki statükoyu tek taraflı olarak değiştirmeyi ve Ege hava sahası ile kıta sahanlığının tümünü Yunan egemenliği altına sokmayı istediğini ileri sürmüştü. Yunanistan'ın

5 Armaoğlu, *age*, s.255.
6 Fahir Armaoğlu, "Şimdi de Batı Trakya mı?" *Tercüman*, 24 Ocak 1982.

Ege'deki hava sahası, 1931 yılından bu yana 10 mildi. Hukuken bir devletin karasuları ile hava sahasının sınırları örtüşmeliydi. Bu nedenle, Türk savaş uçakları Yunan hava sahasını 6 mil olarak kabul etmekte; ancak Yunanistan, bu uçakların 6 mil ile 10 mil arasındaki 4 millik alanda yaptıkları her uçuşu egemenlik ihlali ve açık tehdit olarak değerlendirmekteydi.

Papandreu, Türkiye'nin görüşlerini hiçe sayarak, 1976 Kasım'ında Türkiye ile Yunanistan arasında varılan "Bern Deklarasyonu"nu[7] da bir kenara itmiş ve 1982 Şubat'ında, Ege'de ihtilaflı kıta sahanlığında petrol arama etkinliklerine girişmişti.

Papandreu'nun Türkiye'ye yönelik bu saldırgan politikası karşısında Türkiye, Türk-Yunan ilişkilerini "sükûnet" içinde tutmaya çabalamaktaydı. Hatta 1982 Eylül'ünden itibaren, Türkiye ile Yunanistan arasında bir moratoryum, yani gerginliklere ara verme söz konusu olmuştu. Görülüyor ki bu tarihten itibaren Türkiye, Yunanistan'la bir diyalog kurma çabasındaydı. 1983 Nisan'ının sonunda Türk ve Yunan Dışişleri Bakanları arasında yapılan görüşmelerin sonunda yayımlanan bildiride, "ilişkilerin iyileştirilmesi", bu doğrultuda "çaba harcanması" ve bu amaca "ters düşen politikalardan kaçınılması" gibi ifadelere yer verilmişti. Yunanistan da, Türkiye'nin "yumuşama" çabalarına ters bir tutum almayı uygun görmemişti.[8]

Türkiye'de Özal Hükümeti (13 Aralık 1983)

Türkiye'de yapılan 6 Kasım 1983 seçimleri sonucunda, askeri yönetimden sivil yönetime geçilmiş ve Turgut Özal'ın başbakan-

---

7 "Bern Deklarasyonu", Türkiye ile Yunanistan arasında yürütülecek kıta sahanlığı sınırlarının çizilmesi görüşmelerinde her iki tarafça uyulacak esasları saptıyordu. Bu ilkelere göre, taraflar arasındaki görüşmeler gizli yürütülecek ve taraflar, görüşmeleri engelleyecek ve birbirlerini küçük düşürecek bütün girişim ve tutumlardan kaçınacaktı. Türkiye ile Yunanistan, Ege'de kıta sahanlığı sorununa bir çözüm bulununcaya değin kıta sahanlığına ilişkin etkinliklerine moratoryum uygulayacak, yani bu tür etkinliklerini erteleyecekti.

8 Fahir Armaoğlu, "Türk-Yunan Diyaloğu", *Tercüman*, 30 Nisan 1983.

lığı altında Anavatan Partisi (ANAP) Hükümeti iktidara gelmişti. Turgut Özal'ın liderliğindeki ANAP'ın ülke içinde uyguladığı politika ekonomik liberalizme dayanırken, dış politikada ABD'ye bağımlılık ağırlık kazanmaktaydı. ANAP Hükümeti Yunanistan'la ise, diyalog ve ikili ilişkilerde yumuşama çerçevesinde sorunlara çözüm arayışına girmişti.

Başbakan Özal'ın 13 Ocak 1984 günü TBMM'de okuduğu hükümet programının dış politika bölümünde özetle şu hususlara yer verilmekteydi: Arap ve İslam dünyasıyla ilişkiler için "verimli bir işbirliği" ve bunun için de "özel bir gayret"ten söz edilmekte, ABD ile ilişkilerde "karşılıklı çıkarlar" ve Batı Avrupa'yla ilişkiler için de "hak eşitliği" deyimleri kullanılmaktaydı. Özal'ın dış politikasını şöyle yorumlamak mümkündü: O zamana değin Türk-Arap ilişkileri istenilen düzeyde gerçekleştirilememişti; bundan böyle Arap ve Müslüman devletlerle işbirliği ve yakın ilişkiler geliştirilmeye çalışılacaktı. ABD ile ilişkilerde, 1962-1963 Küba füze buhranı, 1964 ve 1974 Kıbrıs buhranları ve ABD'nin silah ambargosu uygulaması göz önüne alındığında, Türkiye'nin çıkarlarından ziyade ABD'nin çıkarlarına öncelik verilmişti; bu durumun düzeltilmesi gerekiyordu. Batı Avrupa, yani Avrupa Topluluğu'yla ilişkilerde de, Türkiye'ye "eşitlik" ölçütü çerçevesinde davranılmamıştı.

Özal Hükümeti'nin dış politika programında, Türk-Yunan ilişkilerine de değinilmiş; Türkiye'nin Yunanistan'a "dostluk eli"ni uzattığı, iki ülke arasında ticaret, ekonomi ve turizm alanlarında iyi ilişkilerin kurulabileceği ifadeleri yer almıştı. Kıbrıs konusunda ise, "federal çözüm" esas alınmıştı. Ancak Özal'ın, Yunan vatandaşlarına uygulanan vizeyi tek taraflı olarak kaldırma kararı dahi iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinde yeterli olamamıştı.

Özal'ın dış politikasını, her ülkeyle ilişkide "masaya yumruk vurma" yerine, "alttan alma" ve yalnızca karşı tarafı hoşnut etme amacıyla gerekli gereksiz "ödün verme" olarak tanımlayamaz mıyız?

Başbakan Özal'ın "dostluk eli" politikası Atina'dan karşılık bulamamıştı. Türk-Yunan ilişkilerinde yeni bir gerginlik, 8 Mart 1984 günü meydana gelen Semadirek (Samotraki) olayıyla ortaya çıktı. O gün Türk donanması Semadirek adası açıklarında ve uluslararası sularda atış tatbikatı yaparken, bir Yunan muhribi atış alanı içine girmiş ve bu olay üzerine Papandreu, ABD'yi ve NATO'yu ayağa kaldırmak istemişti. Oysa Türkiye, tatbikatın yapılmasından üç gün önce Yunan Hükümeti'ni durumdan haberdar etmişti. Bu nedenle, ABD ile NATO devletleri Türkiye'ye karşı hiçbir tepki göstermedi.

Limni Sorunu

Limni sorunu, ilk kez Eylül 1983'te Yunan Hükümeti'nin, harekât merkezlerinden birinin Limni Adası'nda kurulmasını Napoli'deki NATO karargâhına önermesiyle gündeme gelmişti. Bu öneri karşısında Türk Hükümeti, Yunanistan'ın Ada'yı antlaşmalara aykırı olarak silahlandırmaya çalıştığını ileri sürerek, Ada'nın askeri harekât alanı haline getirilmemesinde diretti. NATO, Yunan önerisini kabul etmeyince, Yunanistan da 17 Eylül'de, silahlı kuvvetlerinin NATO tatbikatlarına katılmayacağını açıkladı.

1984 Ağustos'unda "Limni Sorunu" yeniden gündeme gelmişti. Limni Adası'nın Lozan Antlaşması'na göre silahsızlandırılması gerekiyordu. Papandreu ise, Limni'nin hem Trakya'ya hem de Çanakkale Boğazı'na göre stratejik konumu nedeniyle, adayı silahlandırmak istiyordu. Bu sırada NATO, Kuzey Ege'de Sovyet Rusya'ya karşı ikinci bir savunma hattı kurulması düşüncesini ortaya atmıştı. Bu tasarıya göre, Limni de savunma hattı içinde yer alacak ve NATO tarafından silahlandırılacaktı. Papandreu'nun desteklediği bu tasarıyı Türkiye'ye kabul ettirebilmek için, NATO Genel Sekreteri Lord Carrington ile NATO Başkomutanı General Rogers çok çaba harcamış; ancak Türkiye, Limni'nin silahlandırılmasına kesinlikle karşı gelmişti. Böylelikle, bu tasarı suya düşmüş gibi gözükmekteydi.

Yunanistan, 17-24 Ekim 1984 tarihlerinde yapılacak olan "NATO Kararlılık Gösterisi-84" tatbikatlarına Limni'yi dahil etme girişimlerinde bulunmuş ve 2-12 Ekim tarihlerinde Limni'yi de kapsayacak biçimde iki büyük deniz ve hava tatbikatı yapacağını açıklamıştı. Öte yandan Yunanistan, Ege üzerinden geçen G-18 hava koridorunu sivil hava trafiğine kapatmıştı. Bunun üzerine Türkiye, 24 Eylül'de bir notam[9] yayımlayarak, Kararlılık Gösterisi-84 tatbikatı çerçevesinde, kendi harekât sorumluluğunun sınırlarını G-18'in ve Atina FIR'ının[10] (uçuş bilgi bölgesinin) bir bölümünü de içine alacak biçimde belirledi.

17 Kasım'da Yunan Hükümeti, Limni'de konuşlanan bazı kuvvetlerini NATO'ya tahsisli olarak gösterince, bu durumun Limni'nin askerden arındırılmış statüsüne aykırı olduğunu belirten Türk Hükümeti, önerinin kabul edilmesi halinde NATO forumlarında veto yetkisini kullanacağını açıkladı. NATO Savunma Planlama Komitesi'nde Türkiye, yalnızca Limni'ye ilişkin olarak değil, Yunanistan'ın NATO'ya tahsis ettiği bütün kuvvetleri üzerinde veto kullandı. Bunun üzerine Yunanistan da, Türkiye'nin NATO'ya tahsis ettiği kuvvetlerin tümünü veto etti.

Yunanistan, 1984 Kasım'ında Limni'ye ilişkin yeni bir iddia ortaya atmıştı. Buna göre, 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi Boğazlar'ın silahlandırılmasını öngördüğüne göre, Limni Adası'nın da silahlandırılması gerekiyordu. Oysa Limni'nin silahlandırılması, Türkiye'nin güvenliğine tehdit oluşturan bir durumdu.

3-5 Aralık 1984'te Brüksel'de yapılan NATO Savunma Planlama Komitesi toplantısında Limni sorunu yine gündeme gelmişti. Yunanistan, Limni'nin silahlandırılmasını kabul ettirebilmek için harcadığı bütün çabalara karşın, bir sonuç elde edemedi, çünkü Türkiye tarafından veto edilmişti. Bu toplantıda Türkiye, NATO tat-

9 Notam (notice to airmen), havacıları uçuş ve yer güvenliğini etkileyebilecek bazı önemli durumlardan haberdar etmek için yayımlanan bildiridir.

10 FIR (flight information region), içinde uçuş bilgi hizmeti, ikaz hizmeti ve havacılık meteorolojisi hizmeti verilen sınırları belirlenmiş hava sahasıdır.

bikatlarına katılmayı sürdüreceğini açıklarken, Yunanistan, NATO manevralarına katılmayacağını bildirdi.

Yunanistan İle Yaşanan Krizler (1985-1987)

Yunan Dışişleri ve Savunma Konseyi 8 Ocak 1985'te yaptığı toplantıda, asıl tehlikenin Türkiye'den geldiği iddiasını yineleyerek, Bulgaristan sınırındaki Yunan kuvvetlerinin Türkiye sınırına kaydırılması kararını almıştı. Bunun üzerine Türk Dışişleri Bakanlığı, bu girişimin NATO'nun kuruluş amaçlarına aykırı olduğunu ve Türkiye'nin gerekli önlemleri alacağını bildirdi. 26 Ocak 1985 günü yapılan Milli Güvenlik Kurulu toplantısında, Yunanistan'a karşı bir dizi "siyasal ve askeri" önlemin alınması kararlaştırıldı.

Başbakan Özal, 14 Mart 1985'te Yunanistan'ı bir kez daha diyaloğa çağırmış ve Yunanistan'la "geniş kapsamlı görüşmeler" önermiş; Yunan Hükümeti ise, bir diyalog için şu koşulları ileri sürmüştü: Türkiye'nin, Kuzey Kıbrıs'taki "işgal gücü"nü geri çekmesi ve Ege'deki iddialarından vazgeçmesi. Yunanistan'ın, Türkiye'den diğer istekleri ise şunlardı: Karasuları ve kıta sahanlığı dahil, Ege'nin bütün deniz ve hava kontrolünün Yunanistan'ın hakkı olduğunun kabul edilmesi, Yunanistan'ın Ege'de 10 millik hava sahasının kabul edilmesi, Yunanistan'ın Limni'yi silahlandırma hakkının Türkiye ve NATO tarafından kabul edilmesi ve Ege üzerindeki uluslararası hava sahası içinde uçan Türk askeri uçaklarının Atina FIR'ına haber vermesi.

Başbakan Özal, 21 Mart 1985'te yaptığı bir konuşmada, Papandreu'yla her zaman ve nerede olursa olsun görüşmeye hazır olduğunu söylemiş; ancak, Yunanistan'ın karasularının genişliğini 6 milden 12 mile çıkarmaması uyarısında bulunmuştu.

2 Haziran 1985'te Yunanistan'da genel seçimler yapılmış, PASOK oy kaybına uğramakla birlikte yine iktidarda kalabilmeyi başarmıştı. Papandreu'nun bu yeni dönemde de, Türkiye'ye karşı kriz politikasında hiçbir değişiklik olmamış ve 1986 yılı Türk-

Yunan ilişkilerinde yine "Ege krizleri"yle geçmişti. Bu krizleri şöyle özetleyebiliriz: Yunanistan, 1985 Aralık'ının sonunda Ege Adaları'nda 600 bin kişilik bir milis kuvveti kurma kararı almıştı. 1986 Nisan'ının başında Türk deniz kuvvetlerinin kuzey Ege'de "Deniz Kurdu" tatbikatını yaptığı sırada, Yunanistan da, Midilli ve Sakız Adaları arasında "Deniz Tanrısı" (Poseidon 86) tatbikatına başladı. Yunanistan, 1 Haziran 1986'dan itibaren, kuzey Ege'de "J-60" adıyla yolcu uçakları için yeni bir hava koridoru oluşturmuş ve bu koridor Limni'nin batısından geçirilmek suretiyle Çanakkale Boğazı'na yaklaşılmıştı.[11] "Limni krizi" ya da "J-60 krizi" diye isimlendirilen bu kriz, Türk-Yunan ilişkilerinde yaşanan en şiddetli krizlerinden biri olmuş ve Türkiye'nin sert tepkisiyle karşılanmıştı.

Yunanistan, 2 Haziran 1985 seçimlerinden sonra bir "Ege Bakanlığı" kurmuş ve Yunanistan Ege Bakanı, 1986 Nisan'ının başında verdiği bir demeçte, Türk "saldırısı"na ve olası bir Türk "işgali"ne karşı adalarda alınacak önlemlerden söz etmişti. Öte yandan Yunanistan, 11 Eylül 1986'da Bulgaristan'la bir "saldırmazlık paktı" imzalamıştı. Türkiye'ye yönelik olan bu pakt, NATO ittifakının ruhuna ters düşmekteydi, çünkü NATO'nun bir üyesi, Varşova Paktı'nın bir üyesiyle NATO'nun bir diğer üyesine karşı antlaşma yapmaktaydı. 1986 Ekim'inde Yunanistan, bir de "Adalar Yüksek Komutanlığı" ihdas etmişti. Bu sırada Yunanistan, Limni'ye bir tugaylık güç yığdığı gibi, burada bir hava alanı da inşa etmişti. Yunanistan tarafından yaratılan bütün bu krizler karşısında Türkiye, bu ülkeyle diyalog arayışını terk etmemeye çalışmaktaydı.

Avrupa Sevk ve İdare Forumu tarafından Davos'ta düzenlenen toplantıya hem Başbakan Özal hem de Yunan Başbakanı Papandreu davet edilmiş ve Özal'ın girişimiyle, iki Başbakan ilk kez 1 Şubat 1986'da bir kahvaltıda bir araya gelmişti. Ancak, bu buluşmanın Papandreu üzerinde hiçbir olumlu etkisinin olmadığı görüldü.

---

11 Yunanistan, Ege'nin uluslararası hava sahasında tek taraflı olarak J-60 hava koridorunu ilan etmiş; Türkiye ise, bunu tanımadığını açıklamıştı.

Peki, Yunan Hükümeti'nin Türkiye'yle ilişkilerde kriz yaratma politikası karşısında, Türk Hükümeti ne yapmaktaydı?

Şu bir gerçekti ki, yıllardan beri Yunanistan'ın iki ülke ilişkilerinde gerilimi artırma politikasına karşı Özal Hükümeti, ödün veren bir tutum benimsemekte ve Yunanistan karşısında hep geri adım atmaktaydı.

1986 Ekim'inde Türk-Yunan ilişkileri yine bir gerginlik ortamına girmişti. Bu bağlamda ilk olay, Türkiye'de bulunan İranlı mültecilerin Ekim ayı içinde gizlice Yunanistan'a ve oradan da Batı Avrupa'ya geçmek için Türk-Yunan sınırını geçmeleri oldu. İranlı mültecilerin Yunanistan'a girmeleri üzerine Yunanistan, bunların Türkiye'nin yardımıyla Yunanistan'a göç ettiklerini ileri sürerek, sınırda ve Meriç nehri boyunca askeri denetimini artırmış; 4 Kasım 1986 günü sınırda iki taraf askerleri arasında çıkan çatışmada ise iki Türk askeri ile bir Yunan askeri ölmüştü.

Yunanistan'ın Türkiye'yle ilişkilerini gerginleştiren bir diğer olay da, Papandreu'nun, 23 Ocak 1987'de Yunan Parlamentosu'nda yaptığı bir konuşmada adaların da kıta sahanlığı olduğu iddiasını yinelemesiydi. Oysa Papandreu'nun bu iddiası, 11 Kasım 1976 tarihli Bern Deklarasyonu'na aykırıydı.

Mart 1987 Ege Krizi

27 Şubat 1987'de Yunan Dışişleri Bakan Yardımcısı Kapsis, Türkiye'nin Atina Büyükelçisi Akıman'a, Bern Deklarasyonu'nu tanımadıklarını ve Ege'de petrol araması yapabileceklerini söylemişti. Türk Dışişleri Bakanlığı 1 Mart'ta Yunanistan'a bir nota göndererek, Yunanistan'ın 1976 Bern Deklarasyonu'nu çiğneyerek Ege'nin ihtilaflı kıta sahanlığında petrol aramayı başlatması durumunda, Türkiye'nin de misillemede bulunacağı hususunda Atina'yı uyardı. Yunan Parlamentosu, 6 Mart 1987'de kabul ettiği bir yasayla "Kuzey Ege Petrol Şirketi" adlı uluslararası bir konsorsiyuma, Taşoz Adası açıklarındaki uluslararası sularda petrol arama izni vermişti. Öte

yandan Yunanistan, 19 Mart'ta Ege'de Yunan kuvvetlerinin tümünün katılacağı bir tatbikat yapılacağını açıkladı. Bunun üzerine Türk Hükümeti de, 25 Mart 1986'da "Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı"na, Midilli, Limni ve Semadirek Adaları arasındaki uluslararası sularda petrol arama izni verdi.

Papandreu 26 Mart 1987'de, Türkiye'nin Yunanistan'a ait kıta sahanlığında petrol aramak istediğini ileri sürerek, Yunan Hükümeti'nin haklarını korumak için gerekli önlemleri alacağını açıklamıştı. 26 Mart akşamı, Yunanistan'ın Ege kıta sahanlığı konusundaki haksız tutumunu protesto etmek amacıyla, Sismik-I gemisi Türk karasularının dışına çıktı. Aynı gün Genelkurmay Başkanlığı Genel Sekreteri General Güven Ergenç, Yunanistan'ın uluslararası sularda araştırma yapan Sismik-I'in etkinliğini engellemeye kalkışması durumunda, Türkiye'nin tereddütsüz karşılık vereceğini bildirdi.

Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'na verilen arama izni nedeniyle Sismik-I gemisi, petrol aramak üzere 28 Mart 1987 sabahı Çanakkale'den uyuşmazlık konusu sulara hareket etmiş; ancak, 28 Mart akşamı geri döndürülmüştü. Bunun nedeni, Başbakan Özal'ın 27 Mart'ta verdiği demeçte, Yunanistan'ın uluslararası sularda petrol aramaktan vazgeçmesi ve kendi karasularına çekilmesi durumunda, Türkiye'nin de aynı şeyi yapacağını söylemiş olmasıydı. Papandreu'nun 28 Mart'ta Özal'ın önerisini kabul etmesiyle, iki ülke savaşın eşiğinden dönmüştü.

Papandreu, Türkiye'nin temel belge olarak kabul ettiği Bern Deklarasyonu'nun daha önceki hükümetler tarafından imzalandığını ve bu nedenle, kendi Hükümeti'ni bağlamadığını ileri sürmekteydi.[12] Papandreu, kıta sahanlığı sorununda Uluslararası Adalet Divanı'na gitme konusunda diretmekteydi. 8 Nisan'da görüşünü açıklayan Türkiye ise, kıta sahanlığı sorununu çözmek için Divan'a gitmek değil, ikili görüşmeler yapmak gerektiğini savunmuştu.

12 Armaoğlu, *20. Yüzyılın Siyasi Tarihi (1914-1990)*, s.265.

Özal'ın iktidara geldiğinden beri hedefi, Atina'yla diyalog sürecini başlatmak ve böylelikle, Türkiye'nin Avrupa Topluluğu üyeliği önündeki en büyük engel olarak gördüğü Yunan vetosunu kaldırabilmekti.[13]

Davos Görüşmeleri ve Davos Bildirisi (30-31 Ocak 1988)

Özal ile Papandreu, 30-31 Ocak 1988 tarihlerinde Davos'ta bir araya gelmişti. Görüşmelerin sonunda yayımlanan "Davos Bildirisi"nde şu hususlar yer almaktaydı:

1. Taraflar, aralarında barışçı ve kalıcı ilişkilerin kurulmasını amaçlamaktadır.
2. İki taraf, birbirleri aleyhine olan şeyleri ortadan kaldırmak için okul kitapları sorununu ele alacakları gibi, resmi görevliler de açıklamalarının bu yönde olmasından kaçınacaktır.
3. Taraflar, ikili ve bölgesel konulardaki görüşlerini ortaya koymuştur; ancak, bir mutabakat ya da uzlaşma söz konusu değildir.
4. Kalıcı çözümlere uygun bir ortamın oluşturulabilmesi için kararlılık, sürekli gayret ve ortak bir zemine doğru hareket etmek gerekecektir.
5. Taraflar, kalıcı çözümleri sağlayabilmek üzere, biri "Ekonomik İşbirliği", diğeri ise daha sonra "Siyasi Komite" adını alacak iki komite kurmayı kararlaştırmıştır. "Ortak İşbirliği Komitesi" adını alan Ekonomik Komite; ortak girişim, ticaret, turizm, iletişim, kültürel mübadele gibi konularda işbirliği olanaklarını araştıracaktı. Siyasi Komite ise, sorun alanlarını tanımlayacak, görüş farklılıkları arasında-

13 Türkiye, Yunanistan'la olan "Mart Krizi"ni atlatır atlatmaz, 14 Nisan 1987'de Avrupa Topluluğu'na tam üyelik için başvuruda bulunmuştu, çünkü bu krizden sonra, özellikle kıta sahanlığı konusunda Türkiye ile Yunanistan arasında bir diyalog ortaya çıkmıştı.

ki mesafeyi kapatma olanaklarını araştıracak ve kalıcı çözümleri sağlamaya çalışacaktı.

6. İki taraf Başbakanlarının yılda en az iki kez buluşmaları, birbirlerine karşılıklı ziyaretler yapmaları ve aralarında doğrudan bir telefon hattı kurmaları kararlaştırılmıştır.

Davos Bildiri'sinde, Kıbrıs sorunundan hiçbir şekilde söz edilmemişti. Türkiye'nin görüşüne göre, Davos'ta ele alınmayan Kıbrıs sorunu BM Genel Sekreteri'nin görev ve etkinlik alanıydı.[14] Yunanistan'ın "Davos Ruhu"ndan beklentisi ise, Türkiye'nin Kıbrıs sorununda ödünde bulunmasıydı. Oysa Türkiye, Türk-Yunan ilişkilerinin yeniden inşa edilmesini ve yapıcı ve barışçı koşullara kavuşturulmasını hedeflemekteydi. Başka bir deyişle, Türkiye için önce Türk-Yunan ilişkileri, sonra Kıbrıs sorunu gelmekteydi.

Kanımca Davos Bildirisi'nde yer alan hususlar, iyimser bir hava yaratmanın dışında Türk-Yunan ilişkilerinde olumlu yönde gelişmeyi sağlayacak nitelikte değildi. Bildiride yer alan hususlar, belki iyi niyetle söylenmiş olan sözlerin ötesine gidememiş ve iki ülke ilişkilerinde olumlu sayılabilecek adımlar atılamamıştı.

Davos sürecinden sonra ilk olumlu gelişme, Türkiye'nin 5 Şubat 1988'de, Yunan uyrukluların Türkiye'de bulunan gayrimenkulleri üzerindeki haklarını donduran 2 Kasım 1964 tarihli gizli kararnameyi yürürlükten kaldırması olmuştu.

Siyasi Komite toplantısı, 24-26 Mayıs 1988 tarihlerinde Atina'yı ziyaret eden Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz[15] ile Yunanistan Dışişleri Bakanı Karolos Papulyas arasında gerçekleşmiş; ancak, görüşmelerin sonunda yayımlanan bildiride, taraflar arasında bir uzlaşma

---

14 Özal Hükümeti'nin, Kıbrıs sorununa çözüm bulunmasını öncelikle BM'den beklemesi dış politikada atılmış son derece yanlış bir adımdı. Kıbrıs sorununa, uluslararası örgütler tarafından değil, ancak Türkiye, Yunanistan, Kıbrıs Türk Yönetimi ile Kıbrıs Rum Yönetimi arasında yapılacak görüşmeler yoluyla bir çözüm bulunabilirdi.

15 Mesut Yılmaz, 29 Kasım 1987 seçimleri ertesinde kurulan İkinci Özal Hükümeti'nde Dışişleri Bakanı olarak görev yapmıştı.

ya da anlaşma konusunda fazla bir şey söylenmemişti. Dışişleri Bakanı Yılmaz, toplantılara ilişkin olarak tarafların bazı konularda anlaşmazlığa düştüklerini, bazı konularda ise kolay anlaşmaya vardıklarını söyleyerek, bir iyimserlik havası yaratmaya çalışmıştı.

Ekonomik Komite toplantısı ise, Devlet Bakanı Adnan Kahveci başkanlığındaki Türk heyeti ile Yunanistan Milli Ekonomi Bakanı Panayotis Rumeliyotis başkanlığındaki Yunan heyeti arasında 24-26 Mayıs 1988 tarihlerinde Ankara'da yapıldı. Ekonomik Komite toplantısının sonunda yayımlanan "Ortak Basın Açıklaması"na göre, taraflar arasında ekonomi, bankacılık, sigortacılık ve kültür alanlarında işbirliği yapılacaktı.

Ekonomik ve Siyasi Komitelerin işlerlik kazanması mümkün olamamıştı, çünkü Yunanistan'ın böyle bir niyeti yoktu.

Papandreu'ya göre Davos Bildirisi, uluslararası bir anlaşma olmayıp, iki kişi arasında varılmış olan kişisel bir anlaşma niteliğindeydi ve bu nedenle, anlaşmanın bağlayıcılığı yoktu.[16]

Başbakan Turgut Özal, 13-15 Haziran 1988 tarihlerinde Atina'ya resmi bir ziyarette bulunmuş; ancak, bu ziyaretten Türk-Yunan ilişkilerini olumlu yönde etkileyebilecek bir sonuç elde edilememişti. Görülüyordu ki, "Davos Ruhu"nun Türk-Yunan ilişkilerine hiçbir olumlu etkisi olmamıştı, çünkü Papandreu, Davos'u, Kıbrıs konusunda Türkiye'den ödün koparmak amacıyla kullanmak istemiş; ancak, Türkiye'den umduğunu bulamamıştı.

"Davos Ruhu", Türk-Yunan ilişkilerinde bir arzunun ifadesi olmakla sınırlı kaldı. Davos'un kısa zamanda çöktüğünün en belirgin işareti ise, Papandreu'nun, Başbakan Özal'ın Atina ziyaretini hiçbir zaman iade etmemesi ve Türkiye'yi ziyaretten kaçınmış olmasıydı. Türkiye ile Yunanistan arasında 1988 yılı boyunca süren diyalog, Papandreu'nun kalp rahatsızlığı ve özel yaşantısında Dimitra Liani'yle yaşadığı ilişki sonucunda Yunan kamuoyu nezdinde ve kendi partisi içinde de ciddi eleştirilere uğraması yüzünden kesintiye uğradı.

---

16 Fahir Armaoğlu, "Davos-Batı Trakya", *Tercüman*, 8 Haziran 1988.

18 Haziran 1989'da Yunanistan'da yapılan seçimler sonucunda PASOK'un iktidardan düşmesi ve Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanı olmasıyla, Papandreu ile Özal'ın başlatmış olduğu diyalog süreci tamamlanamamıştı.

Mersin Sorunu

Türk-Yunan ilişkilerinde Ocak 1989'da yeni bir kriz ortaya çıkmıştı. Buna "Mersin Sorunu" diyebiliriz. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'nın Viyana'da yapılan "1975 Helsinki Nihai Senedi Değerlendirme Toplantıları" 14 Ocak 1989'da sona ermişti. Bu çerçevede yapılan "Konvansiyonel İstikrar" görüşmelerinde, Sovyetler Birliği'nin sınırları üzerinde bulunan komşu ülkelerde ve sınırın öte yanındaki Sovyet topraklarında, "sınırlı kuvvet" bölgelerinin kurulması esası kabul edildi. Türkiye'nin Doğu Anadolu topraklarındaki "sınırlı kuvvet" bölgesi konusunda Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 5 Ocak 1989'da bir anlaşma yapıldı. Bu bölgenin Akdeniz'e inen sınırı, Mersin'in doğusunda denize ulaşmaktaydı. Yunanistan, bu anlaşmaya karşı gelerek, Mersin'in de sınırlı kuvvet bölgesinin içine alınmasını istedi, çünkü Mersin, Türkiye'nin Kuzey Kıbrıs'la olan en önemli deniz bağlantısıydı ve Mersin'in sınırlı kuvvet bölgesi içine alınması durumunda, askeri amaçlarla kullanılması sınırlanmış olacaktı. NATO müttefiklerinin Yunanistan ile Türkiye üzerinde baskı uygulaması sonucunda, sınırlı kuvvet bölgesinin sınırı, Mersin'in kuzeyindeki Gözne'ye kadar getirilmiş ve orada bırakılmıştı. Bu durumda Mersin, Türkiye'ye göre sınırlı kuvvet bölgesinin dışında, Yunanistan'a göre ise içindeydi. Mersin Sorunu böylelikle, Türk-Yunan anlaşmazlıklarından biri haline gelmişti.

Yunanistan'da 1989 Seçimleri ve Miçotakis Hükümeti

Yunanistan'da 18 Haziran 1989'da ve 6 Kasım 1989'da yapılan genel seçimlerde hiçbir parti tek başına iktidara gelemeyince,

8 Nisan 1990'da üçüncü kez seçimlere gidilmiş ve bu seçimlerin sonucunda, Miçotakis liderliğindeki Yeni Demokrasi Partisi tek başına iktidara gelmeyi başarmıştı.[17] Türkiye, bu yeni iktidarla diyalog başlatma girişiminde bulunmuşsa da, bu girişiminden olumlu bir sonuç alamamıştı, çünkü Yunanistan'da hangi parti iktidara gelirse gelsin; Kıbrıs, Ege uyuşmazlıkları ve Batı Trakya konularında Yunan politikası değişmemekte ve Türkiye karşısında aynı olumsuz tutumu sergilemekteydi.

Yeni Yunan Başbakanı Miçotakis 1990 Haziran'ında verdiği bir demeçte, Türk-Yunan diyaloğu için Kıbrıs sorununun çözümünü şart koşmuş ve bu sorun çözüme kavuşturulmadıkça, Türkiye'nin Avrupa Topluluğu üyeliğinin gerçekleşmesinin olanaksız olduğunu dile getirmişti.[18] Öte yandan Avrupa Topluluğu, 12 Eylül 1980'den sonra dondurulmuş olan 600 milyon ECU'luk[19] krediyi Eylül 1990'da serbest bırakmak istediği zaman, Miçotakis Hükümeti bu kararı da veto ederek kredinin Türkiye'ye verilmesini önlemişti.

Batı Trakya Sorunu

"Batı Trakya" denilen topraklar; doğuda Türk-Yunan sınırını oluşturan Meriç Nehri, batıda Struma Nehri, kuzeyde Bulgar-Yunan sınırı üzerindeki Rodop Dağları ve güneyde de Ege Denizi arasında kalan topraklardır. Batı Trakya Lozan Antlaşması'yla Yunanistan'a bırakılmıştı. 1923 yılında Batı Trakya nüfusunun çoğunluğunu Türkler oluşturmaktaydı.[20]

Yıllar içerisinde Yunan hükümetlerinin Batı Trakya'nın Türk nüfusunu eritme ve bölgeden kaçırma politikası başarılı olmuştu; 1980'lerde Batı Trakya'nın 350 bin olan toplam nüfusunun yalnızca 120 bin kadarı Türklerden oluşuyordu.

---

17 Konstantin Miçotakis, 11 Nisan 1990 - 13 Ekim 1993 tarihlerinde Yunanistan'ın Başbakanı olarak görev yapmıştı.

18 Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990)*, s.270.

19 ECU, Avrupa para sisteminde kabul edilen Avrupa para birimidir. (Y.N.)

20 Batı Trakya'da 191.699 olan toplam nüfusun 129.120'si Türk, 33.910'u Yunan'dı.

1954'ten itibaren Kıbrıs sorunu Türk-Yunan ilişkilerinin gerginleşmesine neden olurken, Yunanistan, Batı Trakya'daki Türk nüfusu da kendisi açısından tehlikeli bulmaya ve buradaki Türk varlığını eritmenin yollarını aramaya başlamıştı. Yunanistan, Batı Trakya Türklerinin mülkiyet haklarına kısıtlamalar getirmiş ve böylelikle, Türklerin toprak sahipliği giderek azalmıştı. Örneğin Türklere, bina inşaatına ve evlerin tamirine izin verilmemekteydi.

Türkler, mallarını, topraklarını ya da evlerini ancak Yunanlılara satabiliyordu. Türk'ün Türk'e gayrimenkul satması son derece güçleştirilmişti. Yunan bankaları, Yunanlılara gayrimenkul alımlarında kredi olanaklarını genişletirken, Türklerin kredi almalarını hemen hemen olanaksızlaştırmıştı.

Türklerin topraklarını ellerinden almada iki yöntem uygulanmaktaydı: Bunlardan biri, kamulaştırma ya da hazine arazisi iddiasıydı; ikincisi ise, Batı Trakya'nın neredeyse yarısının askeri açıdan yasak bölge haline getirilmesi ve böylelikle Türklerin, topraklarını kullanmaları olanağının ellerinden alınmasıydı.

Batı Trakya Türklerinin Osmanlı döneminden süregelen vakıf malları vardı. Yunan Hükümeti, 1990 yılında kabul ettiği bir yasayla, Lozan Antlaşması'nın da koruması altında bulunan vakıfları dernek haline getirmiş ve bunlar üzerinde denetim kurmuştu. Bu vakıfların gelirleri özellikle okul yapımı için kullanılırken, yasadan sonra bu gelirler Yunanistan Eğitim Bakanlığı'na teslim edilerek, Türklerin okul açma olanakları yok edilmeye çalışılmıştı. Böylelikle Türkler, çocuklarını Yunan okullarına göndermeye zorlanmıştı. Ayrıca Yunan Hükümeti, Batı Trakya'da ortaokul açmayarak, Türk çocuklarını diğer Yunan kentlerindeki ortaokullarda öğrenim görmeye zorlamış ya da Türk çocukları ilkokul eğitimiyle yetinmek zorunda bırakılmıştı. Öte yandan Yunan makamları, Türk okulları üzerinde de çok sıkı bir denetim uygulamaktaydı.

Vakıflar üzerinden yapılan baskılardan bir diğeri de, vakıf mallarının mülkiyeti konusunda tapu belgelerinin istenmesiydi.

Tapuların gösterilmemesi durumunda, Yunan Hükümeti vakıf mallarını Türklerin ellerinden almaktaydı.

Batı Trakya Türkleri, Yunan vatandaşı olmalarına karşın memuriyete alınmamakta ve Türkiye'de yükseköğrenim görmüş Batı Trakyalı Türk gençlerine iş verilmemekteydi.

Öte yandan Yunan hükümetleri, "Türk" kelimesinin kullanılmasını yasaklamakta ve "Türk azınlığı" yerine "Müslüman azınlık" deyimini dayatmaktaydı. 1983 Kasım'ında İskeçe ve Rodop Valilerinin başvurusu üzerine Yunan mahkemesi, "gençlik" ve "öğretmen" derneklerinden dördünün adında bulunan "Türk" ibaresinin çıkartılmasına karar vermiş ve bu derneklerin tabelalarından "Türk" ibaresi Yunan güvenlik güçlerinin müdahalesiyle çıkartılmıştı.

Yunan makamlarının bu baskı ve haksızlıklarını protesto etmek amacıyla, 1985 Kasım'ında, Batı Trakya Türklerinden operatör doktor Sadık Ahmet bir imza kampanyası başlattı. Ayrıca Dr. Sadık Ahmet, 24-26 Eylül 1987 tarihlerinde Selanik'te "Demokrasi ve İnsan Hakları" konulu uluslararası bir konferansta, "Batı Trakya'da Yaşayan Müslüman-Türk Azınlığın Şikâyet ve Dilekleri" başlıklı bir bildiriyi Konferans'a katılanlara dağıtmak isteyince, güvenlik güçlerince bu eylem engellenmişti.

Öte yandan Yunan Yargıtayı 4 Kasım 1987'de, adında "Türk" sıfatını taşıyan derneklerin kapatılmasına ilişkin mahkeme kararını onamak suretiyle, "Batı Trakya'da Türk bulunmadığını" da onaylamaktaydı. Bunun üzerine, 29 Ocak 1988'de Batı Trakya Türkleri büyük bir protesto yürüyüşü gerçekleştirmişti. Bu yürüyüş aynı zamanda, Özal Hükümeti'nin Batı Trakya Türklerine karşı ilgisizliğine de bir tepkiydi. Gerçekten Davos buluşmasında Özal, Batı Trakya sorunundan hiç söz etmemişti, çünkü Özal, Davos buluşmasının hiçbir biçimde zarar görmesini istemiyordu. Batı Trakyalılar, Davos'a feda edildiklerini anlamışlardı. İşte, Özal'ın dış politikada ödün veren tutumunun bir diğer örneği!

Menderes'le birlikte başlayan, liderlerin özellikle Batı ülkeleriyle ilişkilerinde hemen hemen her zaman alttan almaya ve karşı tarafın isteklerine boyun eğmeye yatkın tutumları, Atatürkçü dış politika anlayışının tam zıddıydı ve bu tür bir dış politika, Türkiye'ye yarardan çok zarar getirmekteydi.

Doktor Sadık Ahmet 24 Haziran 1988 tarihinde, "halkı huzursuz eden ve ülkenin uluslararası ilişkilerini zedeleyen yalan haber yaymak ve sahte imza kullanmak" suçlarından 30 ay hapis ve 100 bin drahmi para cezasına çarptırıldı. Bu olay Türkiye'de büyük tepki uyandırmış ve Doktor Ahmet'in duruşmalarını Türkiye'den birçok hukukçu ve avukat izlemiş; bu tepkiler üzerine Selanik İstinaf Mahkemesi de, tanıkların gelmediğini ileri sürerek davayı süresiz olarak erteleme yoluna gitmişti.

TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİ

1980-1983 Dönemi ve "Çevik Kuvvet"

ABD yönetimi, 12 Eylül darbesini anlayışla karşılamış ve Türkiye'ye yapılan ABD yardımlarının bu dönemde de sürdürüleceğini açıklamıştı. 12 Eylül 1980 günü ABD Dışişleri Bakanlığı'nın yayımladığı bildiride, Türkiye'deki terör ortamı ile ülkenin ekonomik sıkıntıları belirtilerek, Türk askerinin demokrasiyi geri getirmek amacıyla hareket ettiğine değinilmiş ve demokrasiye bir an önce dönülmesi dileği ifade edilmişti.[1]

İran'da İslami bir rejimin kurulmasının ve Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesinin ardından, Türkiye'de ABD'ye yakın askeri bir yönetimin kurulması ABD'yi memnun etmişti. Böylece, Türkiye ile ABD arasında yakın ilişkiler dönemi yeniden başlamaktaydı.

---

1 *American Foreign Policy-Current Documents, 1977-1980,* Washington, Department of State, 1983, s.530.

12 Eylül darbesinden sonra Türkiye-ABD ilişkilerinde en önemli gelişme, Ulusu Hükümeti'nin 18 Kasım 1980'de "Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması"nı onaylaması olmuştu. Bu anlaşmayla, -1985'e değin- üsler, savunma, ekonomik ve askeri yardım gibi konularda Türkiye-ABD ilişkilerinin çerçevesi çizilmekteydi.

1980-1983 döneminde Türk-Amerikan ilişkilerini etkileyen bir diğer gelişme de, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali üzerine ABD'nin, 1981 Mart'ından itibaren genellikle "Çevik Kuvvet" ismini alan "Hızlı İntikal Kuvveti"ni kurma kararı ve bu konuda Türkiye'ye de rol vermek istemesi olmuştu. 200 bin kişilik bu kuvvet, Ortadoğu'da bir buhran çıkması durumunda, hemen bölgeye sevk edilmek üzere daima hazır konumda tutulacaktı. Bu kuvvetin bir kısmının, Ortadoğu bölgesine bitişik konumda olması nedeniyle Türkiye'de bulundurulması ya da söz konusu kuvvetin ağırlıkları, teçhizatı ile silahlarının Türkiye'de depolanması söz konusu olmuştu. 12 Eylül öncesinde Demirel Hükümeti, Çevik Kuvvet'e sağlanacak kolaylıklar konusunda olumsuz bir tutum benimsemişti. 12 Eylül ertesinde askeri yönetim de, Türkiye'deki üslerin doğrudan Çevik Kuvvet tarafından kullanılmasına izin vermekte zorlandı. Öte yandan Evren, ABD'li yetkililere, NATO üyesi ülkelerin Ortadoğu'ya müdahale konusunda ortak bir karar almaları durumunda Türkiye'nin buna uyacağını; ancak, Türkiye'nin tek başına bu tür bir rol üstlenemeyeceğini bildirmişti.

12 Eylül yönetiminin Çevik Kuvvet konusunda çekingen tavır takınmasının başlıca nedenleri şunlardı: Türkiye'deki sol çevreler bu projeye tepki gösterebilirdi. Ayrıca Türkiye, ABD'nin Ortadoğu'daki siyasal hedefleri ve Çevik Kuvvet'in ne tür misyonlar üstleneceği konusunda yeterli bilgiye sahip değildi. Öte yandan Türkiye, bu proje yüzünden İran, Irak ve Libya gibi ticari ve ekonomik ilişkilerinin giderek arttığı ülkelerin tepkisini de çekmek istemiyordu. Asıl önemlisi ise, Çevik Kuvvet Ortadoğu'da son derece soğuk karşılanan bir proje olmuştu.

Türkiye, Çevik Kuvvet'in topraklarında tesisler edinmesini belli koşullarla kabul etti. 29 Kasım 1982'de Brüksel'de General Necdet Öztorun ile ABD'li Richard Perle tarafından bir Mutabakat Muhtırası (Memorandum of Understanding) imzalanmıştı. Bu muhtırayla, Türkiye'deki 10 havaalanının modernize edilmesi ve Muş ile Batman'da yeni teknolojilere uygun iki yeni havaalanı inşa edilmesi öngörülüyordu. Muhtırada, Ortadoğu bölgesine yapılacak bir müdahalede Türkiye'deki üslerin kullanılamayacağı belirtilmekte ve "alan dışı" müdahale yasaklanmaktaydı. Muhtırada ayrıca, malzeme, silah, cephane ve yakıtın ancak Türkiye'nin onayıyla ihraç edilebileceği ifade edilmekte; Türkiye'deki üslerden yapılacak hava harekâtlarının, ancak NATO tarafından onaylanmış harekât planının desteklenmesi ya da uygulanması için gerçekleşebileceği kaydedilmekteydi. Muhtırada Türkiye'deki üslerin NATO çerçevesinde kullandırılacağı hükmünün yer alması ve NATO onayı koşulunun getirilmesi, diğer müttefiklerin onayını da gündeme getirdiği için "alan dışı" harekâtların gerçekleştirilmesini zorlaştırıyordu. Görüldüğü gibi Türkiye, topraklarındaki üslerin Ortadoğu'daki gelişmelere müdahale amacıyla kullanılmasına ilişkin çekincesini muhtıraya koydurmuş; ayrıca, üslerin kullanımı için kendi onayının alınması koşulunu getirdiği için, duruma göre karar verme yetkisini de elinde tutmuştu.

Özal Dönemi (1983-1989)

1983 Kasım'ında yapılan genel seçimler sonucunda iktidara gelen Turgut Özal'ın liderliğindeki ANAP Hükümetleri, dış politikada genellikle ABD'ye dayanma politikası izlemişti. Özal, ABD ile yakın ilişkiler kurmanın ABD'nin Türkiye yanlısı politikalar izlemesinde daha yararlı olacağı inancındaydı. Bu nedenle Özal, öncelikle Türk-Amerikan ilişkilerindeki pürüzlü noktaları ortadan kaldırmaya çalışmış; öte yandan da, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine yönelmişti. Özal, iktidarının ilk döne-

minde, Türkiye'nin Batı savunmasına sağladığı stratejik katkı karşılığında ABD yardımının artırılmasını savunmuş; daha sonra ise yardım yerine ticarete ağırlık vermeye başlamıştı.[2]

İki ülke arasındaki ilişkilerdeki yakınlaşmaya karşın, ABD'den gelen yardım konusunda Türkiye'nin beklentileri tam olarak karşılanamamış; ayrıca, Ermeni sorunu, Kıbrıs ve Türk-Yunan ilişkileri konularında da ABD ile ilişkilerde sorunlar yaşanmıştı.

Özal'ın ABD ve Ortadoğu eksenli dış politikasının hedefi, Türkiye'yi, Ortadoğu'da ABD desteğinde önemli bir ülke durumuna getirmekti. Türkiye, bir yandan Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerini geliştirecek ve bölgeye ihracatını artıracak; öte yandan da, Ortadoğu'da etkin bir rol oynayarak ABD'den aldığı yardımda bir artış sağlayabilecekti.[3]

ABD ise, bir yandan Türkiye'nin Ortadoğu bölgesinde istikrara katkıda bulunmasını isterken; öte yandan da, Türkiye'yi İsrail'le yakınlaşmaya yöneltmek istemekteydi. ABD'li yetkililer, Türkiye'ye, gerek dış yardım gerek "Ermeni soykırımı" tasarıları gibi konularda Kongre'nin desteğini sağlayabilmek için, İsrail'le ilişkilerini geliştirmeyi öneriyordu. ABD'nin önerilerini göz önüne alan Özal da, bir yandan Ortadoğu ülkelerine yönelik ihracatın ve müteahhitlik işlerinin artmasını özendirirken; öte yandan da, Mart 1985 sonunda ABD'ye gerçekleştirdiği ziyarette gizlice Yahudi lobisinin önde gelenleriyle ve İsrail'in Washington Büyükelçisi'yle görüşmekteydi. Ancak, 1980'li yıllarda Arap dünyasında İsrail'e karşı çok sert tepki duyulmakta ve bu da, Türkiye'nin İsrail'le yakınlaşmasını önlemekteydi.

Türkiye'nin 12 Eylül yönetimiyle başlatılıp, Özal döneminde artarak sürdürülen ABD ve Ortadoğu eksenli dış politikası, basın ve muhalefet tarafından sert bir biçimde eleştiriliyordu. 12 Eylül yönetiminde ve Özal döneminin başlangıç yıllarında, Türkiye gi-

2 İlhan Uzgel, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası*, c.II, ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.50.
3 Agm, s.50.

derek Batı Avrupa'dan uzaklaşmış; hatta Özal, Batı Avrupa'yı ve Avrupa Topluluğu'nu küçümseyen bir tavır takınmıştı. Ancak, Ortadoğu pazarının 1980'lerin ortalarından itibaren tıkanması sonucunda, Özal Hükümeti, yüzünü yeniden Avrupa Topluluğu'na çevirmek zorunda kalacaktı.

ABD Yardımı

ABD'nin Türkiye'ye yapmakta olduğu askeri yardım, ABD Kongresi'nde her yıl tartışmalara konu olmakta ve bu nedenle de, Türk kamuoyunda tepkilere neden olmaktaydı. ABD Kongresi açısından Kıbrıs sorunu, Türk kamuoyu ve Türk Hükümeti için de yardıma uygulanan 7/10 oranı, ABD Kongresi ile Türk kamuoyunun tepkilerinin başlıca nedenleriydi.

ABD'nin 1980'lerde Türkiye'ye yaptığı askeri ve ekonomik yardım, hem miktarı hem de koşulları açısından Türkiye'yi memnun etmemekteydi. ABD, Türkiye'ye askeri yardımı, hibeleri de kapsayan Askeri Yardım Programı'nın (Military Assistance Program-MAP)[4] yanı sıra, Dış Askeri Satışlar (Foreign Militaray Sales-FMS) ve Güney Kanat Yardımı (Southern Regional Amendment-SRA) çerçevesinde yapmaktaydı. Ekonomik yardım ise, Ekonomik Destek Fonu (Economic Support Fund-ESF) isimli bir fondan karşılanmakta ve bu fondan sağlanan yardım bazen silah alımında da kullanılmaktaydı.

Türkiye'nin silah yardımını sağlamada en çok ve en uzun süre kullandığı yöntem FMS olmuştu. Türkiye, 1972 yılından itibaren FMS kredileri almakta olup, 1993 yılına değin 7,5 milyar dolarlık FMS kredisinin %60'ını kredi, %40'ını da hibe olarak kullanmıştı.

1980-1990 döneminde, ABD'nin Türkiye'ye yaptığı yardım genellikle askeri ağırlıklıydı. ABD'nin Türkiye'ye yaptığı ekonomik yardım, 1980'lerin başlarında yüksek miktarda olup, bu döne-

4 ABD'nin elinden çıkardığı ihtiyaç fazlası her türlü silah ve malzeme "Askeri Yardım Programı" çerçevesinde verilirken, bu program 1989'da sona ermişti.

min sonuna doğru inişe geçmişti. Askeri yardım ise, 1980'lerin ortalarında büyük miktarlara ulaştıysa da, dönem sonunda özellikle FMS kredilerinin hibe kısmı büyük düşüş göstermişti. ABD, Türkiye'ye yaptığı yardımı bazı koşullara bağlamıştı. Bu koşullardan en önemlisi, ABD'nin Kıbrıs sorununu gündeme getirmiş olmasıydı. ABD'deki Rum lobisi, özellikle KKTC'nin kuruluşundan sonra Kongre'deki girişimlerini artırmıştı. Bu girişimlerin sonucunda, 1984 yılı için ABD yönetiminin önerdiği 930 milyon dolarlık askeri ve ekonomik yardımda Kongre tarafından 200 milyon dolarlık bir indirim yapıldı. Aynı şekilde, Şubat 1987'de Reagan yönetiminin karşı çıkmasına karşın,[5] ABD Temsilciler Meclisi'ndeki yasa değişikliğiyle, Türkiye'nin aldığı askeri yardımı Kıbrıs'ta kullanmaması koşulu getirilmiş ve yardımda 200 milyon dolarlık bir indirime gidilmişti.

ABD Kongresi'nin Kıbrıs sorununda üzerinde durduğu başlıca husus, Türk askerinin Kıbrıs'tan çekilmesiydi. ABD Kongresi'nin bu tutumu takınmasında, ABD'nin daima Yunanistan'a yakın durması ile ABD'deki Rum lobileri etkili olmuştu. Böylelikle, ABD'nin Kıbrıs politikası ile Ada'daki Türk varlığını ve Türkiye'nin Kıbrıs'taki stratejik çıkarlarını korumayı amaçlayan Türkiye'nin Kıbrıs politikası birbiriyle çelişir duruma gelmişti.

ABD, Türkiye ile Yunanistan'a yaptığı askeri yardımlarda uyguladığı 7/10 ilkesini uygulamayı 1980'lerde de sürdürdü. Oysa 7/10 oranı, bir orantısızlığı ve Yunanistan lehine bir uygulamayı ifade etmekteydi. Reagan yönetimi, Türkiye'nin Ortadoğu'da oynadığı rol ve bölgede sahip olduğu stratejik önem nedeniyle, bu orana karşı olduğunu açıklamıştı. Buna karşın oran değişmemiş ve Reagan yönetiminin iktidarda olduğu 1981-1989 yıllarında Türkiye, bu oranı değiştirmek için çaba harcamakla birlikte, olumlu bir sonuç elde edememişti.

---

5 ABD'de 1980 Kasım'ında yapılan başkanlık seçimlerinde, önceki Başkan Jimmy Carter'ın yerine Ronald Reagan Başkan seçilmişti. Reagan, 20 Ocak 1981-20 Ocak 1989 tarihlerinde ABD Başkanı olarak görev yaptı.

ABD yardımının koşulları 1980'lerin sonuna doğru ağırlaşmaya başlamıştı. Koşulların ağırlaşmasında, Sovyetler Birliği'nde 1985'te Gorbaçov'un iktidara gelerek "Glasnost"[6] politikasını başlatması nedeniyle, uluslararası alanda gerilimin azalmasının rolü olmuştu.

ABD yardımının 1980'lerin ortalarından sonra azalmaya başlaması Özal yönetiminde rahatsızlık yarattı. Gerek ekonomik kalkınması gerek ordunun modernizasyonu için, Türkiye'nin 1980'ler boyunca ABD'nin yardımına gereksinimi vardı. Ancak Türkiye, Menderes döneminden sonra ABD'den en çok yardım aldığı bu dönemde dahi istediği oranda ve koşullarda yardım alamamıştı.

Görülüyor ki, Menderes'in, dış yardım almadan Türkiye'nin varlığını sürdürebileceğine inanmaması sonucunda ülkeyi dış borç batağına sürükleme politikası, aynen Özal tarafından da benimsenmiş ve böylelikle Türkiye, ekonomide ve dış politikada giderek tam bağımsızlıktan ayrılmıştı.

Ermeni Sorunu ve ABD

ABD'deki Ermeni toplumu ile lobisi, sözde "Ermeni soykırımı"nın tanınması için, 1980'lerin başından itibaren ABD yönetimi nezdinde yoğun girişimlerde bulunmaktaydı. Askeri yönetimin ardından 1983 yılı sonlarından itibaren Türkiye'nin yeniden sivil yönetime geçmesiyle birlikte, ABD Kongresi'nde Ermeni sorunu da gündeme gelmeye başlamıştı.

Osmanlı Devleti'nce Ermenilere karşı "soykırım" yapıldığı iddia edilen 24 Nisan tarihinin ABD'de "Ermeni soykırımı günü" olarak anılmasını öngören bir yasa tasarısı, 10 Eylül 1984'te Temsilciler Meclisi'nde kabul edilmişti. Yine aynı tarihlerde bu kez Senato

6 Glasnost; işyeri demokrasisi, seçimleri demokratikleştirme, parti içi demokrasinin geliştirilmesi; basına, sanata, bilime daha fazla özgürlüğün tanınması, yasa egemenliğinin sağlanması ve toplumsal örgütlenmenin güçlendirilmesi anlamına gelmekteydi.

Dış İlişkiler Komitesi'nde, "ABD dış politikasının yürütülmesinde Ermeni soykırımı benzeri uygulamaların önlenmesi hususunun göz önüne alınması"nı öngören bir tasarı yasalaştı. Söz konusu tasarıların kabul edilmesi, Türkiye'de Hükümet'in olduğu kadar, muhalefet partilerinin ve kamuoyunun da tepkisini çekmişti.

Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in, Başkan Reagan'ın daveti üzerine 26 Mayıs 1987 günü başlayacak olan ABD seyahati, Nisan ayında Kongre'de "yardım" ve "Ermeni sorunu" konularında Türkiye aleyhine olumsuz bir havanın doğması üzerine Ağustos ayına ertelenmiş; ancak, ABD tarafının bu tarihi kabul etmemesi nedeniyle, Evren'in ABD ziyareti ancak 26 Haziran-3 Temmuz 1988 tarihlerinde yapılabilmişti.

Öte yandan, Senato üyesi Robert Dole'un 1989 Ekim'inde Senato'ya sunduğu karar tasarısında, sözde "1915 Ermeni soykırımı"nın 75. yıldönümü olması nedeniyle, 24 Nisan 1990 tarihinin ABD'de "ulusal anma günü" olarak kabul edilmesi öngörülmekteydi. Bu karar tasarısı 17 Ekim'de Senato Adalet Komisyonu'ndan geçti. Bunun üzerine Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz, 11 Ekim 1989 günü TBMM'de gayet sert bir konuşma yapmış ve özetle, Ermeni sorununa ilişkin olarak daha tasnif edilmemiş 80-100 milyon belgenin bulunduğunu öne sürerek, arşiv belgelerinin tümünün irdelenmesi sonucunda soykırım iddialarının her türlü dayanaktan yoksun kalacağını dile getirmişti.

Cumhurbaşkanı Özal,[7] 1990 yılının Ocak ayında Washington'a yaptığı ziyarette, Senatör Dole'dan karar tasarısını geri almasını istemiş; ancak Dole, tasarıyı geri almayı değil, yalnızca üzerinde bazı değişiklikler yapmayı kabul etmişti. ABD Senatosu, Robert Dole'un "Ermeni Soykırımı Tasarısı"nı gündeme alıp almama hususunda 22 Şubat 1990'da oylama yapmış; ancak, tasarının

7 Turgut Özal, 9 Kasım 1989 - 17 Nisan 1993 tarihlerinde Cumhurbaşkanı olarak görev yapmıştı.

gündeme alınabilmesi için gerekli oy sayısı bulunamadığından, söz konusu tasarı reddedilmişti.[8]

Kürt Sorunu ve ABD

Türkiye-ABD ilişkilerinde Kürt sorunu, daha çok 1980'lerden itibaren önemli bir etken haline gelmişti. 1984 yazında başlayan PKK eylemleri yayıldıkça ve bunların kısa sürede bastırılamayacağı ortaya çıkınca, ABD'nin soruna ilgisi artmaya başladı. ABD, bir yandan Kürt sorununa yakın ilgi gösterirken; öte yandan da, Türkiye'nin toprak bütünlüğüne verdiği önemi vurgulamaktaydı.

ABD Dışişleri Bakanlığı'nın Şubat 1988'de yayımladığı yıllık insan hakları raporunda, Türk olmayan etnik kökenden gelen kişilerin toplumun ana dokusu içinde eritilmesinin Türk hükümetlerinin eskiden beri izledikleri bir politika olduğu belirtilmekte, Türkiye'deki Kürtlerden ilk kez azınlık olarak söz edilmekte ve Kürtlere dil ve kültür alanlarında haklarının tanınması gerektiği ileri sürülmekteydi.[9]

Öte yandan, çeşitli düzeydeki ABD yetkililerince yapılan açıklamalar da Türkiye'de rahatsızlık yaratıyordu. Örneğin, ABD Dışişleri Bakanlığı yetkilileri Türk hükümet yetkilileriyle insan hakları konusunda yaptıkları temaslarda, Kürtlerin, "1975 Helsinki Nihai Senedi"nde yer alan azınlık haklarından yararlanması gereğinden söz ediyordu.

1980'lerde ABD'nin Kürtlere yönelik politikasının amacı, Ortadoğu'da bir Kürt devletinin kurulmasını sağlamak değil; Kürtleri, bölgedeki siyasal gelişmeleri denetlemeye yardımcı olacak bir araç olarak kullanmaktı.

---

8 Türkiye'yi destekleyen Demokrat Partili Senatör Robert Byrd, üç gün süresince 14 saatlik bir konuşma yapmış ve tasarının Senato'nun gündemine alınmasını önlemişti.

9 Uzgel, agm, *Türk Dış Politikası*, s.66.

1980 Tarihli Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (SEİA)

Bilindiği gibi, 29 Mart 1980 tarihinde imzalanmış olan Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nın (SEİA) amacı, Türkiye ile ABD arasında NATO çerçevesinde savunma işbirliğinin gerçekleştirilmesiydi. Yine bu çerçevede iki taraf; ekonomik, bilimsel ve teknolojik işbirliğinde bulunacaktı. Bu anlaşmada öngörülen savunma işbirliğinin kapsamı, NATO Antlaşması'ndan doğan yükümlülüklerle sınırlı olacaktı. Böylelikle, Türkiye topraklarında bulunan üs ve tesislerin, NATO amaçları dışında, ABD'nin özellikle Ortadoğu bölgesine yönelik tek taraflı eylemlerini kolaylaştırmak için kullanılmasının yolu kapatılmış olmaktaydı.

Beş yıl için imzalanan bu anlaşma, dokuz maddelik bir esas anlaşmayla üç "tamamlayıcı anlaşma"dan oluşuyor, üç sayılı tamamlayıcı anlaşmaya ek olarak da yedi "tesis anlaşması" bulunuyordu. Bu tesis anlaşmaları; Sinop, Pirinçlik (Diyarbakır), İncirlik (Adana), Şahintepe (Gemlik), Elmadağ (Ankara), Karataş (Adana), Mahmurdağ (Samsun), Alemdağ (İstanbul), Kürecik (Malatya), Belbaşı (Ankara), Kargaburun (Tekirdağ) gibi Amerikalıların faaliyetinde bulunan 11 tesisin işleme ve düzenlemelerine aitti. Anlaşmaya göre, bütün bu tesisler bir Türk komutanın denetimi altında olacak ve Amerikalı komutan bu Türk komutanla işbirliği yapacaktı.

Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması, 17 Aralık 1980'de yürürlüğe girmişti. Anlaşmanın ilk beş yıllık süresi 17 Aralık 1985'te sona erdi. Bu süre sona ermeden önce Türkiye, anlaşmaya ilişkin şikâyetlerini dile getirmiş ve ABD'den yeni isteklerde bulunmuştu. Türkiye, ABD'nin, Türk ordusunun modernizasyonuna hız vermesini ve Türkiye'ye yaptığı yardımlara uygulanmakta olan 7/10 oranından vazgeçmesini, Kıbrıs sorunu, Ermeni sorunu ya da insan hakları gibi konuların yardım sorunuyla ilişkilendirilmemesini, ABD yönetiminin Türkiye'nin lobicilik etkinliklerinde yardımcı olması-

nı, Türkiye'ye yapılacak yıllık yardım miktarının değişmeyen bir rakam olarak bu anlaşmaya konulmasını ve özellikle Türkiye'nin ihracatının en önemli ihraç kalemini oluşturan tekstil ihracatına ABD'nin uyguladığı sınırlamaların kaldırılmasını ya da azaltılmasını, yani ABD'nin ithal kotalarının genişletilmesini istiyordu.

ABD yönetimi, Türkiye'nin taleplerinin bazılarına olumlu yaklaşırken, bazılarında değişiklik yapmayı reddetti. Örneğin, ABD yönetimi, Türkiye'nin ABD'ye ihracatının önündeki engellerin kalkmasının olanaksız olduğu görüşündeydi. SEİA'ya ilişkin olarak göz önüne alınması gereken bir husus; Türkiye'nin, anlaşmayı devlet olarak uygulama yükümlülüğünü üstlenmesine karşın, ABD yönetiminin, yükümlülüklerini yerine getirirken Kongre etkenini ileri sürmesi ve yardımda kesinti yapma yoluna başvurarak, anlaşmayı tam olarak uygulamayabilmesiydi. Başka bir deyişle ABD yönetimi, Türkiye'yle pazarlığında Kongre'yi bir koz olarak kullanmak istemekteydi.

16 Mart 1987'de Türk ve Amerikan Dışişleri Bakanları, aralarında bir "Ek Mektup" teati ederek, SEİA'yı 18 Aralık 1985'ten itibaren beş yıl süreyle uzatmıştı. Ancak, bu mektubun hiçbir yeni unsuru içermediği anlaşılmaktaydı. Reagan yönetiminin, 1988 yılı için Türkiye'ye yardım olarak önerdiği 913 milyon dolar Kongre'de 569 milyon dolara indirilmiş, bu yardım Kıbrıs koşuluna bağlanmış ve ayrıca, Kongre'de Ermeni sorunu ele alınmıştı. Görülüyor ki, SEİA Ek Mektubu, Türkiye'nin şikâyetlerine yanıt oluşturacak nitelikte değildi.

SEİA Ek Mektubu'na ilaveten bir de gizli protokol bulunmaktaydı. Bu protokole göre, İncirlik üssünde bulunan F-4 uçakları F-16 uçaklarıyla değiştirilecek ve bunların sayıları artırılacaktı. ABD, Türkiye'ye, 40 adet F-4 savaş uçağı hibe edecek, 100 milyon dolarlık ticari yardımın tümünü ve 490 milyon dolarlık askeri desteğin 320 milyon dolarını da hibe olarak verecekti.

SEİA Ek Mektubu ile gizli protokol, 21 Şubat 1988'de bir hükümet kararnamesiyle onaylandı. SEİA Ek Mektubu'nun onaylanma sürecinde Özal Dışişleri Bakanlığı'nı devre dışı bırakmıştı. Bu mektup, SEİA'yı karşılıklı ve tatminkâr bir temele oturtacağı yerde, var olan durumda hiçbir değişiklik meydana getirmemekteydi. SEİA'nın ikinci beş yıllık süresi 1990 yılının Aralık ayında dolmuş; ancak, Türkiye bu tarihten önce istek ve şikâyetlerini ABD'ye bildirmediğinden, anlaşma üçüncü bir beş yıl için otomatik olarak yürürlüğe girmişti.

ABD ile Ekonomik İlişkiler

Türkiye, 24 Ocak 1980 kararlarıyla, ihracata dayalı bir ekonomik büyüme modelini uygulamaya ve ihracatını artırabilmek için yeni pazarlar aramaya başlamıştı. Özal Hükümeti, 1980'lerin ortalarından itibaren, ABD ile ilişkilerinde "daha az yardım, daha çok ticaret" politikasına ağırlık vermişti. Bu, Türkiye'nin ekonomik yardım alması yerine, ABD ile ticari ilişkilerinin artmasını öngören bir yaklaşımdı. Türkiye, ABD'ye ihracatını artırdığında, ABD'den ya da uluslararası kuruluşlardan daha az yardıma gereksinim duyacaktı.

Özal, siyasal olarak yakın ilişkiler kurduğu ABD ile ticari ilişkileri de, en azından Ortadoğu ve Avrupa Topluluğu'yla ticari ilişkiler düzeyine getirmeyi hedeflemekteydi. Ancak, ABD'nin Türk ürünlerine kota uygulaması Özal Hükümeti'ni rahatsız etmekteydi. Özal Hükümeti, ABD sermayesini Türkiye'ye çekme konusunda da zorlanmaktaydı. Temmuz 1985'te "Türkiye-ABD Karşılıklı Yatırım Anlaşması" imzalanmış ve ABD'li yatırımcılara, kamulaştırılmaya gidilmeyeceği, bürokratik işlemlerin azaltılacağı, ek vergi getirilmeyeceği gibi güvenceler verilmişti. Ancak ABD'li yatırımcılar, bazı savunma yatırımları dışındaki alanlarda Türkiye'ye gelme konusunda isteksizdi. Bununla birlikte, Türkiye'deki yabancı

yatırımlar içinde ABD kaynaklı yatırımlar 1980'ler boyunca birinci sırayı almıştı.

ABD, Türkiye ile ekonomik ilişkilerinde açık bir çelişki içindeydi. Bir yandan, Türk ekonomisinin liberalizasyonunu isterken ve Türkiye'ye gümrük duvarlarını indirmesini önerirken; öte yandan da, Türk mallarına kota uygulamaktaydı.

ABD'nin Türkiye'nin ihraç ürünlerine kısıtlama uygulamasının nedenleri, ekonomik olmaktan çok siyasaldı. ABD, Ortadoğu gibi bir bölgede bulunan ve Sovyetler Birliği'ne sınırdaş olan bir Türkiye'yi, eşit ticari ilişkiler içinde bulunduğu bir ortak olarak değil, stratejik bir müttefiki olarak görmeyi yeğliyordu. Bu nedenledir ki, Özal'ın savunduğu "az yardım, çok ticaret" formülü ABD tarafından benimsenmemişti, çünkü Türkiye'yle ticari ilişkilerin artması ve ABD yardımının öneminin azalması ABD'nin Türkiye karşısındaki elini zayıflatacaktı.

TÜRKİYE-AVRUPA TOPLULUĞU (AT) İLİŞKİLERİ

Başlangıçta Batı Avrupa'da bir ekonomik birlik oluşturma amacıyla kurulmuş olan Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET), 1 Temmuz 1987'de imzalanan ve ekonomik birliği siyasal birliğe de dönüştürmeyi amaçlayan "Avrupa Tek Senedi"yle adını "Avrupa Topluluğu" (AT) olarak değiştirmişti.

Türkiye, 12 Eylül 1963'te Ankara'da imzaladığı "Ankara Anlaşması"[1] ile Avrupa Topluluğu üyeliğine ilk adımını attı. Türkiye'nin Topluluk'a tam üyeliğinin gerçekleşebilmesi için, 5 yıllık bir hazırlık dönemi ile 12 yıllık bir geçiş dönemi öngörülmüştü. Türkiye, ancak bu sürelerin sonunda "tam üyelik" için başvurabilecekti.

Türkiye'nin hazırlık dönemi öngörüldüğünden daha uzun sürmüş; 23 Kasım 1970'te Avrupa Topluluğu ile Türkiye arasında imzalanan ve 1 Ocak 1973 tarihinde yürürlüğe giren Katma Protokol'le[2] geçiş dönemi başlatılabilmişti. Türkiye, bazı malların gümrüklerini her yıl kademeli olarak 12 yılda, bazılarının gümrüklerini de 22 yılda sıfırlayacaktı; ancak, bunu gerçekleştiremedi.

---

1 Ankara Anlaşması, 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe girmişti.

2 Katma Protokol hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tuncer, *age*, s.98-100.

Öte yandan, Türkiye-AT Ortaklık Konseyi'nin[3] 1976 yılında aldığı bir karara göre, Türk işçilerinin Avrupa Topluluğu üyesi ülkelerde serbest dolaşımı kademeli olarak gerçekleşecek ve 1 Aralık 1986 tarihinden itibaren Türk işçileri serbest dolaşım hakkından yararlanabilecekti. Ancak Avrupa Topluluğu, bu yükümlülüğü yerine getirememiş, yani Türk işçilerinin serbest dolaşımını kabul etmemişti.

Askeri Yönetim Döneminde Avrupa Topluluğu'yla İlişkiler

12 Eylül darbesi karşısında Avrupa Topluluğu içinde iki farklı eğilim söz konusuydu. Fransa, Hollanda ve Danimarka'nın öncülüğünü yaptığı birinci grup, 12 Eylül'den dolayı Türkiye ile ilişkilerin askıya alınmasını istemekteydi. Almanya ile İngiltere'nin öncülüğünü yaptığı ikinci grup ise, Türkiye ile ilişkilerin olduğu gibi sürdürülmesinden yanaydı. Bu görüş, 16 Eylül'de yapılan Avrupa Topluluğu Bakanlar Konseyi toplantısında da benimsendi.

Öte yandan Avrupa Parlamentosu,[4] 18 Eylül'de Türkiye'ye derhal demokratik rejime dönme çağrısında bulunmuş ve askeri yönetimin uygulamalarını yakından izlemeye başlamıştı.

Ekim 1980'den itibaren Fransa, Federal Almanya, Belçika, Hollanda ile Lüksemburg, Türk vatandaşlarına vize uygulamaya başladı. Türkiye açısından büyük önem taşıyan serbest dolaşım, bu durumda çözümü daha zor bir sorun haline gelmekteydi.

Öte yandan, 1 Ocak 1981 tarihinde Yunanistan'ın Avrupa Topluluğu'na erken üyeliğinin gerçekleşmesi Türkiye açısından olumsuz bir gelişmeydi, çünkü Yunanistan, tarım ürünlerinin ihracatında Türkiye'ye kıyasla daha avantajlı bir duruma geldiği için, Avrupa Topluluğu içerisinde Türkiye'ye karşı güçlük çıka-

3 Türkiye-AT Ortaklık Konseyi, Ankara Anlaşması ve Katma Protokol'le belirlenen hedeflere ulaşılması için, gerekli kararları almakla görevlidir.

4 Avrupa Parlamentosu'nun temel işlevi, bir siyasal güç olarak Topluluk politikalarının hazırlanması için gereken kararları üretmektir.

rabilme olanağını elde etmiş oluyordu. Türkiye ile Yunanistan'ın ihraç ürünleri büyük ölçüde örtüşmekteydi. Yunanistan bu ürünleri Avrupa Topluluğu'na gümrüksüz ve kotasız sokabileceği için, bu durum Türkiye'nin ihracat dengesini bozabilecekti. Ayrıca, Yunanistan'ın Avrupa Topluluğu'na girmesiyle, Türkiye ile Yunanistan arasındaki uyuşmazlık konuları Yunanistan tarafından Topluluğun gündemine getirilebilir ve Avrupa Topluluğu, bazı sorunların çözümünü sağlayabilmek için, Türkiye'ye siyasal ya da ekonomik yaptırımlar uygulayabilirdi.

Kenan Evren ile Milli Güvenlik Konseyi üyeleri Türkiye'nin hızla Yunanistan'ı yakalamasını istiyordu. Dışişleri Bakanlığı da bu görüşe katılırken, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) içinden itirazlar yükselmişti. Avrupa Topluluğu'yla ilişkileri kimin yürüteceği konusunda Dışişleri ile DPT arasında yıllardır var olan yetki karmaşası ile iki başlılık sorunu, askeri yönetim tarafından da tam anlamıyla çözülememişti.

5 Haziran 1981'de Brüksel'de yapılan Ortaklık Konseyi toplantısında Türkiye, ülkede demokrasiye dönüldükten sonra tam üyelik başvurusunda bulunacağını Avrupa Topluluğu'na resmen bildirdi. Avrupa Topluluğu, buna herhangi bir olumsuz tepki göstermemişti.

1981'in ikinci yarısından itibaren, Avrupa Topluluğu'nun askeri yönetime karşı tavrı sertleşmeye başlamıştı. Bunun nedeni ise, Türkiye'deki yönetimin sendikaları, siyasal partileri ve sivil toplum örgütlerini hedef alan baskılarıydı. Avrupa Parlamentosu, 10 Nisan 1981'de kabul ettiği karar tasarısı uyarınca, Türkiye yönetiminin 12 Eylül öncesinde var olan demokratik kurumları iki ay içerisinde yeniden oluşturamaması durumunda, Avrupa Topluluğu'yla kurulan ortaklık rejiminin askıya alınmasını Türkiye-AT Ortaklık Konseyi'nden isteyecekti.

4 Kasım 1981'de Avrupa Parlamentosu, 1982-1986 dönemini kapsayan 4. Mali Protokol'ün askıya alınması yönünde bir kara-

rı kabul etti.[5] Böylelikle, protokol gereği Türkiye'ye verilmesi öngörülen 600 milyon ECU'luk kredi verilemedi. Avrupa Topluluğu öte yandan, 1982 boyunca Türkiye'nin tekstil ürünlerinin tümüne yeni sınırlamalar getirmiş ve yeni kotalar koymuştu. Avrupa Topluluğu'nun bu tutumunun temel nedeni, Avrupa Topluluğu ülkelerinin tekstil alanında yaşadığı kriz ve bir milyona yakın kişinin işsiz kalmasıydı.

Türkiye'de ise, 17 Kasım 1982'de yapılan referandum sonucu yeni anayasa büyük bir çoğunlukla kabul edilmiş; ancak, Avrupa'da bazı çevreler bu referandumu demokratik bulmamıştı.

Özal Döneminde Avrupa Topluluğu'yla İlişkiler

Avrupa Topluluğu, Türkiye'deki 1983 seçim hazırlıklarının partilere getirilen kısıtlamalar nedeniyle, demokratik kurallara uygun olmadığı sonucuna varmış ve böylece, Türkiye ile Avrupa Topluluğu arasındaki ilişkiler resmen dondurulma noktasına gelmişti.

6 Kasım 1983 seçimleri sonucunda iktidara gelen Turgut Özal'ın liderliğindeki ANAP Hükümeti'nin ilk işi, Türkiye ile Avrupa Topluluğu arasındaki ilişkilerin canlandırılması için harekete geçmek oldu. Ancak, Türkiye'de demokrasi ve insan hakları konularında olumlu gelişmelerin gerçekleştiğine Avrupa Topluluğu'nun bazı üyelerini inandırabilmek güç olmuştu.

Özal döneminde Avrupa Topluluğu'yla ilişkilerde yaşanan iki önemli sorun, Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'yla ilişkilerinin normalleşmesini engellemekteydi. Bu sorunlardan biri, Yunanistan'ın, Türkiye-Avrupa Topluluğu ilişkilerinin önüne set çekmesi; ikincisi ise, Federal Almanya ile yaşanan Türk işçilerinin serbest dolaşımı konusundaki anlaşmazlıktı. Federal Almanya,

5 1964-1986 yıllarını kapsayan Mali Protokoller döneminde, Türkiye toplam olarak 827 milyon ECU tutarında mali yardım almıştı. Mali Protokoller kapsamındaki yardım, hibelerden ve ağırlıklı olarak kredilerden oluşmaktaydı.

serbest dolaşımın ertelenmesini istiyordu. Almanya'ya göre, Türk işçilerinin sosyal ve ekonomik koşullarının düzeltilmesi karşılığında, Türkiye serbest dolaşım konusunda daha fazla diretmemeliydi. Federal Almanya'nın yanı sıra, Fransa, Hollanda, Belçika gibi Türk işçilerinin yoğun olarak bulundukları ülkeler de serbest dolaşıma karşı çıkıyordu. Bunun üzerine Özal, tam üyelik başvurusu sonuçlanana kadar bu konuda ısrarcı olmamaya karar verdi.

Özal, 1 Aralık 1984'te, Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na tam üyelik için başvurma zamanının geldiğini açıklamıştı. Avrupa Topluluğu yetkilileri ise, tam üyelik için ne Türkiye'nin ne de Avrupa Topluluğu'nun hazır olduğunu ileri sürmekteydi. Öte yandan Özal, 1980'den beri bakanlar düzeyinde toplanmayan Ortaklık Konseyi'nin 1986'da toplanabilmesi için yoğun çaba harcamaktaydı. Nihayet Türkiye-AT Ortaklık Konseyi, 12 Eylül'den sonraki ilk toplantısını 16 Eylül 1986'da Brüksel'de yapabilmiş ve böylelikle, Türkiye-Avrupa Topluluğu ilişkileri yeniden hareketeye geçirilmişti. Ancak bu toplantıda, işçilerin serbest dolaşımı ve 4. Mali Protokol'ün serbest bırakılması gibi ciddi sorunlar ele alınmamıştı.[6]

Avrupa Topluluğu işlerinden sorumlu Devlet Bakanı Ali Bozer, Kasım 1986'da, işçilerin serbest dolaşımının başlatılması için Avrupa Topluluğu'na başvurmuş; Avrupa Topluluğu Bakanlar Konseyi ise, 24 Kasım 1986'da verdiği yanıtta, bu konudaki uygulamanın nasıl yapılacağına Ortaklık Konseyi'nin karar vermesi gerektiğini belirtmişti.

Türkiye'nin tam üyelik başvurusunun yapılacağı 14 Nisan 1987 tarihine değin planlı bir çalışma uygulamaya konuldu. Bu çerçevede, Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na Türk vatandaşlarının bireysel başvuruda bulunabilmesi 1987 yılı başında sağlandı. İkinci olarak Hükümet, tam üyelik başvurusunu Yunanistan'ın veto etmesini önleyebilmek amacıyla, Türkiye'deki Yunan

6 Yunanistan'ın vetosu nedeniyle 4. Mali Protokol işlerlik kazanamıyordu.

gayrimenkullerinin satışını yasaklayan 1964 tarihli gizli kararnameyi kaldıracağını Şubat 1988'de açıkladı. Üçüncü olarak, serbest dolaşım hakkı üzerinde ısrar edilmekten vazgeçildi. Dördüncü olarak Hükümet, ülke çapında açılan inşaat ihalelerinde Avrupa Topluluğu firmalarının başarılı olmasına özen gösterdi. Beşinci olarak, Türkiye'nin Avrupa Topluluğu için taşıdığı siyasal önem vurgulandı. Ve altıncı olarak, Türkiye'nin Avrupa'dan dışlanması durumunda, ülkedeki radikal İslamcı akımların güç kazanacağı ve bu gelişmenin Avrupa'nın bölgedeki çıkarlarına aykırı sonuçlar doğurabileceği Avrupalılara duyuruldu.[7]

Türkiye'nin Tam Üyelik Başvurusu (14 Nisan 1987) ve Başvuruya Tepkiler

Devlet Bakanı Ali Bozer 14 Nisan 1987'de, Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na tam üyelik başvurusunu yaptı. Böylelikle, Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na tam üyelik yolundaki ilk resmi adım atılmış oldu.

Türkiye, bir yandan, tam üyelik başvurusunun dış piyasalara vereceği güven ortamı çerçevesinde ülkeye nakit akışını hızlandırmak isterken; öte yandan da, tam üyelik sayesinde Avrupa Topluluğu'nun sağlayacağı avantajlardan yararlanmak istiyordu. Ancak Avrupa Topluluğu; Yunanistan, İspanya ve Portekiz'e tanıdığı bu olanağı Türkiye'ye tanımak istemiyordu.

Türkiye, Avrupa Topluluğu'na tam üyeliği, "Batılılaşma" ve "çağdaşlaşma" çabasının gerekli bir sonucu olarak görmekteydi. Öte yandan, Avrupa Topluluğu'na tam üye olan Yunanistan'la eşitliği sağlayabilmek için, Türkiye'nin de bu Topluluğa tam üye olması gerekiyordu, zira Yunanistan, karar mekanizmalarında yer aldığı Avrupa Topluluğu'ndaki bütün olanaklarını Türk-Yunan sorunlarının Avrupa Topluluğu'yla ilişkilendirilmesine yönlendir-

7 Çağrı Erhan, Tuğrul Arat, "AT'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası*, c.II, ed. Bakın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.93-94.

mişti. Ayrıca, Avrupa Topluluğu'nun 1981 ve 1986 yıllarında genişlemesinden sonra,[8] Türkiye'nin, İzlanda ve Norveç'le birlikte NATO üyesi olan, ancak, Avrupa Topluluğu üyesi olmayan üç Avrupalı ülkeden biri olması Hükümetçe hoş karşılanmamaktaydı.[9]

Türkiye'nin tam üyelik başvurusuna Yunanistan ile Lüksemburg'dan olumsuz tepki gelmişti. Federal Almanya da, tam üyeliğe karşı çıkan devletler arasındaydı. Bonn, Türkiye ile Avrupa Topluluğu'nun ilişkisinin "tam üyelik" yerine, "gümrük birliği" şeklinde olmasını savunmaktaydı. Almanya'nın bu bakış açısı Ankara tarafından kaygıyla karşılanmıştı. Belçika ve İngiltere ise, Türkiye'nin tam üyeliği konusunda ılımlı bir tutum sergilemekteydi.

Türk kamuoyu tam üyelik başvurusunu olumlu karşılamıştı. Kapatılan Milli Selamet Partisi'nin devamı niteliğindeki Refah Partisi dışındaki büyük partilerin tümü başvuruyu desteklemekteydi. Doğru Yol Partisi ile Demokratik Sol Parti, başvurunun Türkiye'nin Avrupa'daki itibarını artıracağı görüşündeydi; Sosyaldemokrat Halkçı Parti ise, başvurunun Avrupa Topluluğu tarafından kabul edilebilmesi için, demokrasi alanında köklü reformların yapılması gerektiğini öne sürüyordu.

Türkiye'nin Avrupa Topluluğu Üyeleri Nezdindeki Girişimleri

1987-1989 yıllarında Türkiye, başvurusunun kabul edilebilmesi için yoğun çaba sarf etmişti. Bu çerçevede, Avrupa Topluluğu üyelerinin başvuru konusunda ikna edilebilmeleri amacıyla, Yunanistan ve diğer ülkelerle ikili temaslar gerçekleştirildi. Ankara, Atina'yla girilecek bir yumuşama sürecinin Türkiye-Avrupa Topluluğu ilişkilerini de olumlu etkileyeceği görüşündeydi. Özal, Şubat ve Mart

8 Yunanistan, 1 Ocak 1981'de; İspanya ile Portekiz ise, 1 Ocak 1986'da Avrupa Topluluğu'nun üyesi olmuştu.

9 Norveç ile İzlanda, Avrupa Topluluğu'na üye olmayı istememekteydi.

1988 tarihlerinde Yunan Başbakanı'yla bir araya gelmiş; ancak Yunanistan'ın, Avrupa Topluluğu organlarında Türkiye karşıtı tutumundan vazgeçmesini sağlayamamıştı. Bunun üzerine Türk yetkililer, diğer üyelerin Yunanistan'ı ikna edebileceği düşüncesiyle, başka Avrupa başkentlerindeki ikili temaslarını sürdürdü. Ancak, Yunanistan'ın Türkiye'nin tam üyeliğine ilişkin olumsuz tutumunu diğer Avrupa Topluluğu üyeleri de üstü kapalı paylaşmaktaydı.

İkili temasların yanı sıra Türkiye, Ortaklık Konseyi'nin toplanması için de yoğun çaba harcamaktaydı. Oysa Yunanistan, Kıbrıs ve insan hakları konularının Ortaklık Konseyi toplantısının gündemine alınmaması durumunda, Konsey'in toplanmasına karşı olduğunu bildirmişti. Federal Almanya da bu konuda Yunanistan'a destek vermekteydi. Öte yandan, Mayıs 1988'de Belçika'da bir araya gelen Avrupa Topluluğu Komisyonu[10] üyeleri, 1992'ye değin Topluluğa yeni üye alınmaması konusunda görüş birliğine varmış ve Türkiye'nin üyeliğinin bu tarihten çok sonraya sarkacağı üzerinde anlaşmıştı.

Avrupa Topluluğu'nun Türkiye'nin üyeliği konusunda takındığı bu olumsuz tutum üzerine Türkiye de, 1988 ortalarından itibaren Avrupa Topluluğu'nun Türkiye için tek seçenek olmadığını; Avrupa Topluluğu'na alınmaması durumunda, Türkiye'nin ABD ve Kanada'yla, Sovyetler Birliği, EFTA ülkeleri ve İslam ülkeleriyle daha yakın işbirliğine gidebileceğini ileri sürmeye başlamıştı.

Avrupa Topluluğu Komisyonu'nun Türkiye'nin Üyelik Başvurusu Karşısındaki Tutumu

Avrupa Topluluğu Komisyonu, 18 Aralık 1989'da, Konsey'e Türkiye'nin tam üyelik başvurusunun şimdilik askıya alınma-

10 Avrupa Topluluğu Komisyonu, Topluluğun politikalarının tasarlayıcısı ve koordinatörü, yani Avrupa Topluluğu'nun yürütme organıdır. Komisyon; mevzuat önerileri hazırlayıp, Avrupa Parlamentosu ile Avrupa Konseyi'ne sunar ve bu organlarca hazırlanan bütçe ve programları uygulamakla yükümlüdür.

sını önerdi. Avrupa Topluluğu Komisyonu Türkiye Masası Şefi Eberhard Rhein tarafından hazırlanan raporda, Türkiye'nin tam üyelik başvurusu reddedilmiyor; ancak bu başvurunun, Avrupa Topluluğu'nun tek bir siyasal birlik haline geleceği 1993 yılından sonra yeniden ele alınabileceği belirtiliyordu. Söz konusu raporda, Türkiye'nin, Kıbrıs ile Yunanistan'a ilişkin tutumları eleştirilmekte, Yunanistan ile toprak anlaşmazlıkları ve Ege'de uyuşmazlıkları olduğu sürece, Yunanistan'ın, Türkiye'nin tam üyeliğini onaylamasının beklenmemesi gerektiği yer almaktaydı. Raporda ayrıca, Türkiye'nin üyeliğinin siyasal ve mali açılardan büyük bir yük olacağı, Türkiye'nin ekonomik çıkarları ile siyasal, kültürel ve idari geleneklerinin Topluluk üyelerine ters düştüğü, Türkiye'nin İslam ülkeleriyle yakın ilişkilerinin olduğu, Topluluk üyesi ülke halklarının çoğunluğunun Türkiye'yi üye olarak benimsemediği ve Türkiye'nin, Avrupa kültürü ile siyasal mirasının bir parçası olmadığı ifade edilmekteydi.

Komisyon'un görüşüne göre; Türkiye ile Avrupa Topluluğu'nun makroekonomik göstergeleri arasındaki yapısal farklılıklar, Türkiye'de yerli sanayii korumaya yönelik önlemlerin sürmesi, çalışanların düşük gelir düzeyi ve sosyal güvence düzeylerinin yetersizliği, enflasyon ve işsizlik gibi kronik sorunlar, Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na tam üyelik sürecini olanaksız kılacak nitelikteydi. Komisyon'a göre, Türkiye'nin siyasal durumu da tam üyeliğe geçişini engellemekteydi. Türkiye'de siyasal alandaki yasaklar ve sendikalar üzerindeki kısıtlamalar hâlâ geçerliydi. İnsan hakları konusunda ise, Türkiye Avrupa demokrasilerinin çok gerisindeydi ve azınlıkların (Kürtler kastedilmekteydi) demokratik haklarının tanınması konusu hâlâ çözüm bekler durumdaydı. Öte yandan, Türkiye ile Yunanistan arasındaki Kıbrıs uyuşmazlığı da, Türkiye-Avrupa Topluluğu ilişkilerini olumsuz etkilemekteydi. Komisyon'un görüşüne göre, söz konusu sorunların çözümü, Avrupa Topluluğu'nun siyasal ölçütlerine uyabilmek için atılması gereken zorunlu adımlardı.

Komisyon, Türkiye'nin tam üyelik için gerekli nitelikleri taşımadığını belirttikten sonra, ekonomik durumu bozuk olan Türkiye'nin katılımıyla Avrupa Topluluğu üyelerinin sırtına büyük bir yük bineceğini öne sürmekteydi. Öte yandan, Türk işçilerinin serbest dolaşım hakkı sayesinde Avrupa Topluluğu ülkelerinde çalışabilmeleri, bu ülkelerde var olan işsizlik oranlarının da yükselmesine yol açacaktı.

Komisyon, Avrupa Topluluğu Bakanlar Konseyi'ne, Türkiye ile Avrupa Topluluğu arasında tam üyelik görüşmelerinin başlatılmasının hem Türkiye hem de Avrupa Topluluğu açısından yararlı olmayacağı görüşünü iletti. Komisyon, Türkiye-Avrupa Topluluğu ilişkilerinde 1995 sonuna değin gümrük birliğinin tamamlanması, mali işbirliğinin canlandırılması, sınai ile bilimsel-teknolojik işbirliğinin geliştirilmesi ve siyasal ve kültürel bağların güçlendirilmesi alanlarında taraflarca çalışmalar yapılmasını önerdi. Komisyon, Türkiye-Avrupa Topluluğu ilişkilerinin şimdilik "ortaklık ilişkisi" çerçevesinde yürütülmesini uygun görmekteydi. Komisyon'un görüşü, Avrupa Topluluğu Bakanlar Konseyi'nin 5 Şubat 1990'da yaptığı toplantıda aynen benimsenmişti.

1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla, Doğu Avrupa ülkeleri Avrupa Topluluğu'nun öncelikli ilgi alanı haline gelmişti. Avrupa Topluluğu'nun bu ülkeleri bünyesine alabilmesi, ancak mali olanaklarını bu ülkelere yönlendirmesiyle mümkün olabilecekti. Bunu yapabilmesi için de, Türkiye'nin tam üyeliğe kabul edilmesi gibi Avrupa Topluluğu'nun üzerine fazladan yük almaması gerekecekti.

1980'li yıllarda Türkiye'nin giderek laiklikten uzaklaşması yadsınamayacak bir gerçekti. Ülkede irtica hareketi hız kazanmış ve Türk dış politikası, Cumhuriyet tarihinde görülmedik bir biçimde "İslamcı" izler taşımaya başlamıştı. Türkiye'deki bu gidişat, dış dünyada Türkiye'nin "Doğu'ya kayması" ve Batı'dan giderek uzaklaşması olarak yorumlanmaktaydı.

TÜRKİYE-SOVYETLER BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ

Sovyetler Birliği'ndeki Siyasal Gelişmeler

1980'lerde Sovyetler Birliği'nde gerçekleşen en önemli gelişme 10 Kasım 1982'de Brejnev döneminin sona ermesiydi. Leonid Brejnev'in yerine geçen Yuri Andropov (12 Kasım 1982-10 Şubat 1984) ve ondan sonra gelen Konstantin Çernenko (13 Şubat 1984-10 Mart 1985), kendilerinden önceki Komünist Partisi Genel Sekreterleri kadar etkili olamamıştı. Bu nedenle, Brejnev sonrası dönemin, 11 Mart 1985'te Mihail Gorbaçov'un Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreterliği'ne getirilmesiyle başladığı söylenebilirdi.

Gorbaçov'un devraldığı Sovyetler Birliği'nin başlıca gereksinimleri, ekonomik yeniden yapılanma ("perestroyka") ile siyasal dönüşümdü ("glasnost").[1] Ülkenin yeni ekonomik-toplumsal yapı-

1 "Perestroyka" ile birlikte; planlamanın yerini piyasanın, devlet mülkiyetinin yerini özel mülkiyetin, ulusal büyüme modelinin yerini kapitalist ekonomiyle bütünleşmenin alması amaçlanmaktaydı. "Glasnost" ise; işyeri demokrasisi, seçimleri demokratikleştirme, parti içi demokrasinin geliştirilmesi; basına, sanata, bilime daha fazla özgürlüğün tanınması, yasa egemenliğinin sağlanması ve toplumsal örgütlenmenin güçlendirilmesi anlamına gelmekteydi.

sı ve siyasal dönüşümü dış politikasına da yansıdı. Dış politikada "karşılıklı bağımlılık" ve "uluslararası işbirliği" ilkeleri benimsendi. Bu arada, 2 Temmuz 1985'te Gromiko'nun yerine Şevardnadze, Sovyetler Birliği'nin yeni Dışişleri Bakanı olmuştu.

Gorbaçov, ABD ve Batı'yla silahsızlanma görüşmelerini başlattı. Gorbaçov, bir yandan ülke içerisinde ekonomik yeniden yapılanmayı ve demokratikleşme sürecini yürütürken; öte yandan da, dış ilişkilerde sorun yaşamak istemiyordu. 1985'teki Cenevre Silahsızlanma Konferansı'nda bir araya gelen Gorbaçov ile Reagan, nükleer silahlanmanın uzaya taşınmaması ve orta menzilli silahların azaltılması konularında anlaşmaya vardılar. Bundan böyle Sovyetler Birliği'nce izlenen dış politikanın amacı, Sovyetler'i uluslararası kapitalist sistemin içerisine eklemlemeydi.

1980-1983 döneminde, Türk-Sovyet ilişkilerinde genel bir durgunluk gözlemlenmekteydi. Bu durumun nedeni, büyük bir olasılıkla Sovyetler Birliği'nin 26-27 Aralık 1979'da Afganistan'ı işgali ile Türkiye'de 12 Eylül 1980 darbesi ertesinde kurulan askeri yönetimdi. Ancak, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerde gelişmeler kesintisiz biçimde sürdürülmüştü. 21 Eylül 1980-13 Aralık 1983 tarihlerinde iktidarda bulunan Ulusu Hükümeti'nin programında da, Sovyetler Birliği'yle dostane ilişkilerin geliştirilmesine özel önem verileceği kaydedilmekteydi.

Sovyetler Birliği'yle Ekonomik İlişkiler

Birinci ve İkinci Özal Hükümetlerinin programlarında, Sovyetler Birliği'yle ilişkilerin özellikle ekonomik alanda geliştirileceği vurgulanmaktaydı. Sovyetler Birliği de benzer bir tutum benimsemişti. 10 Mart 1981'de Sovyetler Birliği'yle "Seydişehir Alüminyum Fabrikası'nın Genişletilmesine İlişkin Sözleşme" imzalandı. Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ticaret hacmi 1982'de %30 oranında artırıldı. 20 Mayıs 1982'de iki ülke arasında "Ödemelerde Serbest Dövize Geçilmesine İlişkin Protokol" ile

"1977 tarihli Türkiye-Sovyetler Birliği Bilimsel ve Teknik İşbirliği Anlaşması'nın Yürürlüğe Girmesine İlişkin Program" imzalandı.

18 Eylül 1984'te imzalanan "Doğal Gaz Anlaşması", iki ülke arasındaki ilişkilerde bir dönüm noktası olmuştu. Bu anlaşma, müteahhitlik hizmetleri ile ticari işbirliği alanlarında yeni olanaklar yaratmaktaydı. Türkiye, 1987'den başlayarak 25 yıl boyunca, serbest döviz karşılığında Sovyetler'den toplam 120 milyar metreküp doğal gaz almayı kabul etmişti. Doğal Gaz Anlaşması, ilk kez Türkiye için müteahhitlik hizmetinin önünü açtı. Öte yandan bu anlaşma, Türkiye'nin ihracatının çeşitlenmesine de katkıda bulunmuştu. İhracatta çeşitliliğin yanı sıra, miktar artışı da gerçekleşti ve birçok Türk malı Sovyetler Birliği'nde satılmaya başlandı. Bu anlaşma ayrıca, Türk-Sovyet kuruluşlarını ortaklığa özendirmiş ve ortak kuruluşlar her iki ülkede de birçok yatırım yapmıştı. Doğal Gaz Anlaşması, Türkiye'nin enerji politikasında açılım yaratmakta ve doğal gaz, ikili ticarette ilk kez sürekliliği olan bir mal durumuna gelmekteydi.

Sovyetler Birliği Bakanlar Kurulu Başkanı Nikolay Tikhonov'un 25-27 Aralık 1984'te Türkiye'ye yaptığı resmi ziyaret sırasında "Ekonomik, Ticari, Bilimsel ve Teknik İşbirliğinin Geliştirilmesine İlişkin Uzun Vadeli Program", 1986-1990 dönemini kapsayan "Mal Değişimine İlişkin Anlaşma" ve "Kültürel ve Bilimsel Değişim Programı" imzalanmıştı.

6 Temmuz 1989'da Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında "Sınır ve Kıyı Ticareti Anlaşması" imzalandı, Sarp sınır kapısı açıldı ve 1990'larda büyük rakamlara ulaşacak olan bavul ticareti başladı.

1980-1991 döneminde, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ihracat %261,4, ithalat da %506,4 artmıştı. 1989'da devlet dışı kuruluşlarla gerçekleştirilen ticaret ise, toplam ticaretin %20'sini oluşturmaktaydı.

İki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesinde bir başka etken de Eximbank kredileriydi. 1989-1991 yıllarında Türkiye,

Sovyetler Birliği'ne 1 milyar 150 milyon dolarlık Eximbank kredisi açmıştı.

Kasım 1990'da, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında "Kültürel İşbirliği Anlaşması" imzalanmış, Aralık'ta da Dışişleri Bakanı Şevardnadze Ankara'yı ziyaret etmişti. Bu ziyaretin sonucunda; uyuşturucu kaçakçılığıyla mücadele, Karadeniz'de balıkçılık alanında işbirliği, adli yardımlaşma ve yatırımların karşılıklı özendirilmesi konularında dört anlaşma imzalandı.

Cumhurbaşkanı Özal'ın Mart 1991'de Sovyetler Birliği'ni ziyareti sırasında ise, iki ülke arasında "Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Anlaşması" imzalanmış ve bu anlaşma, daha sonra Rusya Federasyonu'yla kurulan ilişkilerin temelini oluşturmuştu.

TÜRKİYE-BULGARİSTAN İLİŞKİLERİ

1980'lerde Bulgaristan'da yaşayan 900 bin kadar Türk azınlık, Türk-Bulgar ilişkilerini belirleyen en önemli etkendi. Türkiye'de ise Bulgar azınlık kalmamıştı.

Todor Jivkov liderliğindeki Bulgar yönetiminin, 1984 sonuna doğru Bulgaristan'da yaşayan, sayıları 1,5 milyon kadar tahmin edilen ve Bulgaristan nüfusunun %10'unu oluşturan Türklerin isimlerini değiştirmeye ve Slav isimleri vermek suretiyle, Türkleri "Slavlaştırma"ya çalıştığı gözlemlenmekteydi. Bulgar yönetiminin "isim değiştirme" operasyonları Haskova, Kırcaali, Momçilgrad kentlerinde başlamış ve bu operasyonlarda, bazı kaynaklara göre 800-2.500 kadar Bulgaristan Türk'ü yaşamını yitirmişti.[1]

Türkler, Bulgar yönetimine karşı yer yer direniş göstermeye çalışsa da, baskı ve yıldırma politikası karşısında boyun eğmek zorunda kalmaktaydı. 1985'te Ahmet Doğan'ın öncülüğünde "Türk Milli Kurtuluş Hareketi" adlı bir oluşum hayata geçirilmiş; ancak, bir yıl içinde başta Doğan olmak üzere hareketin çok sayıda ileri geleni hapse atılmıştı.

---

1 İlhan Uzgel, "Balkanlar'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası*, c.II, ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.178.

Türklerin isimlerinin değiştirilmesinin yanı sıra Bulgar Hükümeti, Türklerin erkek çocuklarının sünnet ettirilmesini ve işyerleri ile umumi yerlerde Türkçe konuşulmasını da yasaklamıştı. 12 Şubat 1985'te yayımlanan bir genelgeyle, camilerde ibadete ancak Cuma günleri saat 12.00-14.00 arasında ve Hükümet'in görevlendireceği kişilerin gözetiminde izin verilmekte, bunun dışında ibadet yasaklanmakta ve camiler kapatılmaktaydı.

Türk Hükümeti, 22 Şubat 1985'te Bulgar Hükümeti'ne verdiği notada, zorla girişilen isim değiştirme ve "Slavlaştırma" politikasının kabul edilemeyeceğini belirterek, gerekirse iki taraf arasında bir "genel göç anlaşması" yapılmasını önermiş;[2] ancak Bulgar Hükümeti, 1988 yılına değin Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye göç etmelerine yanaşmamıştı. Türkiye'nin göç önerisine Bulgaristan'ın yanıtı, Bulgaristan'da bir Türk nüfusun olmayıp, Bulgaristan'ın "Müslüman vatandaşları" olduğu şeklindeydi.

Türkiye, "Bulgaristan'daki Türkler" sorununu Bulgaristan'la ikili görüşmeler yoluyla çözemeyeceğini anlayınca,[3] sorunu uluslararası alana taşıma yolunu seçmişti. Türkiye, sorunu önce NATO'ya, 1985 Haziran'ında da Ottawa'da yapılan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'na götürdü. Öte yandan Avrupa Konseyi, Temmuz 1985'te bir rapor hazırlayarak Bulgaristan'ın baskıcı politikasına hemen son vermesini istemiş; Helsinki İzleme Komitesi ile Uluslararası Af Örgütü gibi kuruluşlar da, yayımladıkları raporlarda ve yaptıkları açıklamalarda Bulgaristan'ı kınamıştı.

Türkiye'nin başvurusu üzerine, İslam Konferansı Örgütü'nün Fas'ın Fez kentinde 6-10 Ocak 1986 tarihlerinde yapılan Dışişleri Bakanlarının 16. toplantısında, "Bulgaristan'daki Türk-Müslüman Azınlığın Davası Hakkında Karar" başlığını taşıyan bir karar alın-

2 Başbakan Turgut Özal, Bulgar Hükümeti'ne, gerekirse 500 bin Bulgaristan Türkü'nü Türkiye'nin kabule hazır olduğunu bildirmişti.

3 Türkiye, öncelikle Sovyet Rusya aracılığıyla Bulgaristan üzerinde bir baskı oluşturmak istemiş; ancak, Gorbaçov'un yeni iktidara geldiği zamana rastlayan bu girişim hiçbir sonuç vermemişti.

mış ve İslam Konferansı Örgütü'nün, Bulgaristan'daki Müslüman azınlıkla dayanışma içinde olduğu belirtilmişti. İslam Konferansı, üye ülkelerden Bulgaristan'daki Müslüman azınlığın dini ve kültürel haklarının yeniden kazandırılması için, Bulgaristan'la ikili ve çok yanlı temasların yapılmasını istemekteydi. Ayrıca, İslam Konferansı Genel Sekreteri'ne, Bulgaristan'daki Müslüman azınlığın durumunu irdeleyerek bir rapor vermek üzere tanınmış üç kişiden oluşan bir "Temas Grubu" kurma görevi verilmiş ve bu raporun Dışişleri Bakanlarının gelecek toplantısına sunulması istenmişti.

Norveç Helsinki İzleme Komitesi Genel Sekreteri Björn Funnemark, 1987 Şubat'ında "Bulgaristan'daki Türk ve Müslüman Azınlığın Ezilmesi" başlıklı raporunda, Bulgaristan'daki Türk azınlığın her türlü haktan yoksun bırakıldığını ifade etmekteydi. BM İnsan Hakları Komisyonu'nun Bulgaristan'daki Türklerin durumunu incelemekle görevlendirdiği Dr. Angelo Vidal d'Almeida da, Ekim 1987'de hazırladığı raporunda, Bulgaristan'daki Türkler üzerinde baskıcı ve ayırımcı bir politika uygulandığını belirtmekteydi.

1988 Şubat'ında Belgrad'da yapılan Balkan Konferansı'nda, Türk Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz ile Bulgar Dışişleri Bakanı Petar Mladenov tarafından 23 Şubat 1988'de bir Protokol imzalanmış; bu protokolde taraflar, siyasal, ekonomik ve insani alanlarda işbirliğini geliştirmek üzere bir karma çalışma grubu oluşturmayı kararlaştırmıştı. Burada yer alan "insani alanlar" deyiminden kastedilen Bulgaristan'daki Türklerdi. Bu protokol, 1985 Ocak ayından beri Türkiye ile Bulgaristan arasındaki ilk "diyaloğu" oluşturmaktaydı.

Bulgaristan'daki Türkler konusunda en etkili belge, İslam Konferansı Temas Grubu'nun, 21-25 Mart 1988 tarihlerinde Amman'da yapılan Dışişleri Bakanlarının 17. toplantısına sunduğu rapordu. Bu toplantıda alınan kararda, Bulgaristan'da baskı altında tutulan Müslüman azınlıkla tam bir dayanışma içinde olunduğu ifade edilmekte ve Bulgar Hükümeti, Müslüman azınlığın dini ve kültürel hakları ile temel hak ve özgürlüklerini iadeye çağrıl-

maktaydı. Öte yandan, 23 Şubat 1988'de Belgrad'da imzalanmış olan Protokol'ün da tam olarak uygulanması isteniyordu.

İslam Konferansı Temas Grubu, ikinci raporunu Dışişleri Bakanlarının Riyad'da 13-16 Mart 1989 tarihlerinde yaptığı 18. toplantısına sunmuştu. Toplantıda alınan kararda, Bulgaristan'daki Müslüman-Türk azınlığın çektiği çilenin son raporun sunulmasından bu yana hâlâ sürdüğü kaydedilmekteydi.

1989 Haziran ayında Türk Hükümeti'nin, Bulgaristan'daki Türklerin göçünü kabul edeceğini açıklamasından sonra Jivkov, Türk azınlığı bu kez topluca göçe zorlamış ve Bulgar Hükümeti, Türkiye'ye göç etmek isteyen Türklere pasaport vermeye başlamıştı.[4] Bunun üzerine, Haziran ayından itibaren Bulgaristan'dan Türkiye'ye yoğun bir göç akımı gerçekleşti. Ancak Türkiye'nin, bu denli geniş bir göçmen nüfusu barındırmaya, bunların sürekli yerleşimini sağlamaya ve bu kişilere istihdam olanakları yaratmaya gücü yetmeyince, Hükümet, vize uygulaması başlatarak, 22 Ağustos'ta Türk-Bulgar sınırını kapatmış ve Türklerin göçünü durdurmuştu. Bunun üzerine, Bulgaristan Türklerinin bir kısmı, büyük bir düş kırıklığı içinde yeniden Bulgaristan'a dönmek zorunda kaldı. Görülüyor ki, Özal Hükümeti'nin sonuçlarını düşünmeden aldığı bu karar, dış politikada atılan diğer bir yanlış adımdı.

9 Kasım 1989'da Bulgaristan'da Jivkov'un iktidarı sona ermişti. Bulgaristan'a getirilen demokrasi ve özgürlük ortamı çerçevesinde, Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz ile Bulgaristan Dışişleri Bakanı Boyko Dimitrov, 9 Ocak 1990 günü Kuveyt'in başkenti Kuveyt kentinde bir araya gelerek Bulgaristan Türklerinin durumunu görüşmüş; ancak, bu görüşmeden de somut bir sonuç ortaya çıkmamış, yani "Bulgaristan'daki Türkler" sorunu bir çözüme kavuşturulamamıştı.

---

4 1989 yılının Eylül-Ekim aylarında, Bulgaristan'da yaşamakta olan 300 bin dolayındaki Türk nüfusu Bulgar yönetimi tarafından Türkiye'ye göç etmek zorunda bırakılmıştı.

29 Aralık 1989'da Bulgaristan Milli Meclis Başkanı, Müslümanların Slav ismi alma zorunluluğunun kaldırıldığını açıkladı; böylelikle Türkler, yeniden gerçek kimliklerine kavuşmakta ve Bulgaristan Parlamentosu'na girme olanağına dahi sahip olmaktaydı.

– FOTOĞRAFLAR –

Kenan Evren
Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı
(12 Eylül 1980-9 Kasım 1982)
Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı
(9 Kasım 1982-9 Kasım 1989)

Bülend Ulusu
Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı
(21 Eylül 1980-13 Aralık 1983)

Turgut Özal
Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı
(13 Aralık 1983-31 Ekim 1989)
Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı
(9 Kasım 1989-17 Nisan 1993)

Mesut Yılmaz
Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı
(22 Aralık 1987-20 Şubat 1990)

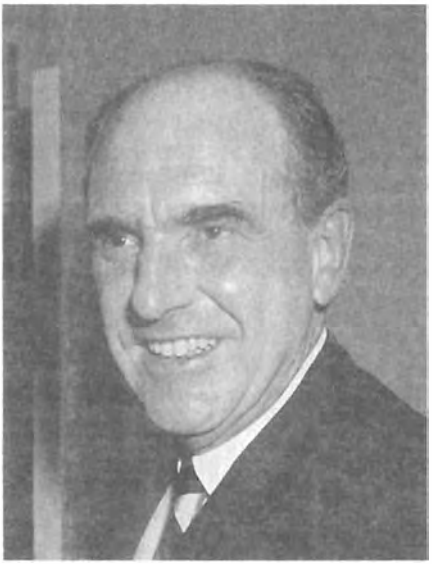
Rauf Raif Denktaş
Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
Cumhurbaşkanı
(15 Kasım 1983-24 Nisan 2005)

Spyros Kyprianou
Güney Kıbrıs Rum Yönetimi Başkanı
(3 Eylül 1977-28 Şubat 1988)

Yorgo Vasiliu
Güney Kıbrıs Rum Yönetimi Başkanı
(28 Şubat 1988-28 Şubat 1993)

Andreas Papandreu
Yunanistan Başbakanı
(21 Ekim 1981-2 Temmuz 1989,
13 Ekim 1993-17 Ocak 1996)

Jimmy Carter
ABD Başkanı
(20 Ocak 1977-20 Ocak 1981)

Ronald Reagan
ABD Başkanı
(20 Ocak 1981-20 Ocak 1989)

Mihail Gorbaçov
Yüksek Sovyet Prezidyumu Başkanı
(1 Ekim 1988-25 Mayıs 1989)
Yüksek Sovyet Meclisi Başkanı
(25 Mayıs 1989-15 Mart 1990)
Sovyetler Birliği Cumhurbaşkanı
(15 Mart 1990-25 Aralık 1991)

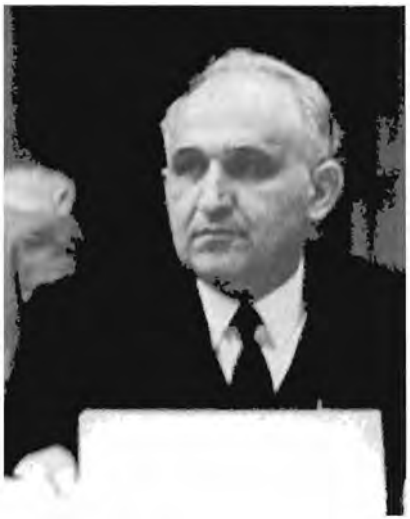
Saddam Hüseyin
Irak Devrim Komuta Konseyi Başkanı
ve Irak Devlet Başkanı
(16 Temmuz 1979-9 Nisan 2003)

Ruhullah Humeyni
İran İslam Devrimi Önderi ve
İran Dini Lideri
(1 Şubat 1979-3 Haziran 1989)

Haşimi Rafsancani
İran Cumhurbaşkanı
(3 Ağustos 1989-2 Ağustos 1997

Todor Jivkov
Bulgaristan Başkanlık Konseyi Başkanı
(7 Temmuz 1971-17 Kasım 1989)

KAYNAKÇA

ARMAOĞLU, Fahir, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

ARMAOĞLU, Fahir, "Davos-Batı Trakya", *Tercüman*, 8 Haziran 1988.

ARMAOĞLU, Fahir, "Şimdi de Batı Trakya mı?", *Tercüman*, 24 Ocak 1982.

ARMAOĞLU, Fahir, "Türk-Yunan Diyaloğu", *Tercüman*, 30 Nisan 1983.

ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990)*, c.II (1980-1990), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1991.

BÖLÜKBAŞI, Süha, "Turkey Copes With Revolutionary Iran", *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, XIII/1-2, 1989.

Bütün Yönleriyle Özal ve Dönemi (1983-1993), yay. haz. Oya Ayman Büber-Mine Söğüt, Tempo Kitapları, 1993.

CEMAL, Hasan, *Özal Hikâyesi*, 5. basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, Ekim 1989.

CEVİZOĞLU, M. Hulki, *Körfez Savaşı ve Özal Diplomasisi*, Form Yayınları, Ankara, 1991.

Devlet ve Siyaset Adamı Turgut Özal, ed. İhsan Sezal, 20 Mayıs Eğitim, Kültür ve Sosyal Dayanışma Vakfı Yayını, İstanbul, 1996.

ERHAN, Çağrı-ARAT, Tuğrul, "AT'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası*, c.II (1980-2001), ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

FIRAT, Melek, "Yunanistan'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası*, c.II (1980-2001), ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

FIRAT, Melek-KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, "Ortadoğu'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası*, c.II (1980-2001), ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

GÖNLÜBOL, Mehmet, "1983-1990 Dönemi", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, 9. basım, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996.

GÖNLÜBOL, Mehmet-KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, "1973-1983 Dönemi", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, 9. basım, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996.

GÜRÜN, Kâmuran, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan günümüze kadar)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983.

KUT, Şule, "Türk Dış Politikasında Ege Sorunu", *Türk Dış Politikasının Analizi*, der. Faruk Sönmezoğlu, 2. basım, Der Yayınları, İstanbul, 2001.

Liderlerin Dış Politika Felsefesi ve Uygulamaları, ed. Haydar Çakmak, Doğu Kitabevi, İstanbul, Ekim 2013.

TUNCER, Hüner, *İki Darbe Arasında Türk Dış Politikası (1971-1980)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, Ekim 2014.

UZGEL, İlhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası*, c.II (1980-2001), ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

UZGEL, İlhan, "Balkanlar'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası*, c.II (1980-2001), ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

YAVUZ, M. Hakan, "İkicilik (Duality): Türk-Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu (1947-1994)", *Türk Dış Politikasının Analizi*, der. Faruk Sönmezoğlu, 2. basım, Der Yayınları, İstanbul, 2001.

Dış politika uzmanı emekli diplomat Hüner Tuncer,
12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra sivil iktidarın teslim edildiği
Turgut Özal'ın dış politikasını ele alıyor.
Özal'ın 1983-1989 yılları arasındaki dış politikasının
analiz edildiği kitapta yer alan konu başlıklarından bazıları:
Neoliberalizmi benimseyen Özal'ın "Batı'yla bütünleşebilmek"
adına uyguladığı özelleştirme, alttan alma ve ödün verme politikası
Özal döneminde imzalanan protokol ve antlaşmalar
12 Eylül 1980 askeri darbesinin Türk dış politikasına etkileri
Özal'ın ekonomi politikası ve 24 Ocak kararları
Türk-İslam Sentezi ve Yeşil Kuşak Projesi
İran-Irak Savaşı sırasında Türkiye'nin tavrı
Dış politika açısından Batı Trakya, Mersin ve Limni sorunları
Türkiye-Ortadoğu ilişkileri ve Filistin sorunu
Türkiye-ABD ilişkilerinde Ermeni sorunu ile Kürt sorunu
Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkileri
Türkiye-Avrupa Topluluğu ilişkileri
Türkiye-Yunanistan ilişkileri ve Kıbrıs sorunu
Türkiye-Bulgaristan ilişkileri ve Bulgaristan'daki Türklerin sorunları

TARİH-SİYASET
ISBN 978-975-343-970-1
9 789753 439701
₺12

KAYNAK YAYINLARI